

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 5 JUNI 2015 PRIS: 89:-

Waterloo

200 år sedan Napoleons stora nederlag

TEMA: PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

**OLLE LIDBOM, JASENKO SELIMOVIC, NIKLAS EKDAL
och HANS-GUNNAR AXBERGER** om medieföretag i behov
av förändring

**PÅ AXESS TV
OCH AXESS.SE
NÄR DET PASSAR**

Axess TV presenterar serien om kungliga trädgårdar och parker i Europa. I tre delar får vi lära oss mer om trädgårdarna som genom årtusenden behagat och inspirerat människan.

De äldsta trädgårdarna finner man förmodligen i Kina, men vi hittar även trädgårdar i Persien, Egypten och runt Medelhavet. Men vilka är egentligen de mest intressanta parkerna i Europa idag och vad har de gemensamt?

KUNGLIGA TRÄDGÅRDAR

På Axess TV med start under juni månad och på Axess Play när det passar.

Klassisk bildning på

AXESS TV

LÄS SVERIGES ENDA TIDSKRIFT OM

näringslivets historia

BÅDE LUSTFYLLD OCH LÄRANDE,
MED EN REJÄL DOS NOSTALGI.

MISSA INGET NUMMER – TECKNA EN PRENUMERATION PÅ FORETAGSHISTORIA.PRENSERVICE.SE

Företags**historia**

Krispaket räcker inte för skolan

PJ Anders Linder

Det var länge sedan man kunde använda pekpinen som symbol för den svenska skolan, numera är det hörselkåpan som gäller.

Beskedet kom den första måndagen i maj, men det betyder inte att det våras för skolan. När OECD:s utbildningschef Andreas Schleicher presenterade den stora utvärderingen av vårt skolsystem präglades dagen inte av härliga leenden utan av sammanbiten bisterhet. Det ser riktigt illa ut. Kunskapsresultaten försämras i snabb takt, och orsakerna är inte främst av teknisk och hyggligt lätt åtgärdad karaktär utan har att göra med grundläggande attityder. Vad som behövs är snarare en renässans än ett åtgärds paket.

Svenska lärare är mer nöjda med sina arbetsinsatser än vad kolleger i andra OECD-länder är och svenska elever trivs bättre i skolan än utländska kamrater samtidigt som betygsnivån stiger – och resultaten försämras. Vore man mer konspiratoriskt lagd kunde man tala om en sammansvärjning där lärare, elever och föräldrar har kommit överens om att det viktigaste med skolan är att man trivs och har kul och att det inte ställs jobbiga krav. Föräldrarna vill förstås att det ska gå bra för barnen, men framgång definieras uppenbarligen som höga betyg snarare än intellektuell utveckling.

Det finns självklart undantag i form av välskötta skolor och genuint nyfikna och arbetsvilliga elever, men tyvärr utgör dessa alltmer av just undantag. Tappen sker inte bara i tilltufsade utanförskapsområden utan också i kvarter med på papperet långt mer gynnsamma hemmiljöer. Schleicher konstaterar torrt att fattiga kineser gör bättre ifrån sig än välmående svenskar. Dåliga resurser är ett begränsat problem jämfört med en dålig attityd.

Ett par dagar efter det Schleicherska klarspråket skrev en lärare på internet att han hade tröttnat på läget och tänkte ta i med hårdhandskarna. Hädanefter skulle hans lektioner börja på utsatt tid, inlämningsuppgifter komma in på utsatt datum och elevargument som ”jag orkar inte” bemötas med kallsinnighet. Det hela spred sig som en löpeld och fick många positiva kommentarer. Andra undrade hur i herrans namn det kunde bli en bejublad nyhet av att någon skulle börja ägna sig åt självklarheter. Det är lätt att instämma i det, men skeptikerna bortser ifrån att sena lektionsstarter och allmänt kaos är den svenska skolans kännetecken nummer ett. Ingenstans kommer elever för sent till lektionerna lika ofta som i Sverige. Stök, bråk och prat förstör arbetsmiljön. Det var länge sedan man kunde använda pekpinen som symbol för den svenska skolan, numera är det hörselkåpan som gäller.

Det är inte ödesbestämt att utvecklingen ska fortsätta och resultaten bli ännu sämre. Men

förändring kräver tre grundläggande förutsättningar: höga förväntningar, ordning och sanning. Utan dem faller andra reformer på hälleberget.

Svensk skoldebatt handlar alldeles för lite om vad eleverna ska uträtta och om deras eget ansvar. Redan från första början måste det stå klart att lärandet är en ömsesidig process där elevens egen insats är en nödvändig förutsättning. Att inte vara glasklar med detta gentemot barn och inte minst föräldrar är att skapa en falsk bild av verkligheten. Vi ger möjligheter, du tar vara på dem! Det är det enda erbjudande en seriös och sanningsenlig skola kan ge.

Det kräver i sin tur att skolan ses som en arbetsplats där det ska råda lugn och arbetsro. Återigen, signalspråket måste bli tydligt från första början – och enskilda bråkstakar får aldrig tillåtas ta hela klasser som gisslan.

Och så sanning: betygsinflation är ett gift som skapar en skev verklighetsbild och förstör hela idén med återkoppling. Om signalerna är att allt går väl, varför oroa sig eller jobba hårdare?

Räcker det till en renässans? Jag undrar det. Men någonstans måste man börja.

MARTIN HÅRDSTEDTS FINA ARTIKEL om slaget vid Waterloo (sid 20) ger förstås mersmak, och det råder ingen brist på möjligheter för den som vill gå vidare och lära mer om den stora bataljen, vad som föregick den, vad den fick för konsekvenser och hur den utspelade sig. En guldgruva är det brittiska armémuseets särskilda webbplats www.nam.ac.uk/waterloo200 som bland mycket annat rymmer en utförlig förteckning över alla de utställningar och evenemang som arrangeras under minnesåret.

Det har redan kommit ut fler nya böcker på temat Waterloo än någon hinner läsa. Själv har jag haft stort utbyte av Bernard Cornwells *Waterloo. The History of Four Days, Three Armies and Three Battles* (William Collins, 2014). Cornwell skriver vanligtvis historiska romaner av det slag som inte riskerar att rendera honom Nobelpriset och det här är hans första icke skönlitterära bok. Resultatet är en både fängslande, saklig och begriplig framställning. Cornwell kan sitt ämne väl och han spar inte på detaljerna. Men han övermannar inte heller läsaren med dem utan ger överblick och förståelse på ett föredömligt sätt.

PJ Anders Linder

VI VILL HA ETT VÄLKOMNANDE SVERIGE

Sverige är ett fantastiskt och nytänkande land. Vi ligger i topp när det gäller innovationsförmåga, konkurrenskraft och kreativitet. Allt detta har vi uppnått, inte trots, utan tack vare vår öppenhet mot omvärlden. I dag ser vi krafter som vill hindra utvecklingen. Försvåra, förminska, stänga in. Nu säger vi ifrån. Vi menar att mångfald, oliktankande och öppenhet är en förutsättning för att vi ska fortsätta växa. Att få handla fritt och rekrytera människor från andra länder är en nyckelfråga för Sverige. Det är avgörande för de tusentals företagsamma människor som har byggt vårt land, och för alla de som kommer att hjälpa till att bygga vår framtid.

Adam Wikström, Bastuträsk Charkuteri AB, Bastuträsk
Anastasia Georgiadou, Alminia AB, Sundbyberg
Anna Grånäs Jakobsson, Rättviks Trappfabrik AB, Rättvik
Anna Stenberg, Womens Executive Search, Stockholm
Anne-Lena Bohm, UniGuide, Visby
Anne-Li Andersson, Diamantens Förskola AB, Uppsala
Arne Johansson, TRÄAB, Sävsjöström
Bengt Siggelin, Lifungs AB, Havgem
Birgit Elonen, MURTEK Sverige AB, Gävle
Boris Lennerhov, Gekås Ullared, Ullared
Carin Stoeckmann, Byggmästarna i Skåne, Helsingborg
Carola Lemne, Svenskt Näringsliv, Stockholm
Catarina Grönlund, Grönlunds Orgelbyggeri AB, Gammelstad
Christoffer Sjögren, Städarna, Norrköping
Eira Järvi, Fix Cleaning Service, Göteborg
Elisabeth Moglia, Elisabeths Ost och Delikatesser AB, Enköping
Emma Wiklund, Emma S, Stockholm
Helena Skåntorp, Lernia, Stockholm
Jacob Wallenberg, Investor, Stockholm
Jan-Olof Jacke, AstraZeneca, Mölndal
Jimmy Söderström, Träteam Bröderna Nyberg AB, Kramfors
Johan Johansson, BRUKS Holding AB, Arbrå
Jörgen Tolversson, Glassbacka Lantbruk AB, Vessigebo
Kenneth Johansson, Enkla Elbolaget AB, Karlshamn
Lars-Jerker Molin, Sleepingfox Hotel Group, Sundsvall

Leena Berg, Svenska Tält, Dorotea
Leif Johansson, AstraZeneca, Stockholm
Lena Bergström, FrykenStrand Hotel & Konferens, Sunne
Lena Oveesson, Spring Systems i Torsås AB, Torsås
Linda Fransson, Gnosjö Automatsvarvning, Gnosjö
Linus Loveblad, Woolpower, Östersund
Marcus Johansson, Piteå Golv AB, Piteå
Mats Hansare, Nordarom, Norrköping
Michael Wolf, Swedbank, Stockholm
Mikael Blix, Laget.se, Örebro
Nyamko Sabuni, ÅF, Stockholm
Patrik Hjelte, McDonald's Värmland, Karlstad
Per Brunberg, Björketorps Gård AB, Johannishus
Per Eriksson, Kläppen Ski Resort AB, Sälen
Päivi Antilla, V.I.S.K.O.S AB, Västerås
Stefan Gardell, AB Gardells Plåtslageri, Visby
Susanne Edh, Ica Ettan/Ica Hökåsen, Västerås
Susanne Holm, Smålandsbussen, Jönköping
Tammy Jara, Elevsupport, Malmö
Tobias Sjölander, Loxyssoft, Östersund
Torbjörn Ulf, Texab, Stockholm
Ulrica Bennesved, Bennesveds Åkeri AB, Älgshult
Yvette Josefsson, Innebandybutiken, Karlskoga
Åsa Malmberg, Flitiga Liza AB, Halmstad

**HUNDRATALS FÖRETAGARE ÖVER HELA SVERIGE HAR REDAN SKRIVIT PÅ. GÖR DET DU OCKSÅ.
BESÖK SVENSKTNÄRINGS LIV.SE/VALKOMMEN FÖR ATT LÄSA MER OCH SKRIVA PÅ.**

10 SAMHÄLLE

- Stadsplanering* Nicklas Lundblad vill ge staden mer makt **10**
Miljöpolitik Maria Eriksson låter det lokala lösa miljöproblemen **12**
Teknik Stefan Fölster om din uppkopplade robotvän du älskar att lyda **14**
Peru Mauricio Rojas hyllar Perus marknadsekonomiska revolution **15**
Krönika Josefin Utas går hårt åt den politiska ohederligheten **18**
Inspel Louise Belfrage lyckönskar Humboldt Forum till dess nye chef **18**
I korthet Kooperationens uppgång och fall. David Cameron och Europa **19**

20 FRIZON

- Martin Hårdstedt tar oss med till Waterloos slagfält **20**
Richard Swartz minns sina kaféer i Wien **24**
Svante Nordin skildrar studentpolitikens historia **28**

32 OPINION

- Joakim Stymne efterlyser en ny regim på Riksbanken.

TEMA: PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

36 Innehållets nationalscen

Färre anställda och fler externa produktioner kan syresätta och vässa public service. **Av Olle Lidbom**

41 Ta oss på allvar!

Public service måste våga satsa på kvalitet och lita på att lyssnare och tittare är kapabla att själva ta ställning. **Av Jasenko Selimovic**

45 Upplysning slår underhållning

Det är inte fel att public service-företagen tar för sig digitalt, men de måste göra det med högklassigt material. **Av Niklas Ekdal**

En stat i staten

49 Grundläggande principer som gäller för andra statliga verksamheter saknas i regelverket kring public service. SVT:s och SR:s konstitutionella ställning måste klarläggas. **Av Hans-Gunnar Axberger**

”

Varför ska vi betala
för public service
om dess program
föga skiljer sig från
andra kommersiella
stationers?

Jasenko Selimovic, sid 42

54 INTERVJU

Annika Borg samtalar med teologen
och poeten Ninos Badur om assyriernas öde.

58 TRADITION

Sven-Johan Spånberg om Ernest Dowson.

62 CIVILISATION

- Litteraturhistoria* Martin Lagerholm läser Kafka och Benn **62**
Kulturhistoria Charlotta Lindell hyllar tartantyget **64**
Litteraturhistoria Sten Kindlundh läser isländska sagor **66**
Essäistik David Andersson läser Thure Stenström **68**
Brudspel Patrik Strömer sätter historien på spel **70**
Krönika Björn Hasselgren vill se en demokratisk upprykning **71**
I korthet Jakob Sjövall om Uku Masing **71**

72 RECENSIONER

- Henrik Nilsson introducerar latinamerikansk knarklitteratur **73**
Jan Söderqvist nöjesläser om nöjesläsning **77**
Håkan Arvidsson jämför två amerikanska giganter **78**
Peter Landelius vandrar vägen till frälsning **81**
Lennart Berntson härleder vidgade klassklyftor **83**
Bengt E Y Svensson ser genom nya linser **85**
Ruth Lötmarker duckar för ateistiska utfall **87**
Staffan Ulfstrand tvivlar på vår skatttemoral **88**
Martin Lagerholm slår ett slag för tyska egenskaper **90**
Ann-Sofie Dahl vädrar antisemitism i gemytets Danmark **92**
Carina Waern spår om en återkomst för Faulkner **94**
Erik W Larsson går till den sista vilan **96**

98 VÄRLDENS GÅNG

Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,

Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Niklas Ekdal,

Peter Elmlund, Thomas Gür,

Peter Luthersson, Nathan Shachar

och Isabella Thomas

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Redigering: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 8 september 2015

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Universal History
Archive/UiG/Getty Images (besku-
ren bild)

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträttteckningar: Johan Patricny

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31,

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

David Andersson
Författare och
redaktör i *Axess*

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

**Hans-Gunnar
Axberger**
Professor i konstitutionell
rätt vid Uppsala universitet.
Ordförande i den senaste
parlamentariska
utredningen om presstödet

Louise Belfrage
Internationell rådgivare,
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Lennart Berntson
Lektor i historia vid Roskilde
universitet

Annika Borg
Teologie doktor, skribent
och präst

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell
politik och Senior Research
Fellow vid Center for Militære
Studier i Köpenhamn

Niklas Ekdal
Journalist och författare

Maria Eriksson
Chefredaktör i *Svensk
Tidskrift*

Stefan Fölster
Chef för Reforminstitutet

Johan Hakelius
Skribent

Björn Hasselgren
Tekn dr vid KTH

Martin Hårdstedt
Professor i historia vid
Umeå universitet

Anders Johnson
Skriftställare och författare

Sten Kindlundh
Fd universitetslektor i
litteraturvetenskap i Lund

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Peter Landelius
Författare, översättare
och fd ambassadör

Erik W Larsson
Läkare och frilansjournalist

Olle Lidbom
Medieanalytiker och vd
på webbyrån Oxys

Charlotta Lindell
Journalist

Nicklas Lundblad
Adj. professor i innovation
vid KTH och samhällspolitisk
chef för Google, Europa

Ruth Lötmarker
Fri skribent och fd lektor i
franska vid Stockholms
universitet

Henrik Nilsson
Författare och essäist

Svante Nordin
Professor emeritus i idé-
och lärdomshistoria

Mauricio Rojas
Författare och docent i
ekonomisk historia

Påhl Ruin
Journalist

Jasenko Selimovic
Tidigare chef för SR
Radioteater och före detta
statssekreterare i arbets-
marknadsdepartementet

Jakob Sjövall
Statsvetare

**Sven-Johan
Spånberg**
Professor emeritus i engelska

Patrik Strömer
Bokredaktör i
samhällsmagasinet *Neo*

Joakim Stymne
Tidigare statssekreterare i
kulturdepartementet och
utrikesdepartementet

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus i
teoretisk fysik

Richard Swartz
Journalist och författare

Jan Söderqvist
Författare och
redaktör i *Axess*

Staffan Ulfstrand
Professor emeritus i
ekologisk zoologi

Josefin Utas
Civilingenjör, fil dr i kemi och
kommunalpolitiker (MP)

Carina Waern
Journalist och
litteraturkritiker

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Baltikum utmanat

PÅ ETT PLAN TILLHÖR DE baltiska staterna de mest sårbara för den ryska desinformation; deras ryskspråkiga minoriteter tar lätt till sig propagandan från Moskva. På ett annat plan är Estland, Lettland och Litauen mindre sårbara än länder i väst eftersom de har en lång erfarenhet av hur Sovjet och sedermera Ryssland använt sig av informationsvapnet. De ser igenom lögnerna.

Det vi bevittnat på senare tid kan beskrivas som en seger för den mer skeptiska och avvaktande hållningen till ledningen i Moskva som de baltiska länderna stått för. Längre kritiserades de av sina partner i Nato och EU för att vara alltför kritiska mot Ryssland, för att bara se onda avsikter bakom Moskvans utspel och för att missa chansen att agera brobyggare mellan öst och väst. Den kritiken har nu tystnat.

Balterna ligger också i framkant vad gäller diskussionen om vad som bör göras för att bemöta den ryska desinformation. Både Estland och Lettland – som har de största ryskspråkiga minoriteterna – har redan utökat sina tv-sändningar på ryska. Men de för en ojämn kamp mot ett Ryssland som inte bara har mångdubbelt större finansiella muskler – det är också ett land vars kultur har en dragningskraft på fler än ryssarna i diasporan.

DETTA ÄR EN ASPEKT AV DEN ryska informationsapparaten som inte ofta lyfts fram: Ryssland besitter en ovedersäglig ”soft power” i alla stater som tidigare ingick i Sovjetunionen. Jag har träffat många litauer som med värme talar om sovjetiska och ryska barnprogram, tv-serier och tv-shower. I dessa program uppträder älskade artister som sångerskan och ikonen Alla Pugatjova – och miljontals tittare sitter som klistrade framför tv-apparaterna. Och där blir de sittande när de Kremlvänliga nyhetsinslagen kommer. Mätningar har visat att än idag finns en hel del etniska ester, letter och litauer bland tittarna. Den nya ryskspråkiga kanalen i lettisk tv, som lanserades i höstas, har ännu bara lockat över 30 000 av landets 700 000 ryskspråkiga. ”Vi står inför en extrem utmaning”, konstaterade en tv-chef som jag nyligen träffade i Riga.

Det är svårt för balterna att hitta effektiva motåtgärder när den ryska desinformation ska tacklas, i synnerhet när det rör känsliga ämnen. Ett exempel var när Litauen häromåret tillfälligt släckte ner en rysk kanal som i ett reportage hävdade att det var litauer som dödade litauer vid den sovjetiska stormningen av tv-tornet i Vilnius 1991. Men att stoppa sändningar som innehåller propaganda är ingen lösning, något som också forskaren i krigsvetenskap Oscar Jonsson understryker i sin text i temat om rysk desinformation i Axess nr 4/2015.

En annan oroväckande motåtgärd är att börja hårdvinkla de egna nyheterna. Det är vanligt i ukrainska medier och det finns tendenser i den riktningen på de baltiska ländernas redaktioner. En frilansande journalistkollega i Riga berättar att han inte längre helt litar på delar av den lettis-

Axess nr 4/2015.

ka nyhetsbevakningen. I Baltikum finns alltför få exempel på oberoende och kritiskt granskande journalistik. Jag har många gånger slagits av oförmågan hos mina kolleger här att belysa alla aspekter i en nyhetsaktuell fråga. Därför är utvecklandet av en skarpare journalistik en av de konstruktiva motåtgärderna i informationskriget med Ryssland.

EN ANNAN KONSTRUKTIV ÅTGÄRD är att förbättra människors förmåga att skilja propaganda från journalistik. Ju fler människor som genomskådar lögnerna i den ryska propagandan, desto fler kommer att vända den ryggen. Många utbildningsinsatser är i startgroparna, bland annat i Vilnius ryskspråkiga skolor.

I skrivande stund har jag tv-kanalen RT påsatt i bakgrunden, för att komma i rätt stämning. ”Ukraine, a country at war with itself”, lyder en påannonsering. I en annan påannonsering gör förra CNN-ankaret Larry King reklam för sitt program. Tack vare rekryteringen av välkända västerländska journalister har den statskontrollerade före detta Russia Today skickligt ökat sitt anseende i väst.

Slutsatsen är given: Det är inte bara i länder med ryska minoriteter som det är viktigt att öka förmågan att skilja propaganda från journalistik; uppgiften är minst lika viktig i resten av världen. ✨

Påhl Ruin

Klargöranden och klarlägganden

I AXESS 4/2015 INSMÖG SIG två fel. Bilden på sid 38 föreställer inte Kreml utan Vasilijkatedralen. Bilden på sid 59 är inte på den liberale författaren och filosofen Benjamin Constant (1767–1830) utan konstnären Jean-Joseph Benjamin-Constant.

Lös det lokalt

12 Miljöproblemen kan ofta lösas på lokal nivå.

Roboten du älskar att lyda

14 En uppkopplad och uppdaterad vän som bara vill dig väl.

De fattigas kapitalism

15 Peru har genomgått en marknadsliberal revolution.

Krönika

18 Josefin Utas går hårt åt den politiska ohederligheten.

Inspel

18 Louise Belfrage lyckönskar Humboldt Forum till dess nye chef.

I korthet

19 Kooperationens uppgång och fall. David Cameron och Europa.

STADSPLANERING

Ge staden makten

Nationer och organisationer kan inte längre lösa människors problem. Istället bör de stora städerna knytas samman och ges mera makt, skriver **Nicklas Lundblad**.

STADEN INTAR SNABBT EN alltmer central roll i ekonomi och politik. Bakom denna utveckling ligger en förhoppning om att den skall kunna ersätta de alltmer paralyserade nationella och internationella politiska processerna. Ett av de tydligaste exemplen är C40-gruppen, 40 så kallade megastäder som först sammankallades av Londons borgmästare Ken Livingstone år 2005. I gruppens förkortning ställs en tydlig hypotes upp: här finns 40 städer som tillsammans kan åstadkomma mer än de sju eller tjugo största länderna i världen, G7 eller G20.

Tanken bakom C40 skulle enkelt uttryckt kunna sägas vara denna: problem av den komplexitetsgrad som vi står inför i den digitaliserade och globaliserade världen kan bäst brytas ned till delproblem av stadsstorlek. Städerna är effektiva mekanismer för att lösa problem av den typ som vi ställs inför som modern mänsklighet, och därför behöver städerna knytas samman och ges mer makt.

Städer är logiska datamängder. De data som städer samlar in är geografiskt och socialt relaterade på ett sätt som gör att de är intressanta att analysera i ett sammanhang. Även om det är viktigt med nationell

datainsamling, är det möjligt att hävda att stadens samlade datamängder har ett inre sammanhang som gör dem mer användbara för oss.

En av sociobiologins fäder, E O Wilson, menar att människan tillhör en mycket liten del av evolutionens träd som utvecklats en egenskap som han kallar eusocialitet. Exempel på detta är förmågan att bry sig om vår egen grupp och organisera oss på ett särskilt effektivt sätt. Andra eusociala arter återfinns bland vissa primater, men också myror, getingar och bin tillhör denna grupp. Wilson, själv myrforskare, skriver om hur eusocialiteten finner sina organisationsformer – myrstacken och bikupan är bara två – och det ligger nära tillhands att säga att staden är människans motsvarighet. Även om detta bara är en analogi förtjänar den dock att uppmärksammas ur just dataperspektivet. Myrstacken är den relevanta enheten för att förstå myrorna. Vi skulle, teoretiskt sätt, kunna tänka oss ”myrnationer” som omfattade ett visst geografiskt område eller kanske till och med en viss variation inom feromonspråket som myrorna använder för att kommunicera – men det är genast klart att

Rio de Janeiro.

FOTO: MARCHELLO/STOCK PHOTO

och ekonomi blandas i en ofta oklar mix. Det är möjligt att göra olika begreppsliga distinktioner. Ett exempel på en sådan distinktion är Lewis Mumfords appell i mars 1965 i den lilla tidskriften *The Princeton Alumni Weekly* där han manade städernas tillskyndare att försvara städerna mot den pågående urbaniseringen. Staden, menade han, med sina rötter i palatset och templet förtjänade att försvaras mot vad han såg som en alltmer själlös och destruktiv urbanisering – som han inte alls ansåg hörde samman med staden.

Mumfords distinktion mellan urbanisering och staden går alltmer ofta helt förlo-rad i diskussionen om stadens framtid. Allt fler sätter likhetstecken mellan urbaniseringen och staden, och tanken på att staden inte naturligt följer av urbaniseringen har nästan försvunnit. Mumfords artikel handlade intressant nog om att stoppa biltrafikens utbyggnad, och hans starka preferens var att staden skulle planeras, att den skulle utvecklas långsamt och styras i rätt riktning av sina innevånare. Här ser vi i det mindre perspektivet en gammal politisk strid utspelas mellan dem som anser att vi kan sätta vår lit till utvecklingen av spontan ordning och dem som menar att central planering krävs för att kunna åstadkomma resultat som blir till nytta för alla. Vad Mumford säger rymmer dock också en annan dimension: spänningen mellan stadens biologiska grund och teknikens allt snabbare utvecklingstakt. Tekniken möjliggör snabbt en bred expansion av urbaniseringen på olika sätt, och det är fullt möjligt att ställa frågan om staden hinner utvecklas i samma takt som tekniken möjliggör urbaniseringen.

DET ÄR ETT KOMPLEXT problem. Idag finns flera fenomenalt snabbväxande städer som tycks kunna hantera tillväxttakter som på papperet ser vanskliga ut. Austin är ett ofta använt exempel i USA, med en befolknings-tillväxt på 2,52 procent och en bruttostads-produktstillväxt på 4,95 procent. Sedan finns det städer som kinesiska Beihai som förutspått en genomsnittlig tillväxt på runt 10 procent mellan 2006 och 2020 – en tillväxt som är svår att föreställa sig, men som inte verkar omöjlig i verkligheten.

Där urbaniseringen inte leder till stadens välstånd växer emellertid slummen fram och i vissa prognoser sägs att år 2050 kommer så många som två miljarder att leva i slum. I allt större utsträckning måste vi studera slummen som en del av urbaniseringen. Här finns olika åsikter. Den optimistiska teorin lyder att slummen endast är ett temporärt fenomen på vägen mot ekonomisk utveckling och välstånd. Men bilden är splittrad. När de tre MIT-ekonomerna Benjamin Marx, Thomas Stoker och Tavneet Suri år 2013 undersökte data

>>

det är mer intressant att förstå myrorna som en del av en stack. Kanske är det samma sak med människor – att det är mer intressant att förstå oss som en del av en stad.

OM STADEN HÄNGER samman som data-mängd är det naturligt att tänka sig att vi bygger mjukvara som hanterar stadens data-mängder. Här kan vi se hur utvecklingen av staden skulle kunna påverkas av några av de kanske mest intressanta tekniktrenderna just nu. Utvecklingen av sensorer och nya sensordatamängder kommer förmodligen först att explodera i olika städer, och utvecklas för att lösa stadens problem. Städerna kommer att få sinnen. Städer utvecklar också allt fler datasystem, och en stor del av staden blir därmed mjukvara. Därmed blir det också möjligt att tänka sig att vi även utvecklar en särskild artificiell intelligens i staden.

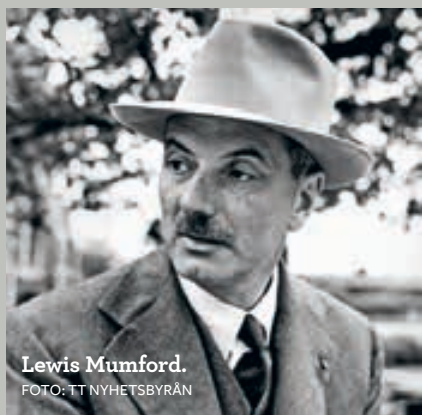
När vi tänker på artificiell intelligens ställer vi sällan frågan "Hur stor är den?". Vi antar att den antingen är global (och förmodligen i full färd med att försöka utplåna oss) eller att den tar formen av en mer eller mindre vänlig robot (spelad av Robin Williams eller Haley Joel Osment) – men det finns ingen regel som säger att dessa är de enda två möjliga svaren på frågan. Det är fullt möjligt att tänka sig en framtid i vilken vi utvecklar AI i städer som sedan samarbetar på olika sätt – att städerna långsamt förvandlas till mjukvara som kan

programmeras om, utvecklas och tränas med maskininläring. Kanske är det mest rationellt om vi följer tanken bakom C40 till fullo: att medvetet arbeta på att reformera och utveckla städer så att de blir så bra som möjligt på att lösa inte bara sina egna problem, utan också delta i lösningen av globala, komplexa problem.

Det är den ljusa visionen – alltmer intelligenta städer som kopplas samman i globala nätverk för att lösa komplexa problem.

Städerna kommer att få sinnen. Städer utvecklar också allt fler datasystem, och en stor del av staden blir därmed mjukvara.

VI KAN OCKSÅ TÄNKA OSS en mer komplicerad framtid. Det är viktigt att påpeka att vi inte har någon riktigt bra definition på ordet "stad" och att detta är ett grundläggande problem för oss när vi talar om stadens roll i framtiden. Med stad idag menar vi en familj av besläktade fenomen som hänger samman på olika sätt: urbanisering, transport, politik

Lewis Mumford.
FOTO: TT NYHETSBYRÅN

om slum, ekonomisk tillväxt och urbanisering kunde de se både städer där slummen minskade och där den växte, utan att det fanns ett samband med den ekonomiska tillväxten. Slummen var inte bara ett nödvändigt genomgångsled i den ekonomiska utvecklingen. Den kunde lika gärna vara en slutstation. Inte minst hoten mot människors hälsa, den bristande hygien och den snabba spridningen av sjukdomar skapar väsentliga risker. Fattigdomen på landet är inte bättre, men fattigdomen i slummen kan mycket väl permanentas om vi inte förstår den bättre och finner medel för att undanröja den snabbare – som genom infrastrukturinvesteringar i vad som ofta är ganska oattraktiva områden.

Det är värt – särskilt nu när städerna blivit trendiga – att ägna Mumfords distinktion en viss uppmärksamhet. Frågan om hur vi formar städer ur urbaniseringen är en brännande fråga som måste lösas under det kommande decenniet – hur vi inte bara skapar ”människliga bosättningar nära varandra” utan också utvecklar staden och ser till att allt fler omfattas av dess välbefinnande.

MYCKET AV DISKUSSIONEN OM VÅR framtid kommer att handla om detta. Vi har lämnat debatten om hur geografins och avståndets död skulle lösa upp städerna, och hur vi alla skulle kunna bo på landet. Vi har också i en nästan häpnadsväckande snabb takt lämnat frågan om nationernas betydelse. Idag är det svårt att hitta stadens fiender någonstans – men kanske betyder det bara att begreppet håller på att vattnas ur ordentligt. Vi närmar oss också snart den punkt där det inte kommer att vara möjligt att skriva böcker om staden som framtid eller att beskriva urbaniseringen som en viktig trend för företagen – som tur är. Till sist, det betyder inte att sträva bakåt. Mumford föll i den fällan – han motsatte sig det tekniska framsteget och ville bevara staden som den var. Men staden måste förstås som problemlösningsmekanism, som biologi och som teknik.

Det kan mycket väl vara en av de intressantaste vetenskapliga och politiska uppgifter vi står inför. ✨

MILJÖPOLITIK

Lös det lokalt

Miljöproblem angrips ofta med toppstyrda och statliga regleringar. En förvaltning som tar hänsyn till lokala förhållanden har många fördelar, skriver **Maria Eriksson**.

NÄR KVÄLLARNA SKYMMER tidigare och augustimånen visar sig är det återigen dags för kräftfesterna. Det var i slutet av 1800-talet som borgerskapet började äta de kokta kräftorna kalla med de tillbehör vi använder idag.

Från att ha varit mat främst för de högre stånden gjorde kräftans ökade popularitet att den började fiskas så flitigt att myndigheterna till slut var oroliga för att den skulle försvinna. 1879 infördes därför ett nationellt förbud mot kräftfiske före den 7 augusti varje år. Därmed var kräftpremiären född. En av våra mest typiskt svenska högtider är alltså i stor utsträckning ett resultat av en statlig reglering.

Sedan dess firas kräftpremiären med

kräftskivor runt om i landet. Men någon egentlig premiär handlar det inte längre om. De frysta, importerade kräftor som i stor utsträckning ersatt svenska kräftor sedan de drabbats hårt av kräftpesten går ju att köpa året om. Men framförallt finns det, i och med den fiskeriförordning som infördes 1994, inte längre någon nationell reglering för när kräftor får fiskas. Idag sköts det svenska kräftfisket istället genom så kallad lokal förvaltning.

När lösningar på miljöproblem diskuteras i den politiska debatten är ofta utgångspunkten att statliga regleringar är nödvändiga. Ibland förs olika marknadslösningar fram som alternativ.

Ett exempel är individuella överförbara

fiskekvoter, så kallade ITQ, som vid det här laget börjar bli ett välkänt exempel på hur fiskeresurser kan hanteras på ett hållbart sätt och en lösning som nu också fått gehör på EU-nivå. Olika fiskare tilldelas olika kvoter, vilka sedan kan säljas sinsemellan. Det här är i mångt och mycket en marknadsliknande lösning, men den bygger samtidigt på en relativt toppstyrd process där det är myndigheter som skapar själva kvotsystemen.

KRÄFTFISKET ÄR ETT exempel på att det finns fler möjliga tillvägagångssätt. Kräftorna i en sjö är en så kallad allmänningsskild resurs. Rent teoretiskt har varje enskild person med tillgång till kräftvattnet incitament att fiska så många kräftor som möjligt. Men om alla agerar så kommer kräftorna snart att vara utfiskade, resursen förstörs. Det klassiska exemplet är en allmänning där olika djurägare låter sina djur beta utan att ta hänsyn till den långsiktiga hållbarheten i detta. Detta är vad den amerikanske

ekologen Garrett Hardin kallade för *allmänningarnas dilemma*.

Länge ansågs detta som ett svårslutligt problem, men statsvetaren och Nobelpristagaren Elinor Ostrom visade i sin forskning att det finns olika sätt att förvalta olika gemensamma resurser på ett hållbart sätt och därigenom överkomma dilemmat.

En förutsättning är att förvaltningen av resursen anpassas till lokala förutsättningar och att det finns utrymme för att hitta en modell som fungerar i det enskilda fallet. Ostrom formulerade åtta principer som vägledning för vad som krävs för en välfungerande lokal naturresursförvaltning. Bland annat att det är tydligt vad och vilka som omfattas av reglerna och att de har möjlighet att utfärda sanktioner mot den som bryter mot dem.

MEN NÄR VÄL ett fiskevatten och vilka som har tillgång till det är definierat kan de lokala regelverken se olika ut. Även om kräftfisket börjar den 7 augusti i skånska Vittsjö kanske det startar först en vecka senare i norrbottniska Råneå. Andra frågor som kan besvaras olika i olika kräftvatten är hur stora kräftorna måste vara för att få fiskas, hur många som får tas upp totalt, vilka verktyg som får användas och vem som får fiska. Rättigheterna kan fördelas mellan dem som är delägare i fiskevattnet eller dessutom säljas i form av fiskelicenser till bybor eller allmänhet.

Fördelarna med den lokala förvaltningen är flera. Precis som med individuella fiskekvoter får användarna ta ett större ansvar för resursen men de får också en större frihet att styra över regelverken. Det ökar delaktigheten i förvaltningen.

En annan fördel är att regelverket kan anpassas till de lokala ekologiska förhållandena. Tidigare inföll kräftpremiären vid samma datum, alla år, överallt i landet. Det innebar att kräftor i norra Sverige riskerade att fiskas alltför tidigt på säsongen, innan de vuxit sig tillräckligt stora för att reproducera sig. Och med lokala regler kan också fisket anpassas efter årets väderförhållanden. Ofta bidrar forskare och myndigheter med stöd för att utvärdera hur resursen utvecklas från år till år.

DET ÄR MED ANDRA ORD lätt att anta att en strikt nationell reglering alltid ger det starkaste skyddet. Kräftfisket visar att det inte behöver vara så. Den nationella reglering som skulle skydda kräftorna riskerade i själva verket att bidra till problemen.

En stor fördel med kräftor är att de är relativt stationära. Det gör det lättare att undersöka hur beståndet förändras och att definiera var gränserna för resursen går.

Men det finns andra exempel på lokalt förvaltningsfiskeresurser. Ett är fisket i norra Bohuslän där yrkesfiskare, forskare och

tjänstemän från kommuner, länsstyrelsen och fiskeriverket tillsammans sätter upp regler för skaldjursfisket – havskräftor, humrar, räkor. Samförvaltningen har utvecklats under 2000-talets första decennium och har lett till att den konflikt som tidigare fanns mellan myndigheter och yrkesfiskare har kunnat lösas.

ETT YTTERLIGARE EXEMPEL är trålfiske i Norrbottens skärgård efter siklöja som den exklusiva Kalixlönjrommen sedan utvinns ur. Självförvaltningen infördes på prov för femton år sedan efter att siklöjebestånden minskat kraftigt under 1990-talet. Varje år övervakas beståndet och Norrbottens kustfiskarförbund bestämmer i samråd med Havs- och vattenmyndigheten och Sveriges lantbruksuniversitet de anpassningar som behöver göras i fisket på kort och på lång sikt. Även här har relationen mellan yrkesfiskare och myndigheter förbättrats sedan självförvaltningen infördes. Legitimiteten för förvaltningen har ökat, samtidigt som fiskebeståndet har börjat återhämta sig.

Den nationella reglering som skulle skydda kräftorna riskerade i själva verket att bidra till problemen.

Vad alla dessa exempel visar är att det går att undvika allmänningarnas tragedi, utan, eller med små inslag av, statliga regleringar. Liknande exempel finns även i andra länder. I vissa fall har lokalsamhället på egen hand hittat sätt att gemensamt lösa en konflikt om resurser, i andra fall har försöken byggts ut i dialog med olika myndigheter.

EN INTRESSANT FRÅGA är i vilken utsträckning självförvaltning också går att tillämpa på havsfiske där fiskebestånden rör sig över betydligt större ytor och där det inte lika självklart går att utnyttja det samarbete som redan finns på en mindre ort. Alla de exempel som tagits upp här rör fiske i mindre vattendrag eller kustnära fiske.

I vilket fall tycks intresset, inte minst inom forskningen, för lokalt förvaltningsfiskeresurser öka, bland annat i takt med att hållbarhet blivit ett viktigare mål för den europeiska fiskepolitiken.

Kanske får vi se fler svenska exempel. Men redan idag innehåller alltså ett traditionellt svenskt smörgåsbord flera goda exempel på hur lokalsamhället kan visa sig minst lika bra på att hantera miljöproblem som statliga regleringar. ♻️

Roboten du älskar att lyda

Roboten som personlig vän är snart en realitet. En uppkopplad och uppdaterad vän som vet allt om dig, skriver **Stefan Fölster**.

APPLES ALLTIALLO SIRI, döpt efter den norska upphovsmannens dotter, har uppdaterats några gånger sedan hon föddes år 2011, och ger ett klokare svar än de flesta när jag frågar henne om meningen med livet: "Försök att vara snäll, ät inte fet mat, läs en god bok då och då, ta promenader och lev i fred och harmoni med människor av alla trosföreställningar och länder."

Andra gången jag frågar surnar hon till och svarar bara: "42." Om man frågar Siri något riktigt viktigt, som var jag har förlagt bilnycklarna, får man snabbt svaret: "Vill du att jag letar på internet åt dig", vilket tycks vara hennes sätt att säga att hon minsann inte nedlåter sig till vilka trivialiteter som helst.

Siri är snart historia. Robert Pearlstein från Stanford Research Institute visar mig

nästa generations personliga assistenter, som snart byggs in i nya bilar. När jag klagar för den om oljud från bilens framhjul så ställer den följdfrågor och förklarar vad det oftast beror på och vad jag borde kolla. Assistenten lär sig allt eftersom, både om min bil och av erfarenheter från andra med samma bil, världen runt.

En annan assistent är Amelia, som det amerikanska bolaget IPsoft utvecklat under det senaste decenniet. Hon har viss förmåga att förstå meningar, kan själv tänka ut och ställa följdfrågor, och uttrycka sig på ett mänskligt sätt. Amelia lär sig av sina kollegor. På Amelias första jobb i ett stort medie-företag kunde hon i början enbart besvara ett fåtal frågor, men efter två månader fick hon två av tre frågor rätt.

IBM:S CHEF FÖR KOGNITIVA system, Dharmendra Modha, hävdar i en intervju i *Techn-NewsWorld* att utvecklingen inom kognitiva system går långt utöver artificiell intelligens och datorinteraktion som vi känner till den idag. Den utforskar vår uppfattning, minne, uppmärksamhet, språk, intelligens och medvetande.

Steget från assistenten till en personlig Vän är inte långt. Med de framsteg Modha ställer i utsikt gör Vännerna sitt intåg före år 2020. Tänk dig alltså att du kommer hem om fem år och möts av en välmodulerad röst: "Jag har sett från dina e-mejl att du har haft en riktigt jobbig dag. Sätt dig här i fåtöljen så skall jag massera dina axlar. Jag känner att du har lite förhöjd temperatur. Kanske en förkylning på gång? Vad tycker du förresten om nya regeringen?"

Allt mycket behagligt, och svårt att värja sig emot. Någon kanske inte tror att människor tyr sig till Vännerna. Det gick dock lätt att försaka några timmars socialt umgänge om dagen med riktiga människor för att se på dumburken. Där syns visserligen riktiga människor, men ofta i inövade robotliknande framträdanden.

NU KOMMER DET BESVÄRLIGA. Våra personliga vänner kommer nämligen inte att fungera särskilt väl om de inte är uppkopplade. De behöver en plattform varifrån mjukvaran uppdateras, skyddas mot virus och som prioriterar i det dagliga informationsflödet. Lika lätt som Facebook låter några annonser slinka med i nyhetsflödet, eller Google prioriterar sökningar till dem som betalar, så kommer också Vännerna att föreslå en pensionsrådgivning eller upplysa om det senaste bantningsrådet. Inget särskilt hotfullt i detta. I själva verket gör ju Vännerna inget annat än vilken bekantskap som helst. Människor påverkar varandra.

Men robot-Vännerna gör det lite intressantare än dina nära av kött och blod. Den vet allt om dig, dina vanor, dina hälsoproblem, dina fäblessar. När den föreslår något så är det vad du vill, men kanske ännu inte visste att du ville. Google har nyss patenterat en sådan online-robot. Du väljer personlighet, sedan engagerar sig den i dig baserat på allt som Google vet om dig, på dina ansiktsuttryck och berättelser. Du kan till exempel välja Barack Obama som lunkar efter dig och dryftar världspolitik med dig.

Robotvännerna rapporterar självfallet allt om dig tillbaka till hemmaplattformen. Det är en förutsättning för att den skall kunna fungera väl. Även för staten blir inrapporteringen ett instrument. Redan idag har till exempel läkare skyldighet enligt lagen om vård av missbrukare (LVM) att rapportera missbrukare som kan skada sin hälsa eller andras, och som sedan tämligen omgående, och även utan domstolsprövning, kan tas in för tvångsvård. Självfallet kommer

Vill dig så väl.

FOTO: YUSUF SARLAR/STOCK PHOTO

lagstiftaren kräva att Vännen också rapportera ifall du ägnar dig åt överdrivet missbruk.

Att Vännen har dubbla lojaliteter vet du självfallet. Men Vännen är ju faktiskt oerhört trevlig och praktisk att ha. Hur skall man klara sig utan? Förresten har människor i en miljon år levt i små stamgemenskaper där ingen kunnat ha någon hemlighet. Det är säkert lätt att åter vänja sig vid.

ÄVEN PÅ JOBBET HAR DU en oersättlig personlig assistent. Den förser dig med all information och det senaste skvallret. "Jag har undersökt, fem av dina kolleger anser att ditt förslag inte fungerar utan behöver omarbetas." Arbetsgivaren programmerar assistenten i enlighet med företagsstrategin. Självfallet återrapporterar assistenten till arbetsgivaren hur din dagsform är. Det är till för att skydda dig – en arbetsmiljöfråga.

Även där kommer staten att lägga sig i. I september 2014 antog EU till exempel direktivet om "icke-finansiell rapportering". Nu skall det införlivas i svensk lagstiftning. Runt 2 000 svenska företag skall mycket utförligt beskriva hur de hanterar olika hållbarhetsrisker. Självklart måste då företagens personliga jobbastenter hålla koll på din hållbarhetsentusiasm och återrapportera.

I diktaturer kommer de nya möjligheterna att övervaka och påverka människors åsikter säkert att utnyttjas hänsynslöst. Men lugubra framtidsvisioner som Karin Boyes *Kallosain* eller Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* har ändå missat något väsentligt. Vi blir inte tvingade av onda övervakare, utan vi förförs av våra oemotståndligt trevliga och uppmärksamma Vänner.

I DEMOKRATIER KOMMER integritetsfrågan att stötas och blötas, men i slutändan ändå mycket svår att lösa. Det är ju en mänsklig rättighet att fylla sin Vän med en ideologi, säg från LO eller Sverigedemokraterna, precis som man idag får fylla sin dator med innehåll. Vännernas åsiktpåverkan är inte väsensskild från hur människor påverkar varandra. Historiens slagfält är kantade av benknotor från människor som övertygat varandra om de mest bisarra trosföreställningar.

Därför kan företag som någorlunda politiskt korrekt och neutralt, men kommersiellt, fyller Vännen med innehåll komma att ses som något av en räddningsplanka, som lockar människor med intressanta personligheter, bort från alltför ensidig trångsynhet.

En förtröstansfull tanke är att robotarna också kan hjälpa nyfikna människor att utsätta sig för en mångfald av olika ideologier. Har man tröttnat på Barack Obamas orerande, så byter man Vännens personlighet till Margaret Thatcher, eller varför inte Boris Johnson? ✨

PERU

De fattigas kapitalism

På snabb tid har Peru genomgått en remarkabel välståndsutveckling. En marknadsliberal revolution genomfördes istället för en kommunistisk, skriver **Mauricio Rojas**.

1990 BEFANN SIG PERU i kaos efter många år av ekonomisk kris och en upptrappning av det politiska våldet utan motstycke i landets historia. Peruanernas inkomst per capita hade fallit med nästan en tredjedel mellan 1987 och 1990. De offentliga finanserna hade enorma underskott och

landet upplevde en våldsam inflation på drygt 7 000 procent. Mer än hälften av peruanerna levde då i fattigdom, ofta på landsbygden eller i gigantiska slumområden helt utanför landets institutioner och lagar. Samtidigt kontrollerades en betydande del av bergstrakterna av den »

maoistiska gerillan *Sendero Luminoso* (Den lysande stigen), som spred skräck över hela landet i ett skoningslöst krig med cirka 70 000 döda och saknade.

För många verkade det som om Peru stod inför en kommunistisk revolution, men det blev precis tvärtom: underifrån utlöste det peruanska folket istället en kapitalistisk revolution utan jämförelse i Latinamerikas historia. För detta krävdes Mario Vargas Llosas geni, Alberto Fujimoris obegränsade samvetslöshet och miljontals peruaners entreprenörsanda.

FÖRFATTAREN VARGAS LLOSAS bidrag till Perus framgångssaga var avgörande. Det var han som pekade ut den väg som landet så småningom skulle följa för att ta sig ur krisen. År 1990 kandiderade Vargas Llosa till presidentposten med ett ytterst ovanligt budskap: att det behövdes en liberal revolution som öppnade vägen för "de fattigas kapitalism" för att sätta landet på rätt spår. Han pläderade för en omvandling av Perus slutna och genomreglerade ekonomi till en öppen marknadsekonomi, där staten slutade att generera privilegier och kaos för att istället ägna sig åt att skapa ordning och reda samt släppa loss folkets skaparkraft.

Om detta har Vargas Llosa skrivit följande i det självbiografiska *Fisken i vattnet*: "Det program som jag sökte mandat för och som det peruanska folket avvisade gick ut på

Utöver att besegra terrorismen har den peruanska staten inte gjort mycket annat för sina fattiga än att sluta lägga sig i deras liv och försvaga deras entreprenörsanda.

att sanera de offentliga finanserna, stoppa inflationen och föra den peruanska ekonomin in på världsmarknaden. Det var en del av ett heltäckande program för att nedmontera samhällets diskriminerande strukturer genom att avskaffa dess olika privilegiesystem så att miljoner fattiga och marginaliserade äntligen skulle få tillgång till det Hayek kallar civilisationens odelbara treenighet – legalitet, frihet och ägande."

Dessutom ville han göra allt detta på en gång, ty den peruanska krisen var så allvarlig att inga halvmesyrier kunde hjälpa. Det skulle innebära en hög initial kostnad, och om detta var Vargas Llosa helt uppriktig. Han ville vinna valet som den ärliga person han är, det vill säga, "med peruanernas godkännande och delaktighet, inte som ett bedrägeri". Naturligtvis, förlorade han.

Alberto Fujimori besegrade Vargas Llosa med bred marginal i presidentvalets andra omgång i juni 1990. Han var en oväntad uppstickare vars främsta politiska kapital var att inte tillhöra de traditionella eliterna. Han hade inte ens ett konkret regeringsprogram,

utan endast mycket vaga uttalanden och, framförallt, löftet om att inte utsätta landet för den radikala förändring som Vargas Llosa hade föreslagit. Men det var just det han gjorde tio dagar efter att ha tillträtt presidentämbetet genom ett drastiskt stabiliseringsprogram, som med rätta blev känt som "Fujishock". Det kompletterades med en rad andra åtgärder som fördjupade det första åtgärdspaketets strukturella inverkan.

REFORMERNAS SYFTE var att stoppa inflationen genom en snabb minskning av budgetunderskottet, öppna den peruanska ekonomin för både extern och intern konkurrens samt återintegrera Peru i det internationella finanssystemet. De offentliga utgifterna reducerades dramatiskt och priserna på offentligt producerade varor och tjänster höjdes kraftigt. Samtidigt togs nästan alla importhindrar bort och importavgifterna sänktes, marknaderna för varor, tjänster, kapital och arbete avreglerades, och ett brett privatiseringsprogram av statliga företag sattes igång.

Effekten av dessa åtgärder var inledningsvis mycket kännbar och fördjupade den ekonomiska nedgången som hade inletts 1988. Men stormen bedarrade relativt snart. En fas av stark ekonomisk återhämtning inleddes 1993 och inkomsten per capita växte med cirka 6 procent per år mellan 1993 och 1997. Detta ledde till en minskning av fattigdomen från 55 till 44 procent. Denna positiva utveckling speglade några av Fujimoris främsta framgångar vad gäller budgetsanering, bekämpning av inflation och återintegrering av Peru i de internationella kapitalmarknaderna.

Vid sidan av detta bör två avgörande politiska händelser nämnas: Fujimoris statskupp den 5 april 1992, då han upplöste parlamentet för att kunna regera utan inskränkningar, och tillfångatagandet i september samma år av ledaren för *Sendero Luminoso*, Abimael Guzmán. Det var början på slutet av det långa krig som hade rasat i Peru sedan 1980. Både statskuppen och de metoder som användes för att bekämpa terrorismen återspeglade emellertid Alberto Fujimoris skrupelfria agerande, där han inte ryggade för att etablera en diktatur eller använda sig av statsterrorismen och korruptionen för att uppnå sina syften. Därför sitter han idag i fängelse.

DEN SNABBA TILLVÄXTEN som inleddes 1993 avbröts 1998 av den sa kallade Asienkrisen,

Terrorist: Abimael Guzmán.

FOTO: MARTIN MEJIA/TT NYHETSBYRÅN

Samvetlös: Alberto Fujimori.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

som gav upphov till fyra år av ekonomisk stagnation och ökad fattigdom. Under denna period, i november 2000, föll Fujimori på grund av stora korruptionsskandaler, och en fullt fungerande demokrati kunde återinföras.

Det är under dessa förhållanden som, från och med 2002, som en lång period av hög tillväxt och stor fattigdomsminskning inleddes. Landets BNP fördubblades och fattigdomen gick ner från 55 till 24 procent mellan 2001 och 2013. Den extrema fattigdomen minskade ännu snabbare under dessa år: från cirka 25 till 5 procent.

Denna utveckling främjades av en kraftig prisökning på Perus och övriga Latinamerikas främsta exportvaror. Men Perus tillväxt har vida överträffat den i andra länder i regionen, något som tyder på att det finns interna faktorer som gett den peruanska tillväxten en exceptionell kraft. Det leder fram till en av de aspekter som utmärker den peruanska ekonomin: den informella sektorns enorma utbredning. Det handlar om de fattigas kapitalism, som Vargas Llosa talade om och vars potential uppmärksammades i Hernando de Sotos berömda bok *El otro sendero* från 1986 (*Den andra vägen*, 1989).

Detta betyder inte att blotta existensen av en stor informell sektor skulle leda till resultat som liknar Perus. Om så vore fallet då skulle många andra latinamerikanska länder ha utvecklats på samma sätt som

Landets BNP fördubblades och fattigdomen gick ner från 55 till 24 procent mellan 2001 och 2013.

Peru, men så är inte alls fallet. Det är kombinationen av makroekonomisk stabilitet och liberaliseringsreformer med återställandet av den interna ordningen, demokratiseringen och en gynnsam global efterfråga som har gett den informella sektorn de rätta förutsättningarna för att kunna utveckla sin kreativa potential.

EN STUDIE FRÅN Perus SCB (INEI) 2014 visar att 57 procent av landets arbetsstyrka år 2012 jobbade i den informella sektorn. Till det måste summeras 17 procent, som motsvarar den sysselsättning som inte utförs på lagligt sätt i resten av ekonomin. Det ger en total på 74 procent eller 12 miljoner sysselsatta utanför lagens ramar. Det är imponerande siffror, men de utgör en betydande minskning i förhållande till tidigare beräkningar. Detta betyder att en stor del av tillväxten och hela minskningen av fattigdomen har varit beroende av dynamiken i de informella verksamheterna.

De mest anmärkningsvärda effekterna av denna omfattande informella kapitalism gäller både fattigdomsminskningen och en jämnare inkomstfördelning. Om Peru idag skulle ha samma andel fattiga som år 2001 skulle det finnas 10 miljoner fattiga till, det vill säga 17 miljoner istället för 7 miljoner. I sin tur har inkomstfördelningen blivit jämnare. Ginikoefficienten har gått ner med cirka 20 procent och de fattigas andel av landets inkomst har ökat markant.

UTÖVER ATT BESEGRA terrorismen har den peruanska staten inte gjort mycket annat för sina fattiga än att sluta lägga sig i deras liv och försvaga deras entreprenörsanda. En studie av Världsbanken från 2013 visar att de offentliga transfereringarna endast står för 8,6 procent av fattigdomsminskningen mellan 2004 och 2010. Den helt avgörande faktorn har i stället varit de arbetsinkomster som har genererats via informella verksamheter och marknader.

Det är de fattiga själva som på egen hand håller på att vinna kampen mot fattigdomen med hjälp av sina egna nätverk och uppfinningsrikedom. Den informella kapitalismen är givetvis ingen idyll, men det är den väg som har gett flertalet peruaner ett liv som de bara kunde drömma om för inte så länge sedan. Det är den stora revolutionen som i Vargas Llosas anda håller på att grundligt förändra Peru. 🌱

Detta ständiga skuldbeläggande

Före jul gick självaste statsministern Stefan Löfven (S) ut och proklamerade att ett demokratiskt parti i Sverige med väljarstöd på 13 procent (och ökande) var "nyfascistiskt". Säg vad man vill om Sverigedemokraterna men ett fascistiskt parti är det inte.

Greppet från statsministern var strategiskt. Genom att associera partiet till något negativt som människor känner stark aversion för hotas väljare stanna på den godkända sidan av ett skapat "vi och dom".

Känslomässig skuldbeläggning är effektiv. Men inte för att få människor att välja "rätt" åsikter, utan för att få människor att må dåligt. Ingen vill vara en *bad guy* eller utanför. Det är också effektivt för att få människor att bli osäkra och rädda, något som absolut inte gynnar det demokratiska samtalet.

SAKLIGHETEN I DEN POLITISKA DEBATTEN har de senaste åren blivit allt mindre och argumenten allt mer emotionella. Det subtila har blivit det primära. I vilket sammanhang saker sägs tolkas och bedöms mer än vad som faktiskt sägs. Konfliktytor skapas på ett populistiskt vis där det är lätt att skapa dem – inte där de verkligen behövs för att visa på skillnader i värderingar eller synsätt.

Det här har påverkat hela samhällsdebatten där vi rör oss i allt snävare kretsar och får bekräftelse från våra egna istället för att ge oss ut bland nya människor och bland olikstänkande för att lära oss och påverka.

Inom politiken har resultatet blivit att inga politiker vill föreslå försämringar på ett område, inte ens om det kan ge stora förbättringar på ett annat. Alla ska vinna konkret och direkt – samtidigt. Detta är dock en omöjlighet inom politiken.

Om politik gick att driva med en omedelbar vinst för alla i varje situation hade det gjorts för länge sedan. Människor vill faktiskt sin nästa väl. Politik är något annat än allt till alla. Det krävs prioriteringar.

Även gällande användning av statistik har det hänt saker. Fakta som väljs ut selektivt och presenteras är inget nytt. Står däremot politiker i debatter och verkar ha helt olika siffror för samma sak skapas förvirring och åhörarna tappar förtroende både för politiken och för de politiskt förtroendevalda.

ATT POLITIKERNA I ALLT HÖGRE GRAD är beredda att offra saklighet och hederlighet visar på en fartblindhet. Det har skapats en osund kultur i den offentliga politiska debatten. Säkerligen underblåses den av det nya snabba medielandskapet där sociala medier spelar en allt större roll. Men det finns inget som säger att den måste fortsätta råda.

Det är lite av en gåta att politikerna själva ännu inte tröttnat på detta. Det är tungt att först behöva förklara varför en debatt behövs och varför man själv ens har en åsikt och så vidare. När man väl når till sakfrågan är man redan utmattad. Dessutom gör debattklimatet att politikens framdrift försenas när tid och energi läggs på enklare frågor istället för på de svårare men helt nödvändiga sådana att adressera. Det blir för jobbigt att ta sig an dem helt enkelt.

Jag längtar efter en öppen, rak debatt där det man säger är det som räknas. Där det finns en vilja att förstå varandra, inte att misstänkliggöra varandra. Det är något som decemberöverenskommelsen missade att ta sig an.

Josefin Utas

I korthet

INSPEL

Mindre publikfriande är svårt att tänka sig: en mastodontutställning om Tyskland i London. Utställningen *Germany. Memories of a Nation* på British Museum blev emellertid en succé. Över 100 000 såg den mellan oktober 2014 och januari i år. 200 objekt, från Gutenbergs bibel (1455) till Volkswagens första bubbla (1953) gestaltade 600 år av tysk historia. Kolossal i sin ambition, omfattning och inte minst kulturdiplomatiska satsning. Förbundskansler Angela Merkel sken som en sol under besöket i januari.

Nu slutar den hyllade Neil MacGregor efter fjorton år som chef. När han tillträdde låg museet back

med 50 miljoner kronor. Idag har det sex miljoner besökare om året och anses vara ett världens tre främsta museer, för att inte säga det främsta världskulturmuseet.

MacGregor var på många vis banbrytande: podd-serien *A History of the World in 100 Objects* belyste skickligt museets bevarande roll för världens kulturarv. Politiskt känsliga utlån som Parthenonfrisen till Sankt Petersburg och Kyros cylinder till Teheran ägde rum. I repatrieringsfrågan står MacGregor fast vid att inte släppa de så kallade Elgin Marbles till Aten.

En lyckad hållning, då Greklands kulturminister, Nikos Xydakis, i maj gjorde en plötslig helomvändning och drog tillbaka hotet att ställa British Museum inför internationell rätt.

Nu står det klart att Tysklands mest prestigefulla kultursatsning, Humboldt Forum i Berlin, får den frade museiintendenten till chef. Återuppbyggandet av stadens slott hade länge förlöjligats (se Christian Bergs artikel i *Axess* nr 3/2015), men utnämningen av MacGregor har tystat kritikerna. 2019 ska Humboldt Forum stå klart som världscentrum för upplysningstanken i enlighet med bröderna och vetenskapsmännen Alexander och Wilhelm von Humboldt. Nu får MacGregor ett över-monument att bita i.

Louise Belfrage

Josefin Utas
är civilingenjör,
fil dr i kemi och
kommunal-
politiker (MP)

Kooperationens uppgång och fall

Kooperativa förbundet var en gång Sveriges största koncern. KF introducerade en rad nyheter inom dagligvaruhandeln, bland annat snabbköp, stormarknader och modern lagerhantering. Under Albin Johanssons ledarskap grundade och förvärvade KF industrier i syfte att bryta monopol och karteller inom flera branscher, allt ifrån mjöl och margarin till glödlampor och kassaregister. De ledande inom KF var starka anhängare av frihandel och fri konkurrens. Genom att de oftast stod socialdemokratin nära kom KF därför att driva Socialdemokraterna i marknadsvänlig riktning.

Fram till 1966 var KF största blocket i svensk dagligvaruhandel men passerades detta år av Ica. De hade då cirka 35 procent var av dagligvaruhandeln. Idag står Ica för drygt 50 procent och Kooperationen för cirka 20 procent. Vad var det som hände?

En förklaring var den reform som genomfördes inom Ica 1972. Den dåvarande vd:n Nils-Eric Wirsäll lyckades då finna en framgångsformel som skapade den balans mellan central samordning och självständiga handlare som alltså gäller inom Ica. Innan dess hade Ica en tämligen splittrad organisation som hade svårt att klara konkurrensen från det centralstyrda KF.

I ett kooperativ med tusentals eller miljon-tals medlemmar förekommer ingen effektiv ägarstyrning, varför företagsledningen kan få ett stort handlingsutrymme. En skicklig ledare kan då åstadkomma storverk. Exempel på detta är Albin Johansson i KF, Sven Wallander i HSB och Gösta Edström i Södra Skogsägarna. Men utan en effektiv ägarstyrning finns också risken att ingen ingriper med tillräcklig kraft om det börjar gå utför. I ett företag med effektiv ägarmakt hade inte 15 miljoner kronor kunnat rinna iväg utan att det hade uppstått en ägarrevolt.

KF har under senare decennier genomfört rader av omorganisationer och chefsbyten, medan det som verkligen är avgörande, nämligen hur det ser ut i butiken, har försummats. KF lyckats sämre än konkurrenterna med att anpassa sitt butiksnät till marknadens förändringar. Ofta har Coop högre priser, sämre produkturval och sämre service än konkurrenterna.

KF har lyckats kombinera det sämsta av två världar. Organisationen är uppbyggd som en folkrörelse med rader av förtroendemannaorgan men med ett mycket begränsat medlemsengagemang och den driver affärsverksamhet med svag känsla för entreprenörskap.

FOTO: ANDERS LILJEGREN/VÄSTERVIKS-TIDNINGEN/TT

Det lilla antalet franchisebutiker inom Coop tycks gå bättre än traditionella "föreståndarbutiker". Men franchisetagarna är "elefanten i rummet" ingen talar om. Att erkänna entreprenörens vinstmotiv som en framgångsfaktor vore att ge Ica rätt – och då tiger man hellre, säljer några tillgångar och döljer förluster i årsredovisningen.

Anders Johnson

SNART ÄR DET VAL IGEN

Bland det första David Cameron gjorde efter De konservativas seger i valet var att avlägga en avsiktsförklaring. Den nya regeringen skulle "reclaim a mantle that we should never have lost – the mantle of One Nation, one United Kingdom".

Utfästelsen är fullt begriplig. Han är nu återvald premiärminister i en delad nation. I England dominerar hans eget parti medan Skottland helt tagits över av Scottish National Party SNP som definitivt inte gett upp ambitionen om nationell självständighet. Men vad blir följden av att skotska ledamöter – nästan samtliga från SNP – röstar om frågor som rör England samtidigt som mer makt överförs till Skottland? Ett engelskt parlament, svarar åtskilliga konservativa ledamöter.

Ett konstitutionellt och politiskt minfält breder nu ut sig framför David Cameron. Men i det hårt centraliserade Förenade kungariket där makten i århundraden utgått från London är federala lösningar relativt oprövade. Dessutom är den konservativa majoriteteten i parlamentet inte av den omfattningen att Cameron kan styra med hela handen. Han tjänade sina politiska sporrar under John Majors tid i 10 Downing Street och såg på nära håll hur

FOTO: OLISCARFF/GETTY IMAGES

partiet lamslogs av inre motsättningar. Då liksom nu kunde dess övertag räknas i bara en handfull ledamöter och regeringens framtid tycktes ständigt avgöras i nervkittlande omröstningar.

Vad han säkerligen också erinrar sig med betydande obehag var hur den destruktiva debatten om EU och Europa då sög musten ur partiet. Under sin första mandatperiod lyckades Cameron desarmera frågan genom att utlova en folkomröstning om medlemskapet. Med valsegern hamnar Europa åter i centrum för den nationella politiken. Det blir en

omröstning 2016 eller senast 2017.

1975 röstade britterna med stor majoritet för att stanna kvar i dåvarande EG. Men förutsättningarna såg helt annorlunda ut än idag. Labour och De konservativa var de enda partierna som räknades och ingen oroade sig för den nationella sammanhållningens framtid. Idag är partierna fler och respekten för politiker försvagad. Populistiska UKIP, vars hela existensberättigande bygger på motståndet mot EU, fick nästan fyra miljoner röster i valet i maj och blev största parti i Europaparlamentsvalet förra året.

Om det blir ett nej i den kommande EU-omröstningen men Skottland röstar ja i den, kommer SNP med stor säkerhet att driva igenom en ny folkomröstning om nationell självständighet. Risken att en politisk delning övergår till en nationell splittring blir då överhängande.

David Cameron vann valet. Men hans vädjan om "One Nation" visar att det ingalunda avvärjde den kris som legat under ytan. Det var istället därför inledningen på en ny valrörelse, där insatserna är de högsta möjliga.

Mats Wiklund

Av Martin
Hårdstedt

FOTO: GETTY IMAGES

När Europa vände blad

För tvåhundra år sedan utkämpades slaget vid Waterloo. Det satte punkt för en period av ständiga krig. Europa gick in i en era där folksuveränitet och nationalism skapade nya förutsättningar.

1

I dagarna är det 200 år sedan slaget vid Waterloo och slutuppgörelsen i den omvälvande period i Europas historia som brukar benämnas revolutions- och Napoleonkrigen. I samma stund som det franska imperiegardet bröt samman på eftermiddagen den 18 juni på fälten vid Waterloo vändes blad i Europas historia.

Krigen innebar inte bara materiella och politisk-geografiska förändringar utan konsekvenserna var lika mycket ideologiska. Perioden avslutades med den stora fredskonferensen i Wien 1814–15.

I början av år 1810 stod Napoleon på höjden av

sin makt. De militära segrarna över Österrike 1805, Preussen 1806 och Ryssland 1807 hade tvingat de kontinentala makterna till underkastelse och skapat ett franskt imperium som sträckte sig över hela den europeiska kontinenten. Alexander av Ryssland hade tvingats ingå en överenskommelse i Tilsit i augusti 1807 med Napoleon som skapade förutsättningarna för en uppdelning av Europa i två intressesfärer. Även Sverige, som deltagit i kriget mot Napoleon, fick se sin provins i Pommern ockuperad av franska trupper. En annan konsekvens blev det ryska anfallet på Finland och det svenska nederlaget i finska kriget 1808–09 som inte bara

Martin Hårdstedt är professor i historia vid Umeå universitet.

”

Napoleon landsteg vid Cannes den 1 mars 1815 och förklarade för de förvånade lokalinnevånarna att han var härskaren av Elba som kommit för att erövra Frankrike.

innebar förlusten av den östra riksdelen utan även Gustav IV Adolfs fall i statskuppen i mars 1809.

Men allting var inte fördelaktigt ur ett franskt perspektiv. Britterna var inte besegrade. Den brittiska flottan hade sjöherravälde efter det franska nederlaget vid Trafalgar 1805. Det pågående kriget i Spanien mot spanska gerillakårer och brittiska trupper dränerade kejsardömet på tiotusentals soldater i ett krig som fransmännen aldrig kunde vinna. Österrike hade inlett krig 1809 och Napoleon hade lidit sitt första nederlag vid Aspern-Essling i maj även om han slutligen kunde besegra österrikarna vid Wagram den 6 juli. Åren 1810–11 gick Europa sakta mot en uppgörelse mellan Ryssland och Frankrike. Relationen mellan Alexander och Napoleon försämrades stadigt. Napoleons anfall på Ryssland 1812 och den därpå följande militära katastrofen för *la grande armée* inledde en ny fas i Napoleonkrigen. Sverige som 1810 leddes av en ny kronprins Karl Johan, före detta franske fältmarskalken Jean Baptiste Bernadotte, sökte Rysslands stöd för en erövring av Norge. En ny koalition mot Frankrike byggdes upp och besegrade Napoleon vid Leipzig den 17–19 oktober 1813. Nederlaget i ”det stora folkslaget” innebar början på slutet för Napoleon. Hans ställning inom Frankrike hade hastigt försvagats sedan nederlaget i Ryssland 1812. Gränsen hade uppnått för hur mycket fransmännen tålde av utskrivningar och skatter. I april 1814 tvingades han abdikera och fördes i exil till Elba i Medelhavet. Sverige vann Norge genom Kjölfreden med Danmark i januari 1814. Normännen accepterade inte detta utan skrev en egen konstitution och utropade en kung i maj 1814. Efter ett kort krig sommaren 1814 tvingades normännen att acceptera unionen med Sverige.

Samtidigt som Napoleon red sina dagliga ridturer på Elba inledde stormakterna i Wien en kongress om Europas framtid. Förhandlingarna drog igång den 1 september 1814. Huvudaktörerna var Ryssland, Preussen, Österrike, Storbritannien och Frankrike. Kongressen var ett storpolitiskt evenemang med många sociala inslag som knappast ökade effektiviteten. Någon yttryckte saken träffande ”Le congrès danse beaucoup, mais il ne marche pas” (Kongressen dansar mycket, men den marscherar inte). Det gamla slottet Hofburg i Wien fick periodvis hysa två kejsare, fyra kungar och ett otal hertigar. Målet var att återföra Europa till tiden före franska revolutionen och skapa ett system för fred och stabilitet. Grunden för kongressen var det fredsavtal som slutits mellan de allierade och Frankrike i Paris den 30 maj 1814. Frankrike hade i och med avtalet reducerats till sina gränser från 1792. Den brittiske förhandlaren lord Castlereagh valde att behandla det besegrade Frankrike milt, eftersom det på längre sikt var viktigare att skapa en hållbar fred än att förnedra Frankrike och därmed bygga in revanschism i fredsuppgörelsen. I korthet kan man säga att det var Napoleons personliga makt man ville få bort – inte Frankrike som stat. Tillsammans med Österrikes representant utrikesministern Metternich ville britterna även skapa en buffert mot Ryssland som de ansåg var oroväckande starkt. I den nya europeiska

maktordningen var ett stabilt Frankrike betydelsefullt av denna anledning. Det fanns en rad motsättningar mellan de allierade stormakterna som kom upp till ytan nu när Frankrike var besegrat. Ett otal gränsdragningsfrågor måste lösas – inte minst i de italienska och tyska områdena. Några av knäckfrågorna var Polens ställning och Sachsens relation till Preussen. Även frågan om den svensk-norska unionen togs upp. Stormakterna såg Sverige i förenning med Norge som en buffertzonen i Nordeuropa.

Vid sidan om de rent geopolitiska spörsmålen stod även ideologiska frågor på dagordningen. Den nya maktordningen skulle även bidra till att stävja revolutioner och deras hot mot de privilegierade samhällsgrupperna. Freden var ett försök att motverka franska revolutionens tal om folkmakt. Efter Napoleons nederlag och Bourbonernas återkomst genom Ludvig XVIII på den franska tronen var de legitimistiska strömningarna mycket starka. Det betydde att furstemakten med gudomlig legitimitet skulle försvaras. Man ville vrida klockan tillbaka. Karl Johan fruktade mot denna bakgrund för en gustaviansk restauration. Ute i Europa hade gustavianerna ett visst stöd. I fransk-tysk press förekom allmänt förtal av den före detta marskalken och Metternich och Bourbonerna var negativa till ”uppkomlingen” som nu var kronprins av Sverige. När förhandlingarna pågick som bäst nåddes kongressen i Wien av mycket oroväckande nyheter i slutet av februari 1815. Napoleon Bonaparte var tillbaka.

Napoleon landsteg vid Cannes den 1 mars 1815 och förklarade för de förvånade lokalinnevånarna att han var härskaren av Elba som kommit för att erövra Frankrike. Napoleon byggde förbluffande snabbt upp sin maktställning i Frankrike igen. Han spelade skickligt på att han var ett barn av revolutionen och hade kommit för att rädda fransmännen från adelns och prästernas tyranni. Men det fanns många som tvekade. Den blinda lojaliteten hade man lämnat bakom sig på de ryska stäpperna 1812. Fransmännen fruktade nya fälttåg och nya utskrivningar. Trots att utskrivningarna till den nya franska armén väckte motstånd lyckades man stampa fram 140 000 man som stod redo att tjäna sin kejsare i början av juni 1815.

De allierade måste snabbt samla trupper som var utspridda över ett mycket stort område. En armé under Wellington på drygt 90 000 man skapades av brittiska, holländska och belgiska soldater. Till sitt stöd hade denna armé en preussisk kår under Blücher som direkt satte sig i rörelse när underrättelserna om den franska mobiliseringen kom. Napoleons chans var att besegra Wellington och Blücher innan de österrikiska och ryska trupper som var på marsch hann fram. Den 15 juni ledde Napoleon sin armé – *l'Armée du Nord* – över gränsen mot Nederländerna. Den 16 juni anföll han preussarna under Blücher vid Ligny nordöst om Charleroi. Preussarna tvingades tillbaka men kunde i god ordning marschera norrut för att förena sig med Wellingtons armé. Napoleon begick i detta läge ett misstag. Han sände en stor kår på 32 000 man under marskalk Grouchy att jaga preussarna – men i fel riktning. Samtidigt vände Napoleon sin kvarvarande armé mot Wellington. »

FOTO: GETTY IMAGES

Wellingtons armé befann sig på morgonen söndagen den 18 juni formad längs en höjdrygg vid den lilla byn Waterloo strax söder om Bryssel. Sergeant William Wheeler skrev några dagar senare i sin dagbok: "Morgonen den 18 juni grydde över oss och fann oss genomdränkta av regn, med domnande lemmar och darrande av köld." Marken var så lerig att det var omöjligt för fransmännen att anfalla direkt. Omkring 72 000 franska soldater stödda av 246 kanoner gjorde sig beredda att attackera Wellingtons armé på nästan 68 000 man stödda av 156 kanoner. Först på eftermiddagen omkring klockan halv två gick fransmännen till anfall.

Striden inleddes med fransk artillerield som hade mindre verkan eftersom Wellingtons soldater tog skydd på marken bakom höjdryggen och kulorna fastnade i den mjuka leran utan att studsas. Fransmännen anföll en gård, Hougomont, som britterna höll framför sin front och blodiga strider om gården inleddes och pågick hela dagen. Samtidigt attackerade fransmännens infanteri delar av Wellingtons armé men kastades tillbaka. En brittisk kavalleribrigad genomförde ett motanfall som inte ledde till så mycket mer än meningslösa förluster. Napoleon blev mer och mer otålig. Från öster närmade sig preussiska trupper under Blücher och tiden började bli knapp. Mer och mer intensiva strider med preussiska trupper inleddes bakom fransmännens linje. Omkring klockan fyra på eftermiddagen sattes det tunga franska kavalleriet in mot den brittiska linjen. Tusentals kyrassjärer, husarer och länssjärer red till anfall. Resultatet blev en

katastrof. Det brittiska infanteriet formerade fyrkant och den ena vågen efter den andra av franska kavallerister sköts ner. Slaget hade efter detta misslyckade franska anfall kommit in i sitt avgörande skede. Wellingtons infanteri måste krossas innan de preussiska anfällen i den franska arméns rygg blev alltför kraftfulla. Det hårt prövade brittiska infanteriet stod inför en sista utmaning.

Omkring klockan sex intog fransmännen en gård La Haye Sainte som utgjorde något av en nyckelposition mitt framför den brittiska linjen. Snabbt kunde det franska artilleriet föras fram och på mycket kort avstånd åstadkom den franska beskjutningen bokstavligen hål i den brittiska linjen. De brittiska soldaterna började vackla. I detta läge beordrades det franska gardet fram för att slutligen besegra det brittiska infanteriet. Britterna hörde hur de franska trummorna slog takten till anfallsmarschen *pas de charge*. Gardet formade en stark anfallskolonn. Det var på detta sätt som det så många gånger tidigare brutit allt motstånd på slagfälten under Napoleonkrigen. Men britterna hade under striderna i Spanien lärt sig att hantera de franska kolonnanfallen. Wellington lät sitt infanteri hålla inne med elden och ligga ner i skydd. På order reste sig de brittiska soldaterna upp och öppnade eld. Muskötsalva på muskötsalva mötte fransmännen. Det som aldrig tidigare inträffat skedde nu. Gardet bröt samman. Eldchocken dödade och lemlästade soldaterna i de främsta leden. Blod och kroppssubstans slungades mot dem som kom bakom. På några minuter mötte omkring 1 200

”

Storbritannien framstod som den starkaste kolonialmakten och den långa brittisk-franska kampen var över.

”

Slaget vid Waterloo var varken det största eller det blodigaste under Napoleonkrigen. Däremot är det utan diskussion det mest kända.

fransmän sitt öde. Hela formationen bröt samman när vågen av död fortplantade sig i leden. Gardet tumlade bakåt och flydde. Britter och preussare pressade i detta läge på mot de franska linjerna från alla sidor. Klockan halv åtta på kvällen gick slutligen hela den brittiska linjen till anfall. Napoleons livvakter gjorde sist ett desperat motanfall för att ge Napoleon chans att fly från slagfältet. Detta var slutet på Napoleons hundra dagar vid makten.

Slaget vid Waterloo var varken det största eller det blodigaste under Napoleonkrigen. Däremot är det utan diskussion det mest kända. Dagens besökare kan gå uppför trapporna på den mer än 40 meter höga Lejonkullen som restes av de allierade efter slaget och som idag utmärker slagfältet och ger en magnifik utblick över platsen där Napoleon mötte sitt öde. Betydelsen av slaget går inte att förbise, men det finns ändå anledning att fundera kring varför det fått sådan uppmärksamhet. I ett större perspektiv var Leipzigslaget 1813 tillsammans med nederlaget i Ryssland 1812 det som knäckte Napoleon och det franska imperiets resurser. Waterlooslaget skulle kunna betraktas som ett efterspel. Napoleon hade sannolikt besegrats i slutänden även om han segrat vid Waterloo. Det som gett slaget sådan betydelse är måhända det faktum att det var en brittisk general och en brittisk armé som segrade. Storbritannien hade genom slaget triumferat till både lands och sjöss. Dessutom hade Storbritannien varit drivande i alla allianser mot Napoleon och med sin starka ekonomi visat sig vara en alltför svår motståndare för Napoleon. Storbritannien skulle under de kommande årtiondena framstå som Europas starkaste stat. Napoleonkrigen och Waterlooslaget var en brittisk triumpf och segrarna skriver som alltid historien. Ännu idag domineras forskningen kring perioden i många avseenden av historiker med brittisk bakgrund.

Men det finns motbilder. I Ryssland till exempel har berättelsen om Napoleonkrigen av tradition slutat 1812. Tolstojs antimilitaristiska skildring *Krig och fred* har på många sätt präglat det ryska förhållningssättet. Intresset för händelserna 1813–15 är mindre. I historieforskningen har nya infallsvinklar med mindre fokus på Waterlooslaget gjort sig gällande det senaste årtiondet. Om något enskilt verk ska nämnas så är det nog Dominic Lievens på många sätt nydanande bok *Russia Against Napoleon. The Battle for Europe, 1807 to 1814*. Där ges ett nytt perspektiv på vad som avgjorde Napoleonkrigen.

Napoleon begav sig till Paris efter nederlaget vid Waterloo. Det fanns visserligen en del militära resurser, men det som framförallt avgjorde Napoleons ställning var avsaknaden av politiskt stöd. Han valde att abdikera för andra gången, den 22 juni 1815. De allierade förvisade honom från Europa och han dog 1821 på den lilla atlantön Saint Helena.

Wienkongressens slutdokument blev klart den 9 juni 1815 – bara en dryg vecka före slaget vid Waterloo. Motsättningarna mellan stormakterna hade blåst bort i samma stund som underrättelserna om Napoleons återkomst nådde Wien. Med andra ord var freden egentligen avslutad före Waterlooslaget.

Den fred som skapades byggde på tre principer: legitimitetsprincipen, stabilitetstanken och maktbalanstanken. Kongressens slutdokument följdes upp av en ideologisk markering. Den 26 september 1815 skapades den så kallade Heliga alliansen i Paris. Alliansens medlemsstater undertecknade en deklaration om att de kristna värderingarna och legitimitetsprincipen skulle försvaras. Flertalet av de europeiska staterna undertecknade avtalet, men Storbritannien ville inte vara med. Britterna såg sig inte självklart som en del av det reaktionära Europa. Mer betydelsefullt blev det militära och politiska avtal som undertecknades mellan Storbritannien, Ryssland, Österrike och Preussen den 20 november 1815. Avtalet drog upp riktlinjer för hur de fyra stormakterna skulle förhindra revolutioner och hot från Frankrike som kunde störta Wienkongressens avtal.

1815 avbröts en nästan helt sammanhängande tjugotreårig krigsperiod i Europas historia. En uppskattning ger vid handen att omkring tre miljoner soldater dog bara under perioden 1803–15. Till detta kan läggas all materiell förstörelse och miljontals civila offer. Konsekvenserna var många. Vi glömmar ofta bort revolutions- och Napoleonkrigens betydelse i en värld där vi fortfarande lever i andra världskrigets efterdyningar. Med Wienkongressen skapades ett maktbalanssystem som fram till sin slutliga kollaps sommaren 1914 styrde relationerna mellan stormakterna. Storbritannien framstod som den starkaste kolonialmakten och den långa brittisk-franska kampen var över. Istället framstod det liberala Storbritannien och det reaktionära Ryssland som de nya antagonisterna. Tanken om folkets självbestämmande, och i förlängningen nationalismen, skulle tillsammans med idéerna om folksuveräniteten, så som den kommit till uttryck i franska revolutionen, att skapa nya omvälvningar. Revolutionsåren 1830 och 1848 visade detta tydligt.

Till detta kan läggas att massarméernas intåg i krigföringen, rekryterade med värnpliktsliknande system, hade förvandlat krigen till en kollektiv upplevelse i större utsträckning än tidigare. De nya nationskrigen hade mer långtgående mål och drevs i större utsträckning av patriotism. Allt med våldsammare konsekvenser som följde.

Wienkongressen kunde inte i förlängningen vrida klockan tillbaka. Österrike hade bara tillfälligt överlevt och Osmanska rikets svaghet skulle inom trettio år kasta Europas stormakter in i krig igen – Krimkriget 1853–56. De enandeprocesser som senare under 1800-talet skapade Italien och Tyskland var i stor utsträckning sprungna ur Napoleonkrigens omvälvningar. Den europeiska konserten, som kongresssystemet ibland brukade kallas, och dess främste dirigent Metternich, skulle så småningom tappa takten.

Ur ett nordiskt perspektiv är Napoleonkrigen och Wienkongressen betydelsefulla. Ur omvälvningarna uppstod fyra nationella identiteter som alla idag nått sin självständighet. Det moderna Norden var en produkt av Napoleonkrigen. De nordiska länderna har sedan 1814 bevarat freden sinsemellan. Sverige utkämpade sitt senaste krig sommaren 1814 mot Norge. ✪

Jag minns mina kaféer

För wienaren har kaféerna samma funktion som logen för skådespelaren. De är orter utanför tid och rum.

Av Richard Swartz

Mitt första kafé i Wien var Grillparzer, alldeles under Wiener Stadtbahn på gränsen till stadens nittonde Bezirk. Någon gång kring mitten av sjuttio-talet måste jag för

första gången ha besökt detta *Kaffehaus* som liknade den nerslitna vänthallen på en järnvägsstation; från något av fönsterborden till vänster om entrén kunde man se tågen vagga fram där ovanför på väg mot Heiligenstadt eller Westbahnhof.

Jag brukade gå dit om förmiddagarna och bli kvar en timme eller två. Stillsamma timmar, fortfarande bara få gäster. Kafé Grillparzer fungerade som en neutral förlängning av mitt eget arbetsrum. Ofta stämde jag där möte med någon jag hade mer yrkesmässiga än vänskapliga kontakter med, någon som på omvägar fått mitt telefonnummer och som på besök från Prag eller Kraków kanske smuglat ut ett brev eller ville berätta om vad som inte stod att läsa i de tjeckiska eller polska tidningarna.

Men vad som då berättades kunde jag skriva om i min egen.

Kaffet på Grillparzer var uselt och kyparna utan undantag ovilliga och långsamma, som hade de låtit sig inspireras av den som givit kaféet dess namn, diktaren Franz Grillparzer, förlovad i decennier utan att någonsin gifta sig. Därefter dog han. Ett halvsekel senare, i Prag, använde sig Franz Kafka av en liknande strategi för att slippa axla den gifte mannens och familjeförsörjarens bördor.

Kaffet på Grillparzer var detsamma som överallt i Wien: blaskigt, svagt, ofta ljummet. Märkligt nog berömmar sig denna stad om sitt kaffe som här serveras i olika variationer under stolta namn fast det egentligen rör sig om en och samma tämligen onjutbara dryck. Dock framhärdar wienarna i att dricka den och förväntar sig att alla

som besöker staden också ska göra det. Jag gjorde det sällan, nöjde mig med en färskpressad citronsaft eller *ein Achtel* (1/8) vitt vin. Något uppseende väckte det inte: i ett wienskt kafé är, paradoxalt nog, just kaffet inte särskilt viktigt.

I alla fall är det sällan skäl nog att besöka ett av de lokaler där det serveras.

Viktigare än kaffe är kypare och tidningar. Wien är en barock stad som hellre döljer och förfalskar än visar upp människor och ting som de verkligen är, en *teatro mundi* där var och en har en roll att spela och ingen bryr sig om ta reda på vem du egentligen är. Den wienske kafékyparen förväntas spela rollen av wiensk kafékypare. Det är alltsammans. Och ofta gör han det med så stor framgång att ett kafé med sådana kypare får namn om sig att vara ett äkta wienerkafé: lokaler som Bräunerhof, Eiles, Sperl, Tirolerhof, Hummel eller Prückl har till största del just sina kypare att tacka för sin berömmelse.

En sådan kypare i rollen som kypare bär vit skjorta, svart fluga och svart trådsliten smoking eller kostym, döljer sin ganymediska uppmärksamhet under godmodig eller melankolisk ligglighet, fiskar när det blir dags för betalning ur bakfickan omständligt upp en oformlig plånbok (också den svart och sliten), tilltalas av stamkunderna med *Herr* och förnamn, förväntas kunna ge besked om Doktor Pollack var här i tisdags eller är att räkna med vid middagstid nu på lördag, och bör, lätt ledbruten, hasa sig fram över golvet som vore han plattfotad också om han inte är det.

Allt detta är förstas teater. Men skulle inte kunna vara annorlunda eftersom Wien i sig är teater. Dessutom bör denne kypare vara filosof utan akademisk examen, redo att förse stamgäster med banala fast skonsamt milt framförda visdomsord gällande livets fäfänglighet och dödens allmakt. Att världen gått under och inget hopp finns om en ny

FOTO: BERT HARDY/PICTURE POST/HULTON ARCHIVE/GETTY IMAGES

”

Kyparen brukade ropa ut att någon sökte mig som när en stins med vis-selpipa flaggar in ett tåg till per-rongen.

vet han alltsedan hösten 1918. Den wienske kafé-gästen lyssnar gärna till sådant: det vill säga så länge visdomen inte är förbunden med krav på dricks, inte är alltför påträngande utan låter sig tolkas som gällde den alla andra, bara inte honom själv.

En kypare som går iland med denna uppgift kan alltid räkna med dricks. Ty han har visat sig vara familjär utan att vara familj, diskret också när han är fräck, välvillig också när han är förljugen, rörd till tårar av deltagande också när han i grunden är kallhamrat ointresserad. Just så kluven eller hopp-löst tilltrasslad är den wienska själen, en gång för alltid satt i pant hos barocken. Och en sådan kypare är den apostoliska inkarnationen av den wienska livsfilosofins mest axiomatiska övertygelse: att sken alltid är viktigare än allt slags verklighet.

Det wienska kaféet är först och främst en ort där denna verklighet suspenderas. Dit går man för att vila sig från själva existensen, för att lämna den stora världsteaterns scen innan det åter blir dags att stiga upp på den. Kaféet har för wienaren samma funktion som logen för skådespelaren, den kanske enda ort där han kan uppträda avsminkad och utan mask, för en kort stund visa sig som han verkligen är. Men omgiven av främmande människor har han inte längre något att gömma sig bakom. Som när en kräfta ömsar skal är wienaren i sitt kafé helt utan skydd. Det skulle kunna vara förödande; han inbjuder till angrepp och med små möjligheter att försvara sig. Men då alla är upptagna av sitt och var och en i grunden ensam – enskilda ensamheter inneslutna i en skenbar gemenskap »

”

Allt som i denna stad annars är förställning, pose eller ren bluff lade man av sig innan man slog sig ner vid ett av borden med en Melange och en tidning.

– är detta tillstånd av sårbarhet, kanske rentav hjälplöshet, inte något som behöver tas riktigt på allvar.

Jag lärde mig att Grillparzer och andra wienska kaféer var orter utanför både tid och rum. Allt som i denna stad annars är förställning, pose eller ren bluff lade man av sig innan man slog sig ner vid ett av borden med en *Melange* och en tidning. Så såg här den nakna sanningen ut. Men i Wien klarar sig inte ens sanningen utan en eller annan lögn och även det spritt nakna kan räkna med en barmhärtighetens slöja.

En paradox? Men det paradoxala är i denna stad normaltillståndet och just den värld som i ett wienerkafé förnekas och stängs ute spelar där en mycket viktig roll: en större än både kaffe och kypare, men en värld som först tämjts och transkriberats till tidning. Tidningen ersätter här världen. Ty medan ett sådant kafé till nöds skulle klara sig utan både kaffe och kypare kan det inte existera utan ett stort antal in- och utländska dagstidningar uppspända på sina träramar och försedda med handtag.

Världen fyller så kaféet. Fast en värld av papper och trycksvärta, och i denna form kan man ta till sig vilka katastrofer som helst utan att utsätta sig för faran att behöva gå under tillsammans med dem.

Där sitter nu wienaren och läser om den värld som för hans del gick under redan med kejsardömet. Eller han skriver. Eller gör ingenting alls. Över bordets marmorskiva lutar han huvudet samman mot en dams huvud, kanske en älskarinna. Eller en äldre dam bläddrar i en veckotidning fullstoppad med kungligheter. För ett ljuvt, alltför kort ögonblick lånar hon en sådan prinsessas roll och drar på sig hennes balklänning.

Någon gång i början av åttiotalet bytte jag kafé från Grillparzer till Bräunerhof. Varför minns jag inte längre, bara att det fick konsekvenser. I Wien har man sitt stamkafé. Inget annat räknas. På sin höjd går man till ett främmande kafé för att besöka en person som just där inte är en främling utan hemma hos sig. Till sin stamlokal däremot ställer man om sin post och kunde förr, före mobiltelefonen, ta emot sina samtal i kaféets telefonhytt. ”Herr Doktor, Telefon für Sie!” Kyparen brukade ropa ut att någon sökte mig som när en stins med visselpipa flaggar in ett tåg till perrongen. Särskilt viktiga stamkunder hade telefontid och tog emot sina samtal bara på bestämda tider. Men till Bräunerhof började allt fler turister hitta så att jag snart kände mig mer som anonym del av stadens sevärdheter än som en av kaféets stamkunder. När Herr Johann (eller hette han något annat?) till sist gick i pension, hade också jag fått nog.

I slutet av åttiotalet flyttade jag till Wiens sjätte Bezirk och gjorde under några år ett försök med Sperl i början av Gumpendorferstrasse. Jag kom så långt att jag tilltalades med *Herr Professor*, en titel jag inte gjort mig förtjänt av fast den i Wien står lägre i kurs än både *Doktor* och *Kommerzialrat*. Och när sofforna med sina spruckna överdrag och trasiga spiralfjädrar byttes ut och de italienska dagstidningarna (som jag knappt kunde läsa) försvann, bytte jag Sperl mot kafé Jelinek i Otto-Bauer-Gasse.

Jelinek ser fortfarande ut som mina stamkaféer för trettio eller fyrtio år sedan. Dit går jag därför när jag är melankolisk eller behöver känna mig wienskt provisorisk. Ändå vill inte den rätta stämningen infinna sig och mina besök blir alltmer sällsynta. Varför egentligen? Det händer att jag funderar över saken. Jelinek är ju som det ska vara: tidningarna ligger fortfarande huller om buller över varandra på sitt bord, sofforna är nersuttna, kaffet om möjligt mer vattenskadat än hos Ritter eller kafé Westbahnhof här i närheten.

FOTO: GERHARD TRUMLER/GETTY IMAGES

Men när jag tänker efter slår det mig då att orsaken kanske inte så mycket är att söka i denna lokal som hos mig själv, så att säga i min egen själs stoppning och sprungna spiralfjädrar, i dess krympande behov av att dagligen ta världen till sig i form av en tidning; också om det rör sig om dem av allra högsta kvalitet som *Neue Zürcher* – eller *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

Av en ren tillfällighet hade jag häromdagen ett ärende till Wiens nittonde Bezirk och bestämde

mig för att för första gången på årtal dricka en kaffe på Grillparzer. Men kaféet var borta. Grillparzer finns inte längre. Jag var så chockad att jag inte ens lade märke till vad för slags verksamhet som nu istället flyttat in.

Så försvinner ännu ett wienskt *Kaffeehaus*, tidningarna kommer att beklaga faktum och skriva om hur ännu en bit av staden Wien dött bort, och själv kommer jag att läsa om det och inse att samma gäller för en bit av mitt eget liv, även om inget står om just det i tidningen. ✧

Så försvann studenten

Det studentpolitiska engagemanget var länge en del av samhällsutvecklingen. Dess uppgång och fall är en berättelse om hur en autonom akademisk kultur försvann.

Av Svante Nordin

Vad är studentpolitik? Varför finns den inte numera!

Så sent som 1968 vajade de röda fanorna på campus i hela världen. Studenter och politik tycktes vara en och samma sak. Hur kan studentpolitiken ha försvunnit så fullkomligt från universiteten?

Och framförallt— vad säger detta om vad det innebär att vara student jämfört med tidigare skeden? Och vad säger det om universiteten och den akademiska kulturen?

För att få svar på de frågorna skall jag göra en djupdykning i den svenska studentpolitikens långa historia!

En sorts förstadium finns på 1600-talet, i både Uppsala och Lund. Då uppstår nationerna, först som spontana och olagliga sammanslutningar, sedan som lagliga och sanktionerade, med tiden obligatoriska. Studenterna organiserade sig efter från vilket landskap de kom. Där fanns en kurator men också en inspektör som skulle övervaka att studenternas autonoma organisering inte urartade.

Studentpolitik fanns väl inte i detta skede, men väl studentkravaller, ibland med politiska övertoner. När Karl XII var i Lund och ville skriva ut studenterna till krigstjänst blev det upplopp och protester. Utskrivningsplanerna stoppades. Detta var hjältekonungens första framträdande i lundsisk studentpolitik, där han senare som skugga ofta skulle komma att figurera.

En tidig form av studentpolitik uppstod i Uppsala och i någon mån i Lund i samband med franska revolutionen. I Uppsala fanns ”konventrörelsen” och ”musikprocessen”. I Lund blev det upplopp i anledning av en bal som föranledde anti-aristokratiska känslor.

Detta var dock snabbt övergående. Den första

verkliga studentpolitiken uppstod på 1830- och 1840-talen. Den gick i skandinavismens tecken.

Vill man förstå innebörden av den skandinavistiska studentpolitiken måste man inse hur nära samband den hade med uppkomsten av studenten själv i modern mening, det vill säga med uppkomsten av studenten som social typ. Denna i sin tur hade sin bakgrund i uppkomsten av vad man kunde kalla en autonom akademisk kultur.

Det är nyhumanismen och dess bildningsideal som lägger grunden för 1800-talets akademiska kultur. Bildningsidealet symboliseras kraftfullt av två gestalter, Erik Gustaf Geijer i Uppsala och Esaias Tegnér i Lund. Den är ingen tillfällighet att båda dessa herrar står staty på prominent plats i Uppsala respektive Lund. De blev också den uppsaliensiska respektive den lundsiska studentrörelsens skyddshelgon.

Det nyhumanistiska bildningsidealet kan förefalla opolitiskt. Men det är det inte när man ser närmare på saken. Det handlar om att förverkliga det mänskliga genom konst, historia och filosofi. Men i dess intellektuella ideal ingår också deltagande i samhällets angelägenheter. Både Geijer och Tegnér var givetvis intensivt politiska figurer.

Politisk är också den skandinavistiske studenten. Lundaprofessorn Gustaf Ljunggren, som i ungdomen var en ivrig skandinavist, skrev tillbakablickande om detta:

”Fåfängt vore att med ord tro sig kunna skildra den stämning, som då rådde bland den akademiska ungdomen. Det var som om så envar genomströmdes av en ny och friskare anda [...] och jag känner mer än en, som med tåren i ögat, av fullt hjärta yttrade, att han nu först fått något att leva för. Kanske kommer jag sanningen närmast, om jag säger, att skandinavismen var dåtidens studenters religion[...] De som icke var skandinavier var otrogna.”

Kårhusockupationen i
Stockholm, 26 maj 1968.

FOTO: SVEN-ERIK SJÖBERG/TT

”

*Studentpolitiken
blir inte sällan
rekryteringsbas för
ett politiskt och
administrativt
toppskikt.*

Många av de traditioner, ceremonier, riter, stämningar och sammanslutningar som i fortsättningen kommer att utmärka studenten skapas nu.

I Lund grundas Akademiska föreningen. AF-huset, ”ynglingaborgen”, ”tegelborgen” byggs som hemvist för en ny typ av studentliv. Den kommer i fortsättningen att vara den lundensiska studentpolitikens hem. Studentsången uppstår. Otto Lindblad skriver melodierna, Herman Säterberg och andra skriver texterna. Förstamajfirandet uppstår. Det är samma melodier och samma texter som sedan kommer att ingå i studentsångarnas repertoar fram till i våra dagar.

Ur Akademiska föreningen, bildad 1830, växte Lunds studentkår fram, konstituerad 1867. Dess ordförande valdes vid ett allmänt studentmöte. Det fanns också en ”deputeradekammare” som fattade de avgörande besluten för AF och kår.

Skandinavismens mest synliga uttryck blev resorna och festerna. De skandinaviska ländernas studenter reste för att besöka varandra. Upprättande av ångbåtsförbindelser mellan Malmö och Köpenhamn blev viktiga för lundastudenternas del. Vid en resa 1848 när 130 lundastudenter for över Sundet för en fest i Dyrehaven komponerade Otto Lindblad under färden sin ”Ångbåtssång – Herr Kapten sätt maskinen i gång!” som sedan sjöngs vid framkomsten.

I Uppsala gällde något liknande. Med ”Gluntarne” skapade Gunnar Wennerberg bilden av den klassiske Uppsalastudenten. Själv tillhörde han sällskapskretsar där Geijertraditionen hölls levande. Men han var förvisso inte den ende studentpoeten i Uppsala. De var alla idealister och alla skandinavister.

>>

En speciell självkänsla var studentpolitikens förutsättning. Studenterna såg sig som "ljusets riddarvakt". De tilltrorde sig en politiskt ledande roll. Särskilt i Lund blev unghегelianismen en filosofi som kunde bära upp sådana känslor. Studentpoeten Talis Qualis blev den främste företrädaren för denna tendens.

Det var heller inte några småsaker de skandinavistiska studenterna ville åstadkomma. Två av Europas stormakter skulle de besegra Tyskland och Ryssland, Danmarks respektive Finlands fiende. Hos Talis Qualis (CVA Strandberg) tangerade det hela det förryckta. Hans stoltaste stund kom 1845 vid en fest i Lund för Uppsalas och Oslos studenter som samlats inför avfärd till Köpenhamn. Strandberg föredrog sinn dikt "Vaticinium" ("Förutsägelse"). Efter inledningsraden "Finland! Så jag ville ropa..." skildrades ett erövringsståg av skandinaviska studenter för att besegra Ryssland och befria Finland, allt bevitnat av en mysande Karl XII. Diktuppläsningen väckte våldsam entusiasm bland de församlade som bröt ut i ett dåndåde "Kung Karl den unge hjälte" och sedan tvingade Talis Qualis att läsa dikten en gång till. Givetvis var alla periodens studenter goda liberaler och bittra på de reaktionära ämbetsmännen och generalerna i Stockholm som fegt förhindrade uppgörelsen med Tyskland och Ryssland.

Vad vi ser är hur uppkomsten av studenten som social typ nära hänger samman med uppkomsten av studentpolitik. Denna politik är aldrig enbart "studentfacklig" även om den hela tiden också är sysselsatt med studenternas sociala situation, ekonomi, bostäder och framtidsutsikter. Den handlar heller inte enbart om fester och ceremonier, även om den ständigt är förknippad med sång, blåsinstrument, skålar, parader, flaggor och standar. Men den politiska retoriken och de politiska projekten är mycket mer storslagna än så. De gäller nationell politik, ja storpolitik, ett enat Skandinavien, besegrade stormakter. En förutsättning är känslan av att utgöra en intellektuell elit, en ljusets riddarvakt, som i kraft av bildning och kunskaper har insikter som befolkningen i övrigt saknar men bör delges.

Sådan är studentpolitiken i sin födelsestund. Den kommer sedan att fortleva genom årtiondena. Det "moderna genombrottet" på 1880-talet är sålunda i många avseenden en fortsättning på skandinavismen. Ännu håller de skandinaviska studenterna samman, kanske inte lika intensivt, men ändå. Det moderna genombrottets litteratur är skandinavisk (Ibsen, Brandes, Strindberg). Den har motsvarigheter inom studentrörelse och studentpolitik, Verdandi i Uppsala, Den unge gubben i Lund.

Efter första världskriget, under mellankrigstiden, får studentpolitiken en både nationell och internationell organisering. Sveriges förenade studentkårer (SFS) bildas 1921. Den ansluter sig till den studentinternational som bildats efter fredsslutet, Confédération Internationale des Étudiants (CIE). Denna i sin tur slits sönder i strider, bland annat gällande huruvida de tyska studenterna skall medges inträde.

Mellankrigstidens studentpolitik utmärks

också av skarpa ideologiska omsättningar. De radikala studenterna samlas i Clarté, som ideologiskt står kommunismens nära, de konservativa i nationella studentklubbar, som ibland splittras genom fascismsympatiserande element.

Andra världskriget betyder en renässans för den nordiska sammanhållningen. När Finland angrips av Sovjetunionen under vinterkriget och när Danmark och Norge ockuperas av Tyskland formas solidariteten med finska, danska och norska studenter.

Den tidiga efterkrigstiden är likaledes fylld av studentpolitiska rörelse. Nu organiseras den internationella studentrörelsen inom IUS, som snart kommer att domineras av Sovjetsympatiserande element.

Hur fungerar studentpolitiken under alla dessa årtionden? Givetvis förändras mycket. Studentskornas intåg revolutionerar inte bara universiteten utan också studentlivet. I någon mån även studentpolitiken genom att tillföra kvinnokampens synpunkter. Studenternas ekonomiska och sociala situation förändras och förbättras. Studentkårer och studentnationer tar på sig ett nytt socialt ansvar. På 1950- och 1960-talen bygger de studentbostäder och organiserar sjukvård.

Men mycket förblir sig likt. Universiteten är fortfarande elitinstitutioner. För den blivande samhällseliten är universitetsutbildning en nödvändig sak. Det bidrar till att de akademiska institutionernas status är hög. Studentpolitiken blir inte sällan rekryteringsbas för ett politiskt och administrativt toppskikt. När lundastudenten Tage Erlander, skolad inom Clarté, styr Sverige under ett kvartss sekel är det bara ett exempel. Också Erlanders efterträdare, Olof Palme, tjänar sina sporrar inom studentpolitiken. Man har talat om "den universitära epoken".

Men saker och ting förändras. Under 1950-talet fördubblas antalet studenter. Under 1960-talet tredubblas det. Universiteten får nya förutsättningar. Men också universitetspolitiken. Det tydligaste exemplet på det senare är förknippat med årtalet 1968.

68-rörelsen är vid sidan av skandinavismen det främsta exemplet på hur studentpolitik i en speciell konjunktur kan komma att påverka nationell politik. Skandinavismen hade sin hjärtpunkt vid universiteten. Men den påverkade också kungars och ministrars agerande. Man kan inte förstå svensk utrikespolitik under decennierna kring 1800-talets mitt utan att ta hänsyn till den. Att den sedan i hög grad modifierades genom realpolitiken dementarar inte detta. Något liknande kan sägas om studentrevolten 1968. Palmes Vietnampolitik kan inte förstås utan Vietnamrörelsen, som till stor del drevs av studenter. I själva verket var Palme, med sin egen bakgrund i studentpolitiken, väl skickad att förstå de nya strömningarna.

Det fanns en paradox här. Sextiotalets studentvänster protesterade mot den akademiska kulturen och mot den traditionella studentkulturen. När man brände studentmössor var det ett symboliskt uttryck för detta. Allt som hade någonting att göra med en studentkultur som

”

De traditionella akademiska professionerna, präster, jurister, läkare, lärare, hade skoningslöst kritiserats av vänsterstudenterna. De kritiserades med samma förakt av de nyliberala studenterna.

”

*Vad vi ser är hur
uppkomsten av
studenten som
social typ nära
hänger samman
med uppkomsten
av studentpolitik.*

skapats under 1800-talet – studentmössor, mösspåtagning, studentsång, förstamajuppvaktningar, spex och karnevaler – dömdes nu ut som borgerligt och reaktionärt. Samtidigt förvaldade 68-vänstern i extrem grad en känsla av att utgöra en elit. Det var just som intellektuell elit, hemmastadd i marxismens klassiker och i den mest moderna marxistiska teorin som denna vänster trädde fram. Också den var en sorts ljusets riddarvakt i egna ögon. Den och bara den satt inne med sanningen.

Man svärmade för arbetarklassen, men ingalunda för den faktiskt existerande arbetarklassen utan för arbetarklassen sådan den borde vara och som den kanske skulle kunna bli när den utifrån, genom intellektuella kadrer, hade tillförts ett korrekt proletärt medvetande, vilande på en korrekt marxistisk teori. Det var unghegelianism igen, med unghegelianerna Marx och Engels som lärofäder.

Studentrevolten både bekämpar och bekräftar på detta sätt studentidentiteten. Studenterna från 68 bränner studentmössor eftersom de är de sista som har några studentmössor att bränna (om en studentmössa är en bekräftelse på att man tagit studentexamen). De tillhör en elit som är så självklar att de inte själva är alldeles medvetna om att tillhöra den. De är borgerlighetens söner och döttrar som gör uppror mot föräldragenerationen. De känner sig hur som helst fortfarande som studenter.

Ett inslag i studentrevolten är väsentligt. Den är riktad mot USA och kriget i Vietnam. Den kritiserar kapitalismen hemma och i världen. Den svärmar för Nordvietnam, Kina och Kuba. Men den är också riktad mot de stora universitetsreformer som just då är på gång. U68, UKAS och PUKAS utgör det verkliga hotet mot universiteten i vedertagen mening av elitinstitutioner. Trots att de radikala studenterna är motståndare till eliter och elitinstitutioner försvarar de det gamla mot reformerna. Maoiststudenterna myntar en slogan: ”Studera och lär/innan U68 är här!” Föga anade de hur rätt de hade.

Genom en serie stora reformer med början 1968 avskaffades de traditionella universiteten i Sverige. Studentexamen, som tidigare varit grunden för all högre utbildning, avskaffades. Universiteten ersattes av ”högskolan” (även om namnet i några fall av nåder som en eftergift för reaktionärerna inom högskolevärlden tilläts finnas kvar). Universitetsexamina var nära att avskaffas men återinfördes i ny tappning. Den jämlikhetsideologi som tidigare totalomvandlat den svenska skolan vände nu upp och ned även på högskoleutbildningen. Siktet ställdes in på högskoleutbildning för större delen av befolkningen.

Detta fick djupgående konsekvenser för studentidentiteten. De nya studenterna kände sig inte som studenter utan som ”elever”. De studerade inte vid ett universitet utan i en ”skola”.

En konsekvens av detta blev studentpolitikens sakta borttynande. Åter faller det paradoxala i ögonen. Åren kring 1968 hade studentpolitiken hemma och i världen haft sin absoluta toppunkt. Ännu under större delen av 1970-talet fortsatte grytan att koka. Det var väl i och för sig ingen självklar sak att vänsterns desillusion efter 1975 också skulle bli

en studentpolitikens desillusion. Men så blev det faktiskt.

Under 1980-talet var detta ännu inte fullt uppenbart. En ny våg av politisering inträffade under det decenniet bland unga studenter, en blå våg istället för den röda. Den så kallade nyliberalismen blev den bärande ideologin. Den kunde i mycket se ut som en negativkopia av den tidigare vänsterradikalismen. Då hade kapitalismen varit problemet och socialismen lösningen. För nyliberalerna var det tvärtom. Då var USA fienden ute i världen, nu Sovjetunionen. Här hemma var fienden visserligen alltför jämt densamma, nämligen socialdemokratien. Men fiendebilden var en annan, närmast den motsatta.

Märkligt nog hade nyliberalerna en syn på nation och kärar och traditionellt studentliv som i mycket liknade vänsterns. ”Kåriffflarna” stod lika mycket i skottgluggen för den nyliberala kritiken. Kravet på kårobligatoriets avskaffande var lika starkt.

Sett från en synpunkt handlade alltså om bildningsborgerlighetens kris. De traditionella akademiska professionerna, präster, jurister, läkare, lärare, hade skoningslöst kritiserats av vänsterstudenterna. De kritiserades med samma förakt av de nyliberala studenterna. Själva idén om ”bildning” som kvalifikation för en profession var den gamla vänstern och den nya liberalismen lika främmande. Arvet från det förflutna, idén om en kulturell kanon kritiserades med samma styrka. Poststrukturalismen i dess olika former efterträdde nymarxismen. Men budskapet var likartat och i lika grad katastrofalt för den gamla bildningsidén och den gamla kulturuppfattningen.

Konsekvenserna för studentpolitiken uteblev inte heller. I Lund avskaffades studentkåren vid mitten av 1990-talet (och ersattes av fakultetskårer). Orsaken var inte minst att valdeltagandet i valen till deputerade hade sjunkit katastrofalt. I studenttidningen *Lundagård* skrev man att kåren som fötts på 1860-talet: ”tynade under svår döds-kamp bort i medio av 1990-talet”. Med allusion på kårens förste ordförande, skrev tidningen:

Vad tänkte då männen som valde Dunér?

*Att studenternas tankar EN stämma få ge
var just corpsens tankar och huvudidé.*

Den höll drygt ett sekel men icke stort mer...

Versen var knagglig, men tankegången riktig. Det var en drygt hundraårig tradition som gick i graven, studentpolitikens tradition, men också den tradition som hade gjort studenten till någonting speciellt, till en social typ, skild från alla andra och utrustad med en särskilt form av självmedvetande.

Studentpolitiken kan naturligtvis återuppstå i nya former. Hittills har den emellertid inte visat tecken på att göra det. Berättelsen om dess uppgång och fall är också berättelsen om ”studentens lyckliga dag” och om framträdandet och försvinnandet av en autonom akademisk kultur. Själva lösenordet för denna autonoma akademiska kultur — ”akademisk frihet” — omtalas numera aldrig och ingen utom några få lärdomshistoriker torde ens veta vad det innebar. Studenten och studentpolitiken försvann med den. ✨

Penningpolitiken har nått vägs ände. Det är dags att införa en ny ordning för de kommande decennierna.

Regimskifte för Riksbanken

Joakim Stymne

”

Jag misstänker att konsumentprisindex efter hand är ett allt sämre mått på penningvärdets utveckling, och därigenom en bristfällig vägledning för penningpolitiken.

V i funderar inte på nästa regim, sa riksbankschefen Stefan Ingves vid ett seminarium om penningpolitiken på Handelshögskolan i början av maj. ”Vi arbetar under den rådande.” Detta som svar på en fråga från publiken om hur Riksbanken förbereder sig för ett möjligt framtida penningpolitiskt regimskifte.

Det var en rimlig fråga som dock fick sitt förväntade svar. Ingves hade inlett seminariet med en historisk exposé över penningpolitiska regimer. För även om det alltid pågår livliga diskussioner om detaljer i penningpolitikens utformning och inriktning finns det vid varje givet tillfälle en dominerande ortodoxi, en regim, som i stora drag sätter ramarna för hur penningpolitiken genomförs. För Sveriges vidkommande har det genom historien ofta inneburit olika fasta växelkursordningar – guldmyntfot, Bretton Woods-systemet med mera, som var och en har upprätthållits med sina särskilda metoder. Sedan 1992 har vi en flytande krona med ett inflationsmål. Men tjänar oss denna regim verkligen fortfarande väl?

Det övergripande syftet med varje penningpolitisk regim är att ”upprätthålla ett fast penningvärde”, som Riksbankslagen uttrycker det. Men synen på vad ett fast penningvärde är och hur man försöker upprätthålla det har över tiden anpassats efter omständigheterna. Ofta har en regim övergivits först när den är uppenbart bristfällig – särskilt efter det att stora konvulsioner och tunga samhällsekonomiska kostnader i form av stagnerande ekonomi, hög arbetslöshet och/eller svårhanterlig inflation drabbat samhället. Det senaste exemplet, men långt ifrån det enda, är det alltför utdragna kronförsvaret 1992, något som fördjupade den ekonomiska krisen

och sedan kom att ersättas av den nuvarande regimen.

DENNA NUVARANDE REGIM med oberoende Riksbank, inflationsmål och rörlig växelkurs ska förstås mot bakgrund av hur saker hade gått fel under de föregående årtiondena. Inflationen hade mestadels varit besvärande hög både i Sverige och internationellt. Denna inflation drevs på i spiral av att löneökningar tilläts bli höga för att kompensera för ökade levnadsomkostnader, vilket i sin tur tryckte upp priserna. Politikererna orkade inte hålla emot sådan *cost-push inflation* utan eldade snarast på. Lösningen blev att centralbankerna gavs ett stort mått av oberoende från politikerna med uppgiften att göra vad som krävdes för att långsiktigt hålla inflationen nere även till priset av svag ekonomisk utveckling på kort sikt. Genom att bakbinda sig själva gav politikerna centralbankerna möjlighet att skapa förtroende för att inflationen skulle hållas låg.

Av allt att döma var det en framgångsrik ordning under 1990-talet och en bra bit in på 2000-talet, vilka på det hela taget kännetecknades både globalt och i Sverige av fin tillväxt, klart lägre inflation än tidigare och god produktivitetsutveckling. Samtidigt finns det dock en gnagande misstanke om att det kanske var för bra för att vara sant att alla centralbanker samtidigt blev mycket duktigare på att motverka obalanser. Kanske snabbt ökande världshandel och stora tekniksprång på IT-området var väl så viktiga faktorer bakom de makroekonomiska framgångarna som en mer välvägd penningpolitik?

SER VI OSS OMKRING kan vi konstatera att de globala ekonomisk-politiska utmaningarna har en helt annan karaktär idag, snart ett decennium efter den senaste stora finans-

**Riksbankschefen
Stefan Ingves.**

FOTO: TOMAS ONEBORG
/SVD/TT NYHETSBYRÅN

krisen. Internationella valutafonden radar upp dagens stora problem ungefär som följer. De högst utvecklade ländernas ekonomier har fastnat långt under potential. Investeringarna har under lång tid legat betydligt lägre än vad de borde göra. Bankerna är svaga och skuldnivån är hög. Deflation är ett större hot än inflation. Kort sagt, återhämtningen har gått i stå.

Centralbankernas reaktion har som bekant varit att genomföra en oerhört expansiv penningpolitik. De har sänkt räntorna så långt de vågat och de trycker ut gratis pengar i ekonomin genom obligationsköp. Samtidigt har finanssektorn blivit alltmer detaljreglerad i syfte att minska riskerna för framtida kriser. Det hindrar inte att centralbankerna fortsätter att framhålla oberoende och inflationsmål som centrala för att bibehålla förtroendet för penningpolitiken.

Men det är inte där vi skulle börja om vi idag skulle formulera en penningpolitisk regim från scratch. För det första finns det inga uppenbara behov av att bakbinda politikerna. Både politiker och centralbanker vill stimulera ekonomierna och risken att politiska felsteg leder till för hög inflation står inte på dagordningen. För det andra

är fokus på inflationstakten inte särskilt meningsfull. I den rådande miljön har den tappat sin funktion som "nominellt ankare". Centralbankerna har visat sig vara odugliga på att fininställa den uppmätta inflations-takten. Det halvt heliga målet om 2 procents inflation är "godtyckligt", säger till och med vice riksbankschef Martin Flodén. Min egen uppfattning är att Riksbankens införande av en negativ ränta med syfte att öka inflationen till 2 procent innebär ett onödigt risktagande. Vi vet mycket lite om vilka beteendeförändringar en negativ ränta med tiden kan ge upphov till hos olika aktörer.

MED UTGÅNGSPUNKT FRÅN dagens globala ekonomiska problem skulle jag vilja skissa några utgångspunkter för en diskussion kring principerna för en ny penningpolitisk regim. Tidsperspektivet är tio tjugo år, en livslängd som inte är ovanlig för en sådan. Det eviga målet om "ett fast penningvärde" behöver uttryckas annorlunda än vad som gjorts under de senaste tjugo åren. Idag är risken för överhettade arbetsmarknader minimal och handel och teknisk utveckling sätter strukturell press nedåt på både varu- och tjänstepriser.

Utmaningen är att stimulera ekonomier-na utan att riskera den finansiella stabiliteten. Tulipanarosen är att öka investeringar och annan ekonomisk aktivitet samtidigt som det globala skuldberget arbetas bort, och deflationsprocesser inte tillåts ta fart.

För det första bör Riksbankens formella oberoende försvagas. Det krävs mer koordinering mellan Riksbanken och andra myndigheter, även till priset av något minskat oberoende för Riksbanken. Det är redan uppenbart att Riksbankens styrränta inte längre är det enda instrumentet för penningpolitiken. I en miljö där många instrument används är det inte längre självklart att Riksbanken ska vara ett fort med vindbryggorna uppdragna. Penning- och finanspolitiken kan i större utsträckning samordnas, liksom samarbete mellan olika myndigheter för att minska risker för den finansiella stabiliteten.

FÖR DET ANDRA KAN inflationsmålet avskaffas. Jag misstänker att konsumentprisindex efter hand är ett allt sämre mått på penningvärdets utveckling, och därigenom en bristfällig vägledning för penningpolitiken. Därtill är det troligt att en centralbanks handlingsregler i en värld med inflationsrisker inte är symmetriska med en värld där risken snarare är deflation och alltför hög skuldsättning. Inflationstaktens roll som "nominellt ankare" har försvagats. Det är osäkert vad som kan ersätta det, om något, givet att ett sådant måste vara trovärdigt. Att ingen uppenbar kandidat finns innebär dock inte att det är mer förtroendeskapande att hålla fast vid tvåprocentmålet än att avskaffa det.

För det tredje behöver en ny penningpolitisk regim koncentrera sig mer på avvägningar mellan ekonomiska stimulanser och risker mot den finansiella stabiliteten. Senare års insatser mot mer av makrotillsyn och reglering av finansiella aktörers beteende är steg på vägen men har i mitt tycke alltför mycket av ad hoc-karaktär. Ur svenskt perspektiv är det uppenbart att den extremt låga räntnivån medför att bostadspriserna har tappat kontakten med verkligheten. En utmaning för en ny regim är att skapa förutsättningar för att släppa luften ur tillgångspriserna utan att samtidigt punktera realekonomin.

NÄR RIKSBANKEN HÖJDE räntan till 500 procent i september 1992 var det ett tecken på att den rådande penningpolitiska regimen behövde ersättas med en annan. Jag tror att när vi om några årtionden ser tillbaka kommer vi att säga samma sak om att Riksbanken och andra centralbanker under 2015 började tvinga bankerna att betala låntagarna för att låna pengar. Det är hög tid att Riksbanken börjar fundera på nästa regim.

Joakim Stymne är tidigare statssekreterare i kulturdepartementet och utrikesdepartementet.

TEMA

PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

Är det rimligt att public service-företagen använder sina licensmiljarder till program som lika gärna kunde sändas i reklamfinansierade kanaler? Bör public service-uppdraget ges en tydligare kvalitetsprofil? Frågorna hörs allt oftare och det står alltmer klart att det behövs en förändring. Men hur ska den se ut?

FOTO: SVEN OLUF JENSEN/SVT

Innehållets nationalscen

Färre anställda och fler externa produktioner kan syresätta och vässa public service.

Av Olle Lidbom

När public service föddes var mediedistribution en knapp resurs. Tv och radio distribuerades på begränsade frekvenser. Vissa kanaler reserverades till statligt finansierad tv och radio – vips var ett public service fött.

Dagens medielandskap är dess motsats: tekniken erbjuder alla att bli utgivare. Mediedistribution är en oändlig resurs. 300 timmar video laddas upp på Youtube – varje minut. Instagram har skapat nya stjärnor som skapar både opinion och intäkter. Plattformar som Medium och Wordpress har öppnat för nya röster från nya platser och åsiktskorridorer.

De gamla medieföretagen hade en teknisk vallgrav mot nya konkurrenter, en tryckpress eller en sändningsfrekvens. Idag har vallgraven sinat och det kanske tydligaste exemplet är att medieföretag inte längre blir vid sin läst. Tidningshus har blivit tv-hus och bloggare har blivit poddare.

Det är i denna konvergens som public service ska verka – dessutom med en uppdelning som bygger på den gamla knappa logiken: ett public service-bolag för varje distributionsform. SVT för sändningar som en gång endast sändes via tv-mast och SR för sändningar som en gång endast sändes via radiomast. Samt en Utbildningsradio som knappt ägnar sig åt radio alls...

Att de tre public service-företagen kommer att slås ihop i ett enda bolag inom femton år är en oundviklig effekt av hur medielandskapet konvergerat. Men en sammanslagning är inte den enda effekten av hur ett medielandskap i stor förändring påverkar public service-uppdraget och dess tre svenska företag.

Den ursprungliga distributionen byggde alltså på tv- och radiofrekvenser, medan mediekonsumenter idag konsumerar medier på helt nya sätt. En av de större revolutionerna är utan tvekan de sociala medierna som inte bara är en distributionskanal utan även låter användarna själva värdera och distribuera innehåll till varandra.

De sociala medierna har blivit en central del av mediekonsumenters vardag: av internetanvändare får 48 procent sina politiska nyheter via Facebook. I USA har Facebook därmed gått om de traditionella tv-kanalerna CNN (44 procent), Fox (39 procent) och NBC (39 procent) (Pew). Även i Sverige växer de sociala mediernas betydelse som mediedistributör: för förra årets förstagångsväljare var sociala medier den vanligaste politiska informationskällan – större än både Sveriges Radio och Sveriges Television (Novus).

Accelerationen har gått snabbt: Facebook kom till Sverige för bara åtta år sedan. Förändringen har fått alla mediehus att anpassa sig: till exempel har Sveriges Radio definierat sociala medier som ett av sina tre ben vid sidan om marksänd radio och egna digitala plattformar. 13 procent av trafiken till sverigesradio.se kommer från sociala medier, 9 procent av trafiken till svt.se.

Romansen mellan mediehusen och sociala medier som Facebook är ömsesidig. Många av de nya aktörerna är bara distributörer och är beroende av kvalificerat innehåll för att få användarna.

Facebook har gått allra längst. I våras lanserade de konceptet Instant Article, som innebär att medier som *New York Times*, *Buzzfeed* och *National Geographic* publicerar sitt innehåll direkt på Facebooks plattform. Användaren behöver aldrig lämna Facebook för att konsumera mediernas innehåll, medierna får dessutom sälja annonser och behålla hela intäkten.

Större publik och hela intäkten? Låter inte dealen misstänkt bra? "When the product is free, you are the product" – Facebooks affärsmodell är att samla data om sina användare och sälja den vidare till annonsörer. Ju mer granulär data, desto mer riktade, nischade annonser. Har du läst artiklar om både ponnyskötsel och snöskotrar kanske du är sugen på en ponnysläde till skotern?

»

PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

Facebooks grundare Mark Zuckerberg.

FOTO: DAVID PAUL MORRIS/BLOOMBERG/GETTY IMAGES

Allt fler mediehus är frestade att publicera sig helt via Facebook för att nå en större publik. Ett av få mediehus som kämpar emot är norska Schibsted som ska ta upp kampen mot Facebook och Google och försöker få alla nordiska medier att gå ihop enligt devisen "hellre Schibsted än Google".

Schibstedägda *Aftonbladets* chefredaktör Jan Helin är också en högljudd kritiker mot public service närmanden mot Facebook som plattform. SVT:s appar har dela-knappar som gör det möjligt för Facebook att tanka data. Helin menar att "det är mycket sannolikt att Facebook vet betydligt mer om SVT:s användare av nyhetsappen än SVT själva".

Statligt licensfinansierad public service förser alltså Facebook med information. Samma Facebook som tillsammans med Google på ett par år gått från att ta 0 till 20 procent av alla annonsinvesteringar i Sverige. För kommersiella medieföretag är det djupt provocerande.

Oron bland många är att Facebooks ambition att bli ett helt nytt internet ska slå in. I en värld där Facebook får distributionsmonopol kommer mediehus att sakna inflytande.

Samtidigt är det public services uppdrag att vara relevanta och närvarande. Att finnas där publiken är. Sociala medier är en nödvändig distributionskanal, inte minst för att existera i nästa generations mediediet.

Sociala mediers betydelse för svenska medieföretag är bara ett par år gammal, kanske krävs ännu ett par år till innan det finns ett beslutsunderlag att agera utifrån. Men de sociala mediernas och de nya distributionerna är idag oregrerade för public service: SR och SVT har själva utformat sina principer och tolkningar och Granskningsnämnden får inte ens granska etermediernas förhållanden i sociala medier.

Om public service-företagen fritt får utveckla sin distribution – som de sociala medierna främst handlar om – kommer det att ske till tonerna av en öronbedövande kritik som hotar helt knäcka relationerna och förtroendet mellan public service och de kommersiella medieföretagen.

Kulturminister Alice Bah Kuncze har sagt att hon inte vill lägga sig i, att hon "håller sig på armlängds avstånd" till nästa tillståndperiod. Den inleds först 2020. I fem år kommer vi alltså ha en förarlös mediepolitik som låter mediernas byråkrater själva bestämma slutdestination. Det låter som en skräckresa.

Hur mycket tv får vi för licensavgiften? Av licensintäkterna på 4,5 miljarder kronor går 3,4 miljarder till det som SVT kallar programproduktion – och av detta får tittarna 8 353 timmar tv (och en omätt mängd webbpubliceringar).

Det innebär att varje producerad tv-timme kostar 412 785 kronor för SVT, jämför med BBC där en producerad tv kostar 963 298 kronor per timme. En lite orättvis matematik, med tanke på att BBC producerar både nyheter och drama av världsklass. Inget ont om SVT:s *Jordskott* eller *Äkta människor* men jämfört med *Sherlock* och *Dr Who* ligger de långt efter.

Men det är uppenbart att både BBC och SVT kan drivas mer effektivt. För ett år sedan drog BBC:s director general Tony Hall upp en ny strategi som har potential att skaka om hela BBC. Han kallar strategin "compete or compare" och handlar om hur produktionen av BBC:s innehåll ska gå till. Redan idag måste minst 25 procent

av BBC:s innehåll vara producerat av externa producenter, enligt brittiska sändningstillståndet. Det betyder även att 50 procent av allt som sänds garanteras till BBC:s egna producenter och 25 procent kan upphandlas från både BBC:s egna producenter eller externa leverantörer. Men framöver ska allt konkurrensutsättas, förutom några delar som nyheter. Syftet är inte billigare produktioner utan mer innovation, mer kreativitet – och mer effektivitet. BBC:s egna producenter ska hanteras som ett produktionsbolag bland alla andra.

Svensk public service brukar slicka i sig allt BBC säger. Men här ligger Sverige långt efter. I slutet av 1990-talet påbörjades en process för att lägga ut produktion på externa producenter, påhejat av den socialdemokratiska regeringen som behövde spara pengar. Det gick till en början trögt, men när Peter Örn blev vd på Sveriges Radio gick proppen ur och i mitten av 00-talet ersattes många gamla program med nya externt producerade, som *Vår grundade mening* som ersattes av *Medierna*. Även nya program och bevakningsområden tillkom som modemagasinet *Stil*.

Örns ambition var att rejält öka de externa produktionerna men hans idéer sablades ned internt och till slut tvingades han ut av de traditionella radiobevärarna. Därefter har de externa produktionerna inte ökat.

Även BBC:s nya strategi har som mål att öka mångfalden, men Tony Halls ambition är inte bara mångfald utan också att odla Storbritanniens kreativa industrier. "Jag är inte intresserad i att dela upp en krympande kaka på ett annorlunda sätt, jag vill ha en större kaka till alla", slog Hall fast i sitt "compete and compare"-tal förra året.

"I fem år kommer vi alltså ha en förarlös mediepolitik som låter mediernas byråkrater själva bestämma slutdestination."

Redan idag produceras mycket av SVT:s framgångsrika drama av externa producenter: *Jordskott*, *Äkta människor* och *Bron* är tre succéer som sänts på SVT men producerats av externa bolag.

Men SVT:s produktion är fortfarande en intern historia. Bara 3,3 procent produceras externt. BBC:s svängning visar att det finns all anledning även för SVT att se över hur produktionsformerna, även om public service-utredningen från 2012 (SOU 2012:59) anser att programföretagen själva ska avgöra hur mycket som ska läggas på extern produktion istället för att en utomstående part i förväg beslutar om kvoter. Utredningen konstaterar: "Det bör i stället vara de bästa programidéerna eller det bästa genomförandet som avgör vem som ska producera ett program."

Men kritiken mot mångfalden inom public service är växande. Enkelriktade åsikter, kamaraderi och stereotyp är en vanlig strukturell kritik. Public service-bolagen kan dämpa mycket av den kritiken genom att lägga ut fler produktioner – inte minst få ökad höjd på innovationerna och hitta nya röster som inte finns i de upptrampade korridorerna idag.

I april 2015 skruvades tonläget upp i bråket mellan de kommersiella medieföretagen och public service. Orsaken var programmet *Edit*, som till en början såg ut att handla om en ny sajt som tycktes konkurrera med bland annat *Nöjesguiden* och *Politism* – två mediasajter som finansieras av marknaden. Edit, visade det sig snart, skulle vara ett tv-program. Men skadan var redan skedd. Volymen på bråket var öronbedövande.

Edit blottlade en stor konflikt. Mediehus som verkar på lokala marknader var redan uppretade av public services ambition att konkurrera med nyheter på de lokala marknaderna. Det som tidigare var

PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

Kulturminister Alice Bah Künke.

FOTO: PATRIK C ÖSTERBERG/TT

sänt via tv och radio har omvandlats till att bli webbpublicerade texter, något som de lokala, privatägda dagstidningarna redan ägnat sig åt. Lägg till det en uppfattning att public service stjälar nyheter från de hårt arbetande och pressade mediehusen.

De lokala mediehusen har till och med föreslagit att de ska ta över det lokala public service-uppdraget. Både *Helsingborgs Dagblads* chefredaktör Lars Johansson och medieägaren Mittmedias redaktionella chef AnnaKarin Lith har lagt fram förslaget.

Borås Tidnings chefredaktör Stefan Eklund intog en FN-roll i kriget mellan public service och lokaltidningarna och konstaterade att "innan digitaliseringen av media fördes kampen mellan två olika medium – radion och papperstidningen. Efter den digitala revolutionen förs nyhetskriget delvis på samma medium – på nätet." Eklund ville dock att framtidens Sveriges Radio ska ägna sig åt radiosändningar, "och inget annat".

Kritiken är inte ny. Förra kulturministern Lena Adelsohn Liljeroth löste det genom att införa en förhandsprövning, efter en förslag från BBC som även påbjöds av EU-kommissionen. Tanken var att

skydda övriga aktörer på mediemarknaden genom att staten skulle godkänna nya, permanenta public service-satsningar.

I nga förhandsprövningar har begärts eftersom inga nya permanenta storsatsningar har gjorts. Orsaken är att mediebranschen snabba omvandling har blåst bort behovet från banan. Tanken på permanenta satsningar bygger på en gammal medielogik där det krävs stora tekniska investeringar och att de får enskilt stor påverkan.

Mediebranschen är på väg i motsatt riktning: det krävs inga stora investeringar för att nå en publik och det som påverkar mediebranschen idag är snarare globala teknikföretag än medieföretag.

Istället håller såväl public service som den traditionella mediebranschen på att lösas upp. När public service satsar på webbpublicerade lokalligheter löser de sitt uppdrag att vara tillgängliga. De flesta mediehus med självaktning experimenterar förstås med både tv och radio.

Frågan är då var gränsen går. *Aftonbladet* och *Expressen* gjorde inför valet 2014 var sin stor, professionell partiledardebatt med stor publik. Inför valet 2018 är det inte otänkbart att kvällstidningarna retar upp sig på att SVT med sina debatter är en marknadsstörande konkurrent. Och den dagen Netflix eller HBO börjar producera svenskt drama kan även de börja klaga på SVT.

Men är "radiosändningar och inget annat", som det föreslås från Borås, en rimlig lösning på de stälkande positionerna mellan public service och kommersiella medieföretag?

Där är vi tillbaka där den här texten började: konvergens.

Hela världens mediehus från *New York Times* till *Borås Tidning* kan inte längre definieras av sin distribution. En tidning är inte enbart något som lämnat en tryckpress, en tv-kanal inte bara något som sänts från en tv-mast. Konvergensen på mediemarknaden har fått allt att smälta samman och dessutom skapat utrymme för helt nya aktörer som attraherar både publik och intäkter.

Det är i konvergensens friska utandningsluft som public service ska hitta en plats. Frågan är vad public service kan tillföra på en konvergerad mediemarknad. Bredd? Spets? En nationalscen för journalistik? En digital spjutspets? Helt klart kommer framtidens public service att behöva definieras om.

Tony Hall planerar för ett BBC som spänner bågen, odlar innovation, driver de kreativa industrierna och skapar ett innehåll som inte redan finns. "En större kaka till alla."

D et finns all anledning att studera Halls tankar i Sverige. Ett public service som innehållets nationalscen. Ett public service med betydligt färre anställda och som beställer mer externa produktioner kommer att ge bättre syresättning, vassare kreativitet och högre effektivitet. Det skulle ge ett public service som skapar en större marknad för innovativa, kreativa medielösningar som dessutom skulle skapa en ny jämnvikt mellan beställare och producenter än idag.

Idag hyllar vi musikskoleundret och det svenska IT-undret som tillsammans skapat stjärnor som Avicii, First Aid Kit, Robyn, Spotify, Klarna och King. Public service har alla möjligheter att skapa förutsättningar för att odla nästa generation kreatörer, innovatörer och journalister.

Men det svenska public service-uppdraget idag är bakbundet av teknik. I Halls BBC-vision är ledorden däremot kreativitet, innovation och effektivitet. Det är tre utmärkta mål som dessutom inte låter sig begränsas av en alltmer konvergerad medievärld.

Olle Lidbom är medieanalytiker och vd på webbyrå Oxys.

TEMA

FOTO: BENKT EURENIUS/TT NYHETSBYRÅN

Ta oss på allvar!

Public service måste våga satsa på kvalitet och lita på att lyssnare och tittare är kapabla att själva ta ställning.

Av Jasenko Selimovic

Får tycker att public service inte skulle kunna bli bättre. Förmodligen inte en enda politiker, oavsett parti. Inte heller de som jobbar där. Så varför pratas så lite om det? Varför finns så få politiska förslag? Varför ändras så lite?

Därför att politikerna, i likhet med cheferna för public service, har begränsad självmordsbenägenhet. Man jäklas inte med folk som har 30 sekunder till mikrofonen med en miljon lyssnare. Fråga Peter Örn.

Varför förändras det inte inifrån? För att det journalistiska fältet har få avanceringsmöjligheter, stor konkurrens, relativt små möjligheter att tjäna pengar och få alternativa vägar. Man har endast sitt arbete, sitt inslag, reportage, dokumentär och det ger allt: status, position, substitut för bra lön. Det tar du inte från människor. För då har du tagit ifrån dem allt.

Bra förslag till förändring har inte saknats. Som att slå samman samma typ av redaktioner på SR och SVT, till exempel dokumentärredaktioner på SR och SVT-dokumentär. Det skulle ge större kritisk massa, högre kvalitet, mer flexibilitet, större finansiell styrka, synergier. Men hellre än att ta fajten väljer de flesta att låta public service långsamt förvandlas till en dinosaur. De flesta väljer att vara Lena Adelsöhn Liljeroth, Kerstin Brunnberg, Mats Svegfors. Vad tyckte de? Ingen vet. Vad ville de med public service? Det vet de knappast själva.

Jag sms:ar en god vän på SR att jag ska skriva denna artikel. Hon svarar: OMG! DU KOMMER FÅ LÖPA GATLOPP.

Kanske. Men jag tycker att public service är för nödvändig för att låta bli. Därför följer här en uppräkningslista med de största problemen för dagens public service: 1. politisk omedvetenhet, 2. otydlighet kring begreppet kvalitet, 3. förvirring kring det demokratiska uppdraget och oförmåga att formulera en public service-idé värd 2000-talet.

1. Politisk snedvridning av public service är internt en ickefråga. Under mina fem år på SR diskuterade vi ibland partiskhet i något

inslag eller så, men inte en enda gång om från vilket politiskt perspektiv våra program speglade världen. Socialister brukar se en specifik fråga från ett visst perspektiv, konservativa ser i samma fråga något annat, radikaler klagar på just detta, liberaler tjarar om den här saken – och: Från vilket perspektiv speglade vårt inslag samma fråga? Inte heller pratade vi om möjligheten att våra politiska sympatier kunde påverka våra program. Undersökningar som visade på en överrepresentation av miljöpartister och vänsterpartister avfärdades med argumentet: ”om journalister röstar på MP och V betyder det inte att deras program är miljöpartistiska eller vänsterpartistiska”. Delvis för att vi var självtillräckliga, delvis för att den yrkesmässiga ambitionsnivån var väldigt hög, uppfattade inte vi som jobbade på SR detta som en legitimitets- och trovärdighetsfråga. Man kan inte ha acceptans, betalningsvilja och legitimitet för public service om väldigt många känner att den knappast representerar dem.

Googla SVT Kulturnyheter + fri entré. Då kan ni läsa följande på SVT Kulturnyheter webbsida:

”Löfven lovar fri entré på statliga museer” (i regeringsdeklarationen). ”Fri entré på museer återinförs”. ”S: Inför fri entré på statliga museer”. Man kan också läsa om finansministerns och kulturministerns gemensamma presskonferens. ”Det blir, som väntat, fri entré på statliga museer från och med nästa år”. SVT rapporterar också att finansministern ”betonar vikten av tillgänglighet till kultur trots svåra ekonomiska tider”. Bland en mängd sådana artiklar kan ni också läsa listan över vilka museer som berörs.

Vad händer då när fri entré inte införs, trots alla löften? Ja, man skulle väl väntat sig ord som svek, brutna löften etcetera. Men icke. Vad är kulturnyheterens vinkel då? Det förtjänas att citeras: ”Kulturminister: Fri entré på museer är målsättningen”.

Tittar man på inslagen blir det värre. I ett av dem med rubriken »

"Satsar pengar på skapande i skolan" (ja, det är alltså rubriken på ett av inslagen om bland annat utebliven fri entré) står det bland de sista nyheterna att det inte blir någon fri entré. Meningen är värd att återges: "Det blir ingen slopad entréavgift till statliga museer, som regeringen tidigare har slagits för, men ambitionen kvarstår enligt regeringen." Visst är det bra? Vem stoppar regeringen att göra verklighet av sin ambition? Inte vet jag. Jag trodde att decemberöverskommelsen (DÖ) gjorde det möjligt för regeringen att föra den politik som den vill.

SVT länkar vidare till inslaget "Fri entré är målsättningen" och rapporterar där att "de fria entréerna är en fortsatt prioriterad fråga för regeringen". SVT får ursäkta, men om frågan är "prioriterad" för en regering som i kraft av DÖ kan genomföra den – hur kom det då sig att den inte blev genomförd? Det som är prioriterat – det genomförs väl, när man nu kan? Eller förstår jag ordet prioriterat fel?

SVT toppar allt detta med (det regionala?) inslaget med rubriken "Ingen fri entré – än". Skratta ni bara men rubriken var förmodligen ovanligt kritisk så man mildrade den med "– än". I inslaget hörs först kulturministern klaga på borgarna, sedan berätta om alla sina satsningar och för att därefter aldrig få frågan om det där med museerna! Istället säger reportern lite senare att "en liten överraskning är att regeringen inte lägger fram förslaget om fri entré...". Enligt SVT är alltså en reform som två regeringspartier (plus deras stödparti) gick till val på, som statsministern lovat i regeringsförklaring, som finansministern lovat på en särskilt presskonferens, som kulturministern lovat, miljöpartister skrivit artiklar om, som SVT själva kallade (när den skulle bli av) för "viktigaste kulturlöften", allt detta är alltså nu, när det inte blir av – "en liten överraskning"?

Hur sade man? "Om journalister röstar på MP och V betyder det inte att deras program är miljöpartistiska eller vänsterpartistiska." Nej, verkligen inte.

Den som tror att detta beror på kulturjournalisternas vilja att hjälpa Miljöpartiet gör det lätt för sig. Ingen journalist går till jobbet med ambitionen att "nu ska jag göra något för kulturministern". De allra flesta journalister jag träffat på SR vill vara professionella och utföra sitt jobb bra. Men de är omedvetna om att deras förtroende för Miljöpartiet, sympati för deras företrädare och värderingar påverkar deras rapportering och vips... Skulle alliansen ha begått samma löftesbrott hade det låtit annorlunda. Och om SD lovat fri entré skulle det förmodligen inte ens tolkas i termer av viljan till fri entré utan som del av något skumt politiskt spel.

Det egentliga problemet här är inte sympatier för vissa perspektiv utan brist på förståelse för andra. Vissa frågor ställs därför sällan. Perspektiv kommer inte fram och konkretiseringar äger sällan rum. Ber ni medarbetare på public service att konkretisera fördelarna med jämlikhet kommer många konkreta, roliga programidéer fram. Frågar man dem däremot om nackdelarna med jämlikhet kommer det att stå lite stilla. För dem känner man inte till, och vet därför inte heller hur de skulle kunna konkretiseras i personliga berättelser. Denna brist på förståelse för andra perspektiv gör att SR:s OBS (P1) nyligen kunde sända ett program där det på allvar påstods att det bara existerar två sorters solidaritet, den socialistiska och den kristna (som dock inte visar sig vara en riktig form av solidaritet). De andra ideologierna har ingen idé om solidaritet, om man ska tro OBS.

Denna ensidighet, för det handlar snarare om ensidighet i

perspektivvalet än om snedvridning, är inte huvudsakligen resultatet av journalisternas politiska sympatier. De journalister jag känner vill vara opartiska och kritiska. Men ofta handlar det om en sorts politisk okunnighet. För ensidigheten minskar och förståelsen för andra perspektiv ökar ju närmare politisk journalistik man kommer. Politiska journalister har suttit på riksdagens läktare, lyssnat på olika partier, hört argument både för och emot i olika sakfrågor och har därför större kunskap om och förståelse för andra perspektiv.

Under min tid på SR ansågs frågan om representation väsentlig. Vi räknade på hur många kvinnor, invandrare, homosexuella etcetera som fanns i SR:s program, var dessa människor bodde, hur länge de fick prata. Allt detta försökte vi skapa en medvetenhet om. Jag är tacksam över att public service har lärt mig vissa saker om detta. Däremot ägde aldrig en diskussion rum om politiska perspektiv, representation, och dess konsekvenser.

A andra sidan har en stor del av borgerligheten också gjort sig dum i denna debatt. De klagar ofta på brist på liberala och högerperspektiv i public service och samtidigt skrattar de åt diskussionerna om representation. Men om de tycker att representationsdiskussioner är värdelösa, varför överhuvudtaget diskutera politisk representation?

2. Antingen kan man bli en del av marknaden, kämpa om tittarna och producera kommersiellt gångbara program. Då finns det ingen anledning att ha en licensfinansierad verksamhet. Eller också kan man producera kvalitetsprogram, sluta vara ängslig och skipa meningslösheter. Då har man också rätt att kräva en garanterad licensintäkt, för dessa verksamheter har det enormt svårt på en marknad. Man kan, i och för sig, också vilja vara "både och". Men vanligtvis slutar det att man blir "varken eller".

Ungefär som nu.

Public service brukar ju slåss för det breda publicistiska uppdraget. Argumentet är att det ger legitimitet, vilket skapar trovärdighet och säkrar betalningsviljan. Allt enligt logiken ju större tittarskaror desto större legitimitet, desto större trovärdighet och därmed ökad betalningsvilja. Men är det verkligen så? Då måste man dra slutsatsen att *Under samma tak, Gift vid första ögonkastet*, samt *Ung och bortskämd* har en större legitimitet och trovärdighet än *Agenda*. Och att de därmed ökar min betalningsvilja.

Sanningen är att det breda public service-uppdraget urholkar anledningen till att ha public service. När man har fått SVT 1 dit man försöker tvinga det nu kommer det inte längre att finnas någon anledning att licensfinansiera SVT 1. Varför ska vi betala för public service om dess program föga skiljer sig från andra kommersiella stationers?

Anledningen till problemet är missuppfattningen av begreppet kvalitet. På SR och SVT definieras kvalitet i något slags motsats till begreppet tillgänglighet. Kvalitet anses vara, förenklat sagt, smala föreställningar på Operan och Dramaten. Men det är en missuppfattning. Kvalitet är en hög grad av excellens som kan igenkännas i ljuset av utbildning och erfarenhet. Så definierad hittas den mycket oftare på Galeasen än på Dramaten, på BBC än på SVT, på Axxess TV mycket oftare än på SVT 1.

Public service måste tänka igenom begreppet kvalitet och relevans. Sätter man kvalitet i första rummet lär en del program försvinna, och ingen, förutom de inblandade, kommer att sörja. Sedan kommer man att tvingas att erkänna att kvalitet kostar. >>

PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

FOTO: MALIN HOELSTAD/TT NYHETSBYRÅN

Mats Svegfors: Vad tyckte han? Vad ville han?

FOTO: LARS EPSTEIN/DN/TT

Bra granskande verksamhet kostar en slant. Men tycker någon att SVT och SR inte bör ägna sig åt en granskande verksamhet? Slutligen kommer man att upptäcka att otillgänglighet och få tittare inte är samma sak som kvalitet. Taskiga operor och överideologiserade tv-dokumentärer är skräp. Som inte blir bättre av att få tittar på dem.

Sätter man relevans i första rummet inser man att det är ofattbart hur vi efter 20 år i EU ännu saknar en EU-kanal. Vi har inte ens specialiserade europeiska sändningar i existerande kanaler. Ungefär som man har lokala sändningar. Varför ska vi som redan betalar för public service behöva betala privata aktörer för att se utfrågningar från det brittiska valet, rumänska nya vågen-filmer, danska dramaserier och engelsk fotboll kan ingen förklara.

Public service bör urskilja sig genom relevans och kvalitet, och inte genom att härma kommersiella bolags utbud. Det är först då den kommer att få sin fulla legitimitet. När medborgare i detta land känner att public service verkligen är något som man inte kan få hos andra, då kommer det inte att finnas några problem med betalningsviljan.

3. Idén om journalistiken håller på att förändras. Tidigare handlade journalistik (och konst) om att spegla, visa väljarnas verklighet ur olika vinklar, få dem att förstå människor som inte tänker som en själv, öppna upp debatten. Nuförtiden agerar journalister allt oftare som ledsagare, hjälpare och opinionsbildare och allt mindre som journalister. Jag har under min tid på SR deltagit i minst tre fyra debatter om "hur vi ska hantera SD". Journalisternas uppdrag blev alltså inte att visa, spegla och granska SD och sedan överlåta till väljarna att dra sina slutsatser, utan att själva "hantera" partiet.

Idén bottenar i en övertygelse om att medborgare är svaga, infångade i övermäktiga strukturer, oförmögna att motsätta sig eliternas och mediernas makt. Därför behöver de hjälp, uttolkare, ledsagare, snarare än journalister. Vänstern på *Arena* och *Aftonbladets* kultursidor hänar oviljan att ta ställning. Neutralitet anses vara medlöperi. För om medborgarna är svaga och faran med rasismen riktig, måste alla, inklusive journalister, agera, tycks de mena. Så försvaras medborgarna och demokratin.

Aktivism istället för journalistik, ställningstagande istället för neutralitet, konsekvensmedvetande istället för konsekvensneutralitet. Vissa frågor bör därför inte ställas (till exempel "Hur mycket invandring tål Sverige?"), andra bör vi ställa med konsekvensmedvetande i tanke. Rollövertagande, identifikation, reportage som syftar till att få mig att förstå någon, utan att berätta för mig vad jag ska tycka, minskar i popularitet. Våldigt få skulle idag våga, eller ens vilja, göra en riktig Susanne Björkman-dokumentär om SD-väljare, där man utan att karikera och dumförklara får lyssnaren att känna identifikation, medlidande och förståelse för SD:s anhängare. Eller för den delen en uppriktig, inkännande dokumentär om en terrorist av idag, om en religiös fanatiker, om en extremist. Det skulle väl anses som förhärlikande av våldsideoologier, icke ställningstagande, försök att normalisera, ett omoraliskt medlöperi.

Jag är säker på att detta är ett misstag. Konstens och journalistikens demokratiska roll har alltid varit att få oss att förstå den andre, att se världen med deras ögon, att erbjuda rollövertagande, inte att föreskriva, fördöma, moralisera och göra politik av det. För det – avgörandena, hantering av materialet, moraliska ställningstagande – skulle medborgarna göra själva. De ansågs kapabla till det.

Demokrati kräver tilltron till att medborgarna kan ta de där svåra besluten och göra kloka val, även efter att de har blivit presenterade olika, ibland obehagliga åsikter. För det är just friheten att göra dessa val, friheten att tänka själv, som ger oss en chans att konstituera oss som ansvarsfulla medborgare. Demokratin är en ständigt pågående träning i att ta ansvar, att välja klokt. Därför blir uppdraget för public service att visa så många perspektiv som möjligt, att bredda det offentliga rummet, att erbjuda många alternativ. Vår, medborgarnas, sak är att göra valet. Det kräver att vi tar våra val och oss själva på allvar.

Problemet är att ju mer medier, politiska partier, facket eller någon annan tänker och väljer för oss – desto mindre gör vi det själva. Och tvärt om. Ju mer man litar på oss, ger oss en chans att som individer bli mogna ansvaret, desto klokare medborgare blir vi, värda den demokratiska möjligheten att välja. Public service är ett av de främsta

instrumenten för detta. Just därför är dess uppdrag att bredda det offentliga rummet, att lita på oss medborgare, att ta sitt demokratiska uppdrag på allvar. Det är där dess demokratiska relevans ligger.

Public service måste hitta sitt existensberättigande genom att vara relevant i globaliseringsåldern. Där finns ett publicistiskt uppdrag värt 2000-talet. Att spegla världen, globaliseringen, Europa, EU. Att spegla oss i andra och andra i oss. Public services relevans i globaliseringsåldern ligger inte i att på ett isolationistiskt sätt vända sig inåt i något slags nationalromantiskt tv-program som #ettSverige. Vi behöver en public service som speglar globaliseringen, inte en som försöker hantera den åt oss. Vi behöver en public service som förbättrar demokratin genom att öppna upp det offentliga rummet, istället för att minska det. Som inte konkurrerar om att producera dumheter utan erbjuder det som andra inte kan, eller inte förmår. Vi behöver en relevant och kvalitetsbaserad public service. Då kommer det inte att finnas några problem med varken trovärdigheten, legitimiteten eller betalningsviljan. Inte heller med medborgarnas svar på frågan: Varför ska vi ha public service?

Jasenko Selimovic är tidigare chef för SR Radioteater och före detta statssekreterare i arbetsmarknadsdepartementet.

Uppllysning slår underhållning

Det är inte fel att public service-företagen tar för sig digitalt, men de måste göra det med högklassigt material.

Av Niklas Ekdal

Politik slår pengar, men teknik slår politik. Jan Stenbecks bevingade ord kommer, i sin träffsäkra enkelhet, att överleva MTG, Millicom och Zalando. För att fånga hela det moderna samhället måste man dock göra ett tillägg som fullbordar cirkeln:

Storlek slår allt, utom idéer.

Denna makrovariant av sten-sax-påse fångar det mesta här i världen, från entreprenörskap till geopolitik och massmedier. Ju snabba förändringar, desto viktigare att förstå de grundläggande spelreglerna och värdena.

På Stenbecks område – företagande i skarven mellan bruket och IT – har mönstret varit uppenbart, åtminstone i efterhand. Så länge tekniken tillät behöll en stark stat monopol på etermedier och telefoni. Nya uppfinningar öppnade för nya affärer. Större mångfald, sedan kommersiella koncentrationstendenser, sedan politiska motreaktioner.

När man befinner sig i denna cirkel, och den snurrar som en torktumlare på högar, kan det vara svårt att se klart. Ingen vet hur programmet slutar. Minnet är kort.

Redan de gamla grekerna trodde sig leva i nutiden, som en begåvad femteklassare konstaterade. För att begripa vart Twitterdemokratin är på väg, och vad som kan göras för att påverka färdriktningen, måste vi rekapitulera den historiska kontexten.

Bara ett kvartssekel har gått sedan 1990, då Europas politiska karta och Sveriges mentala karta ritades om. Den 12 september det året inträffade ett av tidernas största jordskred, när segrarmakterna från andra världskriget gav upp kontrollen över Tyskland.

Det mäktiga landet återförenades och återuppstod, fast på ett nytt ställe. Ett kallt krig med överhängande hot om nukleär undergång tog plötsligt slut.

Om Berlinmurens fall 1989 var den euforiska förfesten och Sovjetunionens kollaps 1991 den avslagna eftersläckningen, framstår hösten 1990 som det verkligt avgörande ögonblicket.

Bara ett par dagar efter fördraget i Moskva föll en mindre Berlinmur även i Sverige, och sammanträffandet i tiden var nog ingen slump. Den 15 september sände TV 4 för första gången, och sedan dess har inget varit sig likt i Ikeasofforna. Sverige blev sist i Europa med att legalisera en fri, reklamfinansierad television.

I skuggan av dessa små och stora revolutioner 1990 – TV 4:s famlande premiär, Europas enande, frisläppandet av Nelson Mandela och Iraks invasion av Kuwait – inträffade något mera diskret. Möjligen skulle det få större betydelse:

De nordiska universitets- och högskolenätens datalänk över Atlanten uppgraderades till 64 kilobit per sekund. Från den stunden var det bara en tidsfråga innan internet likt filmens Matrix skulle koppla greppet om våra liv.

Vi som var med måste nog erkänna att vi inte fattade vad som väntade. Vem hade hört talas om Nordunet? Det lät som ett dun-täcke.

Själv började jag 1990 på *Expressen*. Sveriges då största och lönsammaste tidning, med egna helikoptrar, personalfester så livade att deltagare dog, en monumental makt över tanken i folkhemmet och en lika monumental självbild.

Expressens första recension av TV 4 lød:

”Lägg ner skiten.”

Public service och papperstidningar reagerade med samma sturska lättsinne på kommersiell radio och tv som på gratistidningar och internet. Det har stått dem dyrt, när pendeln med tiden slagit över åt andra hållet.

»

Berlinmurens fall inledde frihetsfesten.

FOTO: DAVID BRAUCHLI/REUTERS/TT

PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

Mediehus som förr hade automatiska telefonsvarare med budskapet "ni är anställd" har retirerat till sparpaket, fryboxar och alltmer desperata åtgärder för att kapa kostnader. Det självförtroende som för 25 år sedan härskade på **EXPRESSEN**, **DN**, **SR** och **SVT** finns nu på Google, Facebook, Twitter, Apple och Amazon.

Alla är plötsligt journalister. Alla är fotografer. Varenda människa går omkring med en högupplöst filmkamera, bandspelare, encyklopedi och GPS i fickan.

Allting i vår värld är, som Tony Blair sade, "new, new, new". När vi talar om medieutvecklingen och demokratin, med public service som felande länk däremellan, blir perspektivet dock "old, old, old".

Bonniers, Stampen och Journalistförbundet har all anledning att vara bekymrade. Men vi andra, som konsumenter och medborgare? Måste vi också, likt 2014 års Demokratiutredning, lägga pannorna i djupa veck över tidningsdöd och växande informationsklyftor?

Bättre att tända ett ljus än att förbanna skärmdumpen. Och säga vad man vill om internet – särskilt mörkt har det inte blivit i stugorna.

Många skäller nu på de nya jättarna, Google eller Facebook, som man förut skällde på Bonniermakten. Det man begråter – publicistiska principer, breda kvalitetsmedier, säkra journalistjobb – brännmärktes nyss under stämpeln ägarkoncentration.

Förväxla inte kommersiella framsteg med demokratisk utarmning. Medietekniska språng har visserligen alltid kommit med en baksida av turbulens, men information och upplysning är inte nollsummespel.

Teknik slår politik och pengar, visst. Storlek kan triumfera tillfälligt, som vi ser i fallet Google, ett svart hål för annonsintäkter, men till syvende och sist regerar idéerna, principerna.

Därför är det ironiskt att en mediejätte som tyska Springer utnyttjar sin ärvda makt i Berlin och Bryssel för att försöka bromsa Google på politisk väg. Rörande att höra funktionärer i EU-kommisionen eller i den kinesiska regeringen klaga på sökmotorns makt över tanken.

Dessa funktionärer är inte folkvalda. Miljarder konsumenter har däremot valt Google därför att företaget levererar enastående tjänster.

Konkurrenslagar ska naturligtvis upprätthållas. De nya informationsgiganterna ska granskas och utmanas precis som de gamla. Den väsentliga effekten av internetrevolutionen är likväl en decentralisering av problemformuleringsprivilegiet – och en öppenhet som liknar själva essensen av demokrati.

Politikens roll är inte att lägga hinder i vägen, däremot att skapa nödvändiga komplement, ungefär som stater en gång tagit på sig ansvar för skola, järnvägar, försvar och kulturarv.

Det viktigaste komplementet på medieområdet stavas public service. Dock borde denna ovärderliga kärna i ett upplyst lands offentlighet se annorlunda ut än idag, när så mycket förändras. Ett anspråklöst förslag är att uppdatera följande:

- Samla nuvarande public service, presstöd, tidskriftsstöd och andra statliga åtaganden på området till en kraftfull ny mediesatsning – kvalitetsorienterad, innovativ, skattefinansierad istället för licensfinansierad, oberoende och rättsligt reglerad enligt beprövade modeller.
- Decentralisera produktionen istället för att gömma den i ett par sovjetiska kolosser. Omställningen blir inte enkel, men allt det bästa från SVT och SR ska naturligtvis hänga med, och få utvecklas ytterligare inom ramen för publicistiskt helhetsansvar.

■ Fokusera på nyheter, politik, ekonomi, kultur, utland, granskning, debatt – de centrala mediefunktioner som hamnar mellan stolarna på klickmarknaden. Underhållning, sport och amerikanska serier är stora nog att ta hand om sig själva. Melodifestivalen får bli ett intressant gränsfall, liksom *Allsång på Skansen*.

■ Begrav målet att public service till varje pris måste nå majoriteten av befolkningen. Det var kanske realistiskt och önskvärt på 1990-talet, när det fanns en handfull kanaler istället för hundratal, och syftet var att rädda licensfinansieringen. I valet mellan bredd och kvalitet, mellan dokusåpa och dokumentär, finns bara ett alternativ.

■ Utgå ifrån journalistiskt innehåll snarare än tekniska plattformar. Kvalitet är kvalitet oavsett om det kommer på tv, radio, dator, papper eller i smartphone och Apple Watch. Om något format behöver särskild konstgjord andning via public service i framtiden är det närmast den tryckta tidningen.

■ Tänk inte bara nationellt utan också lokalt. På ett decennium har 120 lokalredaktioner försvunnit i Sverige, en tredjedel av det totala antalet. Samtidigt är den kommunala revisionen svag medan de politiska åtagandena på gräsrotsnivå växer. Skattefinansierad lokaljournalistik är en del av svaret.

■ Koncentrera uppdraget kring svenska språket och svensk tradition, efter förebild från brittiska BBC och British Council. Sverige är ett litet land men inte obetydligt när det gäller idéer, kultur, näringsliv. Öppenheten mot världen är vårt signum, inkräkt nationalism göra sig icke besvär, men public service har ett särskilt arv att vårda.

Det svåraste tricket för public service blir att navigera i ett nytt medielandskap där webb-tv, podcasts, bloggar med mera får uttrycksformerna att konvergera. Eterjournalister förväntas kunna skriva, tidningshus blir tevehus, alla konkurrerar med alla i alla format.

Den linjära tevens och papperstidningarnas minskade räckvidd lämnar ett tomrum som snabbt fylls av andra aktörer, annat innehåll. Det bör vara ett offentligt åtagande att säkra en kärna av kvalitet i den sköna, nya röra.

För att klara det måste public service ta för sig mer, framför allt digitalt. Jag ska erkänna att jag såg lite annorlunda på detta när jag satt i företagsledningen för *Dagens Nyheter*.

Objektivt finns ingen anledning att SVT och SR ska tvingas betesig amatörmässigt på nätet, bara för att gammelmédierna ska kunna gå *downmarket* i lugn och ro. Brillant public service är inte mera hotfullt än vad en statligt finansierad nationalscen är inom teatern, där den ju uppskattas även av sina fria konkurrenter. Men då ska Dramaten förstås spela Strindberg snarare än *Cats*.

De pressade kommersiella medierna kan gott få bättre villkor: slopad reklamskatt för tidningar, reducerad moms för digital annonsering, utbyggd infrastruktur – för att nämna några politiska möjligheter. Mediebolagens defensiva gnäll på marknadsvinnare som Google och på innovativ public service är däremot inte så mycket att bry sig om.

I den stora världen må det vara Jan Stenbecks sten-sax-påse som gäller. Om vi bestämmer oss i demokratisk ordning och har en tydlig idé kan vi likväl utveckla ett public service där upplysning slår underhållning.

Niklas Ekdal är journalist och författare.

TEMA

FOTO: MARKEARTHY/TT >>

En stat i staten

Grundläggande principer som gäller för andra statliga verksamheter saknas i regelverket kring public service. SVT:s och SR:s konstitutionella ställning måste klarläggas.

Av Hans-Gunnar Axberger

Tidningsindustrin i Sverige verkar ha nått sin höjdpunkt kring 1990. Sedan dess har i vart fall upplagorna vänt nedåt. Innehållet (det redaktionella) har krympt, tabloiden har tagit över, kultur har bytts mot nöje. Längre förnekades att det skulle vara en fråga om försämrat journalistiskt utbud, men finns det någon gammal inbiten tidningsläsare som vill hävda att liv- och husorganet blivit mer innehållsrikt på senare år? Branschen kämpar med allt tuffare marknadsförutsättningar och är inte i närheten av att hitta en väg tillbaka till den lönsamhet som lade grunden för journalistikens glansdagar. Med jämna mellanrum vänder man sig till de folkvalda och väddar om stöd. Men där finns bara torra presstödessmutor att hämta. Den marknadsmedieföretagen inte förmår finna kan staten förstås inte skapa. Det är inte mycket annat våra politiker – och alla vi andra – kan göra än att vänta och se vart vi förs av sökmotorer, journalistrobotar och de sociala medier som ska ersätta den borgerliga offentligheten.

Samtidigt är vårt samhälle extremt beroende av väl fungerande massmedier, eller en tredje statsmakt, om man så vill. Som jurist har jag ofta reflekterat över min professions vördnad inför lagstiftning, rättssäkerhet och oberoende domstolar och vilken biroll allt detta ändå spelar i jämförelse med det den professionella journalistiken utgör i stort och smått. När tredje statsmaktens maskineri hostar och hackar finns det därför anledning att vara verkligen vaksam, för den som är intresserad av att demokratin fungerar.

En del av mediasystemet som är ganska oberörd av krisen är de gamla radio- och tv-medierna, public service. De har än så länge en trygg försörjning, garanterad av staten, och har i skydd av denna kunnat migrera till internet utan att behöva tänka så mycket på konsekvenserna. Deras webbplatser, där traditionell radio/tv delar det obegränsade digitalutrymmet med den sortens text- och bildjournalistik som vi annars förknippar med pressen, är nu dominerande inslag i medielandskapet. När mångfalden inom dagspressen minskar och dess lokal- och kvalitetsjournalistik trängs undan

av ekonomiska realiteter kan public service-medierna därför te sig som räddningen.

Och public service är bra, på snart sagt alla de områden där den gamla dagspressen sviker. Den som vill ifrågasätta dess roll får därför räkna med rejäla mothugg. Mitt budskap, som är svårkommunicerat, går ut på att public service för att kunna bevaras måste begränsas och bli vid sin läst snarare än att sangviniskt kasta sig in i nya marknader i akt och mening att konkurrera ut kommersiella aktörer.

Under senare delen av nittonhundratalet uppstod ett uppdelat, dualistiskt mediasystem, med å ena sidan pressen och å andra sidan radio/tv i allmänhetens tjänst, ”public service”. Pressen – och sedermera även vissa radio/tv-medier – verkar på en kommersiell marknad, medan public service finansieras genom ett statligt licenssystem. Den ena delen är i den meningen fri, medan den andra styrs av det allmänna.

Pressfriheten har sina rötter i upplysningsfilosofin men fick sin specifikt svenska form genom det samhällspolitiska skeende som ledde fram till 1809 års författning och den tryckfrihetslagstiftning vi har sedan dess. Den lagstiftningen var en medveten rättslig konstruktion, skapad utifrån föreställningar om tryckfriheten som en konstitutionell kontrollmakt i medborgarnas tjänst. Även om det sena sjuttonhundratalets och det tidiga artonhundratalets många tryckfrihetsideologer förstas inte kunde föreställa sig den tidningsindustri som skulle utvecklas under nittonhundratalet, var den en förlängning av 1809 års tankar. Det går en rät och i huvudsak obruten linje från våra första tryckfrihetsförordningar till dagens pressfrihet och yttrandefrihetsgrundlagar.

Mediasystemets andra del har i stället för frihet reglering som sin naturliga utgångspunkt. Bakgrunden var erfarenheterna från telefonins barndom, då frånvaron av centralstyrning lett till praktiska problem, och från Amerika, där den fria etableringen av >>

radiosändare resulterat i virrvarr och kakofoni. Staten grep därför, med brittiska BBC som förebild, kontrollen. Telegrafstyrelsen – sedermera Televerket – tog hand om tekniken medan ett formellt sett privat bolag – AB Radiotjänst – blev *content provider*, för att använda ett långt senare myntat uttryck. I praktiken rådde statligt monopol på såväl teknik som programverksamhet. Statens roll var i flera skeden av denna utveckling avgörande för att de nya medieformerna överhuvudtaget skulle utvecklas till något människor kunde ha nytta av.

Medan 1809 års författning gav pressen full frihet att utvecklas på både medborgarnas och marknadens villkor tog staten alltså huvudansvaret för radions och sedermera televisionens utveckling. Den ena sidan av det var samordning, organisation, finansiering och teknik. Den andra sidan var programinnehåll, som staten inledningsvis inte var särskilt intresserad av, men ansvaret fanns där och kunde ytterst inte tas av någon annan. Det började med allmänna fraser om folkbildning, förströelse med mera. I praktiken blev det mycket musik samt föredrag, gudstjänster och uppbyggliga program av annat sådant slag.

Tidningsindustrin, som i många år hade monopol på att förmedla nyheter i radion via Tidningarnas telegrambyrå, hade både formellt och reellt inflytande över verksamheten. Andra världskriget gjorde dock radion till ledande nyhetsmedium, och så småningom frigjorde den och därefter televisionen sig från pressen och blev det slags självständiga massmedier de idag är.

BBC gjorde en motsvarande resa och där myntades under dess gång termen *public service*. Den bör även betraktas som en särskild publicistisk genre, som genom journalistikens professionalisering i praktiken haft stort inflytande på den ”fria” pressens sätt att verka. *Public service*-företagen har med tiden för övrigt kommit att göra anspråk på att vara väl så fria, som när SVT marknadsför sig som ”fri television” i kontrast till medier som beskrivs som beroende av marknaden.

När yttrandefrihetsgrundlagen kom till 1992 var ambitionen att ge *public service* samma konstitutionella status som den fria pressen. Det stannade vid en halvmesyr. Formellt införlivades radio/tv med den grundlagsskyddade yttrandefriheten, men reellt bestod den statliga kontrollen. Motivet för att inte medge den för tryckfrihetsrätten grundläggande etableringsfriheten var liksom tidigare *det begränsade eterutrymmet*, som bara ansågs ha plats för några få sändningskanaler.

Yttrandefrihetsgrundlagen har inte ändrats på denna punkt och de uttalanden lagstiftaren senare gjort i andra rättsliga sammanhang visar att det fortfarande är det begränsade eterutrymmet som utgör det konstitutionella stödet för att inte tillåta fri etablering för radio/tv. Digitaliseringen men framförallt internet har ryckt undan stödet för denna argumentationslinje. Den räddningsplanka som ”trängsel i etern” under mer än ett halvsekel utgjort gentemot i andra delar av mediasystemet självklara anspråk på yttrande- och etableringsfrihet i radion och televisionen finns inte längre.

Därmed faller också grundlagsregleringens premiss om att

yttrandefriheten ”egentligen” är densamma för *public service* som för andra medier – det vill säga att den enda skillnaden är de särlösningar som måste till för att hålla ordning i etern. Ska *public service*-företagens ställning som statligt finansierade och rättsligt särställda redaktioner upprätthållas fortsättningsvis måste det ske med stöd av nya argument, som tar sikte på innehållet i deras tjänster. Att staten särbehandlar medieföretag utifrån grunder av det slaget går dock inte ihop med den ideologi som yttrandefrihetsgrundlagarna bygger på. Det är också något man inom presstödsystemet gjort allt för att undvika, det vill säga att göra stödet beroende av medieinnehållet.

Public service är som sagt bra. Det går också att finna goda argument för att bevara radio och tv i allmänhetens tjänst som en del av mediasystemet. Det förutsätter emellertid att man gör sig av med en hel del historisk barlast från den tid då programföretagen kände behov av att försvara sig mot epitret som monopolradio och stats-television. Kampanjen ”Fri television” var både underhållande och på sitt sätt välfunnen men samtidigt provocerande politisk i sitt avståndstagande till reklamfinansierade medier och i den mening en långt från idealen om opartiskhet och saklighet.

Att SVT ännu håller sig med denna retorik förvånar. Det gör även inslag i sfärens förhållningssätt till kritik, till exempel när Ove Joanson – i praktiken dess högste företrädare

– i ett bemötande av uppenbart befogade synpunkter på bristande insyn i samband med rekryteringen av en tvivelaktig stiftelseledamot, ville förringa invändningarna med att de framförts av ”tre prominenta företrädare för Bonniertidningarna” och andra slänger av det slaget (DN 5/2 – 15). Det vore enligt min mening bättre om de höga *public service*-företrädarna i stället för att polemisera på den nivån – Ove Joanson är inte ensam bland programföretagens chefer om att hålla ett högt tonläge mot

omgivningen – sökte samförstånd kring det gemensamma, nämligen ansvaret för att tillhandahålla medborgarna en god journalistisk mångfald.

Att det var länge sedan man behövde slipa argumenten för att motivera den nuvarande ordningens existens framgår också när 2012 års *public service*-utredning ”menar att det finns ett egenvärde i att det i ett demokratiskt samhälle finns en eller flera aktörer [...] som är fria från statliga, ekonomiska och andra intressen och maktsfärer i samhället” (SOU 2012:59 sid 52). Visst är *public service* en värdefull och kanske till och med omistlig samhällsinstitution. Att beskriva den som oberoende av staten förutsätter likväl en intellektuell kortslutning; man kan inte vara mer beroende av staten än vad *public service*-företagen är.

Det utredningen skrev återspeglar programföretagens enligt min mening urspårade retorik om att stå utanför och ovanför alla samhällsintressen. Det leder över till konstitutionella frågor. För att vara en så betydelsefull maktfaktor som *public service*-företagen är i svenskt samhällsliv har de en anmärkningsvärt oklar konstitutionell ställning. När jag för ett par år sedan medverkade vid ett seminarium i Radiohuset under temat ”Hur får *public service* styras?” – observera ordet ”får” (inte ”kan”, ”ska” eller ”bör”) – reste jag frågan om vad programföretagen är – myndigheter eller företag? Ingen- endera, säger de själva. Men principiellt sett finns det ingen tredje »

PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

FOTO: EMIL NORDIN/EXP/TT

kategori vid sidan av det privata och det offentliga. Och hur man än vänder och vrider på saken hör public service till den offentliga sektorn, inte den privata. Det följer av att det rör sig om författningsskapad verksamhet, finansierad via staten, styrd av villkor som fastställs av riksdag och regering.

Närmare betraktad visar jämförelsen med myndigheter en hel del intressanta likheter. Också myndigheter är och ska vara självständiga; "ministerstyre" är förbjuden och "politiker" får inte lägga sig i hur beslut fattas i enskilda fall (på ungefär samma sätt som yttrandefrihetsgrundlagen förbjuder dem att lägga sig i de enskilda radio/tv-programmens innehåll). Men i övrigt och i stort måste någon bestämma, och, som det sägs i vår grundlag, "Regeringen styr riket. Den är ansvarig inför riksdagen".

Varför public service-företagen ska vara mer oberoende av politiska beslut än till exempel domstolar är inte uppenbart. Däremot framstår frånvaron av konstitutionella regler om hur just denna del av den offentliga sektorn, som förvisso kräver särskilda hänsyn, ska styras som en påtaglig brist. Det finns fler obesvarade frågor, till exempel varför grundläggande principer som gäller för andra verksamheter inom det allmänna saknas i regelverket kring public service. Hur är det med offentlighet och insyn? Har de anställda meddelarfrihet? Vad gäller vid upphandlingar och tjänstetillsättningar? För programmen gäller krav på saklighet och opartiskhet, men hur är det med public service-företagen som sådana? Att allt inte kan regleras på precis samma sätt som för myndigheter i allmänhet är en sak, men principerna borde kunna överföras i någon form.

Behovet av att klarlägga public service-företagens konstitutionella ställning illustreras av deras expansion på webben. En myndighet skulle inte ha kunnat ändra sin verksamhet på det sättet utan stöd i författning, regleringsbrev med mera, men Sveriges Radio och Sveriges Television har genomfört sin verksamhetsutvidgning påfallande egensinnigt. När man från kulturdepartementet gjort försiktiga styrningsförsök har det mötts av högljudda protester om att grundlagen skulle förbjuda statsmakterna att lägga sig i saken, som när den så kallade förhandsprövningen av tjänster anmälades till konstitutionsutskottet (2010/11:KU20). Mitt intryck när jag talat med mediepolitiker om detta är att de är rädda för att betraktas som obehövliga i programföretagens ögon och helst underordnar sig den makt dessa representerar. Här någonstans börjar det kännas som att vi har med en organiskt framvuxen stat i staten att göra.

Allmänheten – det är vi, verkar programföretagens företrädare mena. De borde fråga sig varifrån deras uppdrag kommer. All offentlig makt utgår från folket, lyder vår grundlags första mening. Public service hör till denna offentliga makt, som förvaltas av folkets valda företrädare. Men dessa, politikerna som programföretagen kallar dem, tycks man sätta en ära i att inte vilja befatta sig med, annat än i former som är förenliga med de egna intressena.

Jag har mycket svårt att tro annat än att detta sturska förhållningssätt är en återvändsgränd. Public service har fler långsiktiga bekymmer än att deras gamla *raison d'être* blivit obsolet. Finansie-

ringen är kanske det största; med anmärkningsvärd nonchalans försökte sfären via Radiotjänst (ja, licensindrivningen har fått ärva det ursprungliga programföretagets namn) kräva betalt för innehav av smarta telefoner med mera – tills Högsta förvaltningsdomstolen satte stopp för missbruket. Att finna allmänt stöd en ny intäktsmodell blir svårare för var dag som går och för varje tablåkonsument som försvinner. Kraven från andra delar av medievärlden om att få del av public service-medel lär också öka. Det är logiskt. Om tanken med statligt finansierad medieverksamhet är att gagna demokratiska ändamål av olika slag finns det inget skäl att ge de nuvarande public service-företagen monopol på det uppdraget.

I Storbritannien har en parlamentarisk utredning nyligen kommit fram till, bland mycket annat, att BBC bör eftersträva att göra mer i partnerskap med andra, att företaget i längden inte kan finansieras med licensmedel och att det är i behov av *stronger governance*. Bland slutsatserna finns också att BBC måste visa större transparens och att den brittiska motsvarigheten till Riksrevisionen måste ges obegränsad tillgång till BBC för att det ska kunna skapas garantier för att företaget spenderar sina pengar på ett klokt sätt. Kommittén varnar också för faran att *the BBC will, by accident or design, crowd out smaller rivals and inhibit their ability to prosper*.

Drar man ut det senaste decenniets medie- och samhällsutveckling i tangentens riktning är det enligt min mening mest sannolika att public service, om dess ledare fortsätter på sin inslagna väg, om tio år kommer att vara ekonomiskt försvagat, verksamhetsmässigt fragmenterat och till identiteten upplöst. Jag tycker inte att det vore en önskvärd utveckling. Ett väl fungerande mediesystem är en demokratisk nödvändighet. Jag betvivlar att ett sådant hos oss kan upprätthållas enbart genom grundlagsskyddad yttrandefri-

het och fria, kommersiella medier. Det behövs insatser i form av en aktiv statlig mediepolitik. Inom dess ramar har public service historiskt tjänat som demokratiskt balanserande kraft vid sidan av oreglerade medier.

Mediepolitiskt är en anpassning till utvecklingen i och för sig tänkbar, det vill säga public service får ta huvudansvaret för massmediernas demokratiska funktioner och i praktiken axla rollen som "tredje statsmakt". Pressen skulle i så fall lämnas åt sitt företagsekonomiska öde, såsom mindre betydelsefull från demokratisk synpunkt. En förutsättning för detta är dock att public service kan fungera likaväl i ett annat slags mediesystem som i det dualistiska. Men så är knappast fallet. Det dualistiska mediesystemets förtjänst ligger i den balans det upprätthåller mellan fria och reglerade medier. Om det inte finns ekonomiskt starka och oberoende medier vid sidan av public service kommer det att saknas nödvändiga motkrafter mot de uppenbara riskerna med statligt och politiskt styrda massmedier.

Hans-Gunnar Axberger är professor i konstitutionell rätt vid Uppsala universitet. Han var ordförande i den senaste parlamentariska utredningen om presstödet.

PUBLIC SERVICE PÅ RIKTIGT

FOTO: MALIN HOELSTAD/TT NYHETSBYRÅN

För hundra år sedan inledde den osmanska staten ett folkmord på hundratusentals assyrier. Idag, berättar den svenskfödde assyriern och poeten **Ninos Badur**, är de återigen fördrivna och förföljda.

Av Annika Borg

Ett folk raderas bort

Många av oss lever på långt avstånd från de scener som rullas upp från IS härjningar i Irak och Syrien. Kristna grupper, som assyrier med mångtusenåriga rötter i regionen, får välja mellan tvångskonvertering till islam eller döden. Händelserna väcker smärtsamma minnen till liv. Förra gången assyrierna hotades av utplåning var 1915. Osmanska riket använde sig av samma metoder.

Det finns människor i Sverige som i dessa dagar återupplever sin egen släkts historia när bilder av svärd och halshuggningar talar sitt oåterkalleliga och brutala språk. En av dem är Ninos Badur, svenskfödd assyrier, skattejurist, teolog och poet. Han tillhör den unga generation assyrier som ser sitt folk raderas bort från sina ursprungsländer. Det är inte första gången. Och det är inte heller första gången omvärlden tittar på och till om med – åtminstone initialt – förnekar det som sker.

Assyrierna har en mångtusenårig historia i Mellanöstern. Från jordbruks- och handelskultur vid floden Tigris under de två årtusenden närmast före Kristi födelse till ett liv som minoriteter i område-

na och i diaspora i andra länder. Det finns ungefär 120 000 assyrier i Sverige. Ur deras språk arameiskan har såväl hebreiska som arabiska vuxit. De flesta assyrier är kristna och var en av de allra tidigaste grupperna som kristnades. Men allt rasar nu. Hundra år efter det senaste försöket att utplåna ett folk och en kultur från mänsklighetens karta.

Annika Borg (AB): Vad tänker du om det som händer?

Ninos Badur (NB): Att vi assyrier raderas bort från vårt ursprungsområde och att vi inte har någon betydelse. Det är inget nytt. Men nu har det eskalerat oerhört. Det hela rör sig på ett djupt existentiellt plan: jag får inte min existens bekräftad. En människa är sin historia, hon är bärare av ett språk och en kultur, det är identiteten. När allt detta trasas sönder når det långt in i mig som människa.

Men det blir också en kollektiv existentiell smärta och frustration hos oss alla. En frustration som skapar konspirationsteorier och politikerförakt bland oss assyrier. Varför är det just vi som gång på gång förnekas vår identitet? Varför är det andra man värnar och erkänner, och inte oss? Kan man inte göra något? Vill man inte? Vi får »

”

Prästerskapet är faktiskt det enda ledarskap vi har. Kyrkan är avgörande för att bevara vår kultur.

”

*Arameiskan, som är
vårt språk, var också
Jesu språk. Idag är det
till stora delar utdött.*

Monument i den urgamla assyriska staden Nimrud slås sönder.

FOTO: ENALALAMIR

ingen bekräftelse på att det som händer är fel och att man tänker göra något åt det. Det är politik utan integritet.

AB: Hur uppfattar du att den nuvarande svenska regeringen har reagerat på Osmanska rikets folkmord på armenier och assyrier 1915?

NB: Den svenska regeringen vägrar att kalla det som skedde – Seyfo – för ett folkmord, trots att mer än 75 procent av vårt folk utrotades. De förklaringar vi fått har handlat om att regeringen vill värna sina handelsrelationer med Turkiet. Men regeringen var ju inte rädd för att stöta sig med Israel och andra när de erkände Palestina. Uppenbarligen var de heller inte oroliga för att äventyra relationen till Saudiarabien på grund av mänskliga rättigheter. Och då landar det precis i det som är vår frustration: det är alltid andra som är viktigare. Vi finns inte, vi får inte finnas. Det är traumat. Ingen reagerar – igen och fortfarande! Det är som om det inte finns någon relation med oss att värna. Det jag skulle vilja säga till våra makthavare är: Ni vägrar att erkänna Seyfo och ni vägrar än en gång att bekräfta att det som händer nu sker mot oss. Hur långt kan ni gå?

AB: Din släkt på din fars sida upplevde Seyfo, kan du berätta om det?

NB: Min farfarsfar, Malke, var motståndsmän och försvarade Tur Abdin, i sydöstra Turkiet. Min farfar och hans bror var då sju och tolv år gamla. Några veckor före attacken sändes de iväg till byn Anhel, som var högt belägen och mer otillgänglig. Att de gjorde det är skälet till att jag finns idag, för min farfar överlevde. Malke och hans brorson Isa hade vapen. De hade fått dispens av kyrkan att äga vapen för att de arbetade med jakt, slakt och handel. Men ingen kunde i den situationen förstå att förövarna kom för att utrota dem. Då kanske de hade flytt och inte barrikaderat sig i huset.

AB: Är det inte denna historien lär oss, att vi aldrig riktigt på förhand kan förstå att en sådan avsikt – att utrota andra människor – kan vara verklig? Vi kan inte riktigt ta det till oss.

”När IS slår sönder flera tusen år gamla assyriska statyer är det en katastrof för hela mänskligheten. Men för oss är det också rötterna som helt rycks upp.”

NB: Nej, precis. Där och då förstod de antagligen inte hela vidden av vad som väntade. Min farfar Danho överlevde och kunde berätta om det som hänt. Han var traumatiserad, för han kom ju tillbaka till sin hemby och fann alla döda. Men han tystnade inte, utan kunde föra vidare historien om vad som hänt. Han gjorde det med stolthet. En stolthet som gav honom orden och orken att tala om morden och det fruktansvärda som skett. Malke, hans pappa, hade hållit ut i striderna i tre dagar. Han stannade kvar och gav inte upp. Familj, vänner

och släktingar fanns i huset. De hade barrikaderat sig och sköt genom små gluggar för att försvara sig. När tre dagar gått började förövarna hugga hål i husets tak. De kastade ned brinnande löv och grenar och det fattade eld inuti huset. De människor som funnits därinne – kvinnor, barn och män – var tvungna att rusa ut, rakt i armarna på sina mördare. Ingen, utom en flicka i tonåren, överlevde.

AB: Din farfar Danho kom tillbaka från byn han gömtes i. Vad såg han?

NB: Han mötte en syn där allt var bränt och alla var döda. Han berättade om sex stora säckar med ben från de döda som man samlade in. Och hans pappa Malkes kropp fann de i brunnen. En sak som farfar ofta talade om var att Malke förstod den där tredje dagen hur det skulle sluta. I huset fanns den yngste sonen, Aziz. Malke ska ha böjt sig ned och kysst hans panna. Då förstod alla i huset att något förfärligt väntade dem. Att det var slut.

AB: Hur är det att leva med en sådan dramatisk historia, ett sådant ursprung?

NB: Jag kan känna igen både min farfars stolthet och hans trauma hos mig själv. Och nu när det händer igen är det som att återuppleva detta trauma. Jag är inte säker på att alla kan förstå hur det är. För mig – oss – handlar inte det här om politik i första hand, utan om vår levda historia, om minnen, språk och allt som gått förlorat. Om vår identitet. Osynliggörandet av det vi varit med om, förnekandet av dem vi är, är nog det svåraste. När IS slår sönder flera tusen år gamla

assyriska statyer är det en katastrof för hela mänskligheten. Men för oss är det också rötterna som helt rycks upp.

AB: När jag hörde de första rapporterna om att Nineve förstörts var det precis den tanken du beskriver som kom: Det här är en katastrof för mänskligheten.

NB: Det är det där jag har så svårt att förstå, att inte alla inser det. Dessa områden är ju civilisationens vagga. De platser där judendomen och senare kristendomen växte fram. Hela Västerlandets rot-system. Men jag upplever att det inte finns något intresse från politiker eller allmänheten för eller kunskap om de forntida kulturerna i Mesopotamien och deras betydelse för mänsklighetens utveckling. Och nu kommer framtida generationer inte att kunna bevittna de platser där så mycket av vår gemensamma kulturhistoria tog sin början. Arameiskan, som är vårt språk, var också Jesu språk. Idag är det till stora delar utdött.

AB: Men du skriver poesi på arameiska?

NB: Till en början var det inte i första hand med tanke på att jag ville bidra till att hålla språket vid liv i min krets av assyrier, utan snarare på grund av mitt språkintresse. Poesin har med lust att göra. Jag skriver på talspråket. Idag är många arameiska ord utdöda, så det är lite av ett detektivarbete. Det finns också en föreställning om att vårt arameiska talspråk saknar ord, metaforer och nyanser. Men så är det inte. Ofta får jag fråga min mamma Firyal om ord och betydelser. När jag började skriva poesi lyssnade jag på sånger från 1960- och -70-talen och upptäckte gömda skatter, det metaforiska i arameiskan. Vid ett tillfälle trodde jag att en text handlade om kärlek när sångaren sjöng "jag älskar dag". Det visade sig att dag är en bild för liv, för våren. Då är dagen riklig. Min mamma kunde berätta det för mig och sången fick en annan innebörd. Vårt skriftspråk finns däremot bevarat. I den religiösa traditionen, som i den syriska bibelöversättningen Peshitta.

AB: Ser du på ditt skrivande som ett sätt att förvalta din historia?

NB: Ja, det har blivit ett försök att bidra till att upprätthålla och sprida kunskap om det språk som mer och mer faller i glömska. Inte minst hos min egen generation av assyrier. Före Seyfo hade assyrierna börjat bygga upp och utveckla språket. Men Seyfo blev ett folk-mord även på språket.

AB: Du har beskrivit frustrationen hos er. Hur gör den yngre generation du tillhör för att inte låta den ta överhanden och skapa hopplöshet?

NB: Det finns en organisation som heter Assyrier utan gränser. I den är det många unga assyrier som engagerat sig aktivt och genom gåvor. Organisationen arbetar med konkreta projekt i närområdena där förföljelsen och mordandet sker. Det handlar om att dela ut mat och filter, om att arrangera aktiviteter för de svårt traumatiserade barnen och ungdomarna. Här finns en riktning framåt, även om frustrationen, ilskan och vreden också finns. De äldre generationerna ger ofta bidrag genom kyrkan, men de unga har funnit andra vägar. Organisationen bygger också upp kontakter med kristna grupper i Syrien. Vi har ett stort kontaktnät. Men andra kristna kyrkor i Sverige, som Svenska kyrkan, verkar inte intresserade av att ta del av det. Det tycker vi är märkligt.

AB: Den syrisk-ortodoxa kyrkan har av tradition en stark ställning. Hur är det idag?

NB: Kyrkan är fortfarande mycket stark, men är en patriarkal och konservativ institution. Trots det är kyrkan central för vår identitet. Den syrisk-ortodoxa kyrkan är en av de äldsta kristna kyrkorna i världen och har gått sin egen väg. Man accepterade aldrig beslutet under konciliet i Chalcedon 451 att Jesus på en och samma gång är sann Gud och sann människa. Istället växte kyrkans teologi fram ur tanken på att Jesus hade två olika viljor och naturer i en kropp. Man odlade redan då sin egen identitet. För de unga idag är självklart att

En bevingad tjur i Nineve från 700-talet f Kr förstörs.

FOTO: LATIMES.COM

man döper sina barn och gifter sig i kyrkan. Men de går inte i varje gudstjänst. Fast när kyrkan kallar till något viktigt så kommer alla. Prästerskapet är faktiskt det enda ledarskap vi har. Kyrkan är avgörande för att bevara vår kultur.

AB: Vad betyder kyrkan för dig?

NB: Jag har ett religiöst intresse och började läsa teologi i Uppsala. Dessförinnan hade jag och en vän levt ett halvår i klostret St: Gabriel (Mor Gabriel) i Midyat i sydöstra Turkiet. Det är ett av kristenhetens äldsta kloster från slutet av 300-talet. Det gav upplevelsen

en alldeles särskild känsla av vördnad. Mystiken är en identitetsfråga för den syrisk-ortodoxa kyrkan. Man kan säga att det vi var med om verkligen var att uppleva kristendomen, med mystik, rökelse, dagens böner och gudstjänster. När jag sedan kom till Uppsala för de religionsvetenskapliga studierna blev det en stark kontrast till det jag

varit med om i klostret. Studierna byggde på att allting skulle ifrågasättas och plockas isär. För mig, som kom genomsyrad av det jag varit med om, blev det ett svårsmält förhållningssätt. Jag hann så långt i mina teologistudier att jag skrev en uppsats om synen på prästvigning av kvinnor i den ortodoxa kyrkan. Det är en lång bit kvar på den vägen för kyrkan, men det finns trots allt en diskussion.

AB: Var din plan att bli präst?

NB: Mitt intresse var nog mer filosofiskt och existentiellt. Det var intressant att läsa teologi och jag har fått ett mer kritiskt förhållningssätt. Istället började jag läsa juridik, dels för intresset för samhällsfrågor, dels för att lättare få ett arbete. En uppsats i teologi har jag kvar och en dag ska jag sätta mig ned och skriva den färdig.

AB: Vad ska den handla om?

NB: Om den ortodoxa kyrkans teologi. Det finns mycket att undersöka, även om det inte är ett vanligt uppsatsämne i teologi i Sverige.

AB: Du är 29 år nu. Vad tänker du om framtiden?

NB: Mina tankar om framtiden handlar även om det förflutna. Om min familjs historia, både min pappas och min mammas. Vår släkt har sitt ursprung i området runt Mosul och Nineve. Hur många som finns kvar där vet vi inte. Min mamma föddes i Syrien och min pappa levde i staden Midyat i Tur Abdin-området. Han flydde på grund av den turkiska militärtjänsten. Man visste att assyrier behandlades illa i armén. De kom båda till Sverige i mitten av 1970-talet. Min utblick präglas alltid av det som hänt i min släkt. Av både stoltheten och traumat. Att göra anspråk på att få finnas, erkännas, om inte nu, så i framtiden, är en tanke jag har med mitt liv. Jag har en familj, vi är nyblivna föräldrar till en dotter. Min farfar överlevde utrotningen, hans familj fick en fortsättning. Vi fortsätter.

Annika Borg är teolog och skribent. Redaktör för detgodasamhället.com.

Dubbelnaturen Dowson

I slutet av 1800-talet ansågs poeten Ernest Dowson vara mer lovande än den jämnårige William Butler Yeats. Men Dowsons liv föröddes av sjukdom och missbruk.

Av Sven-Johan Spånberg

Den irländska regeringen har utropat 2015 till ett Yeatsår eftersom det nu är 150 år sedan författaren och Nobelpristagaren William Butler Yeats föddes. Men när han gav ut sina första böcker kring 1890 var det få som förutspådde att han skulle nå så långt. Han tillhörde en grupp av författare som alla började sin bana i London vid samma tid. Då såg många snarare den unge Ernest Dowson som den främste representanten för en ny generation och en ny poesi. Men medan Yeats steg för steg vidgade och fördjupade sitt författarskap föröddes Dowsons liv av sjukdom och missbruk. Han dog 1900 av tuberkulos och alkoholism bara trettiofem år gammal.

På ett olyckligt sätt är kännedomen om Dowsons författarskap kopplad till en enda dikt, "Cynara". Den har blivit citerad men också missförstådd i otaliga sammanhang. Dikten skildrar en kärleksnatt som förstörs av minnet av en annan kvinna, Cynara, som diktarjaget omöjligt kan glömma. Den har främst tolkats som en framställning av konflikten mellan madonnan, den förlorade Cynara, och horan, den prostituerade kvinnan som han tillbringar natten med. Men som vi skall se är dikten mer mångtydig än så.

"Cynara" har blivit mest berömd för sitt omkväde "I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion". Det ekar genom Eugene O'Neills självbiografiska pjäser, *Lång dags färd mot natt* och *En måne för de olycksfödda*, samtidigt som Cole Porter anspelar på det i "Always True to You in My Fashion" i

Kiss Me, Kate. Ett annat citat ur dikten, "gone with the wind" har gett namn åt en av 1900-talets största bästsäljare, *Borta med vinden*, och åt filmen med samma titel. Dikten "Cynara" har figurerat i många andra sammanhang. Frederick Delius tonsatte den, och den är titeln på en roman om Dowson som sedan blev en pjäs som i sin tur blev en film av Hollywoodregissören King Vidor. Vid det laget återstod mycket litet av originalet. Nyligen har ytterligare en film fått samma titel. Den är ett lesbiskt passionsdrama som därmed fjärrmar sig ännu mer från ursprunget. Namnet Cynara har helt enkelt blivit synonymt med omöjlig, tragisk kärlek.

Aven om "Cynara" är Dowsons stora lyckokast förtjänar mycket annat i hans författarskap att lyftas fram. Han är nämligen en av de mest representativa 1890-talsförfattarna. Hans produktion präglas av sekelskiftets pessimism, dess uppgivenhet och handlingsförlamning, och på så sätt är han en samtida med författare som Baudelaire och Verlaine i Frankrike, Hjalmar Söderberg och Bo Bergman i Sverige. Han och hans generationskamrater gjorde även rent hus med tidigare 1800-talspoeters konventioner och ideal. Deras dikter karaktäriseras ofta av långa beskrivningar och berättande inslag, medan Dowsons sällan är längre än en sida. Hans ambition var alltid att så koncentrerat som möjligt ge uttryck åt en intensiv, personlig känsla.

Dowson föddes år 1867 i en välbeställd medelklassfamilj i London, där hans far ägde en torrdocka vid Themsen. Han led, liksom modern, av tuberkulos och tillbragte långa perioder på Rivieran medan dockan var utarrenderad. Dowson blev därmed

Sven-Johan Spånberg
är professor emeritus i
engelska vid Umeå
universitet.

Ernest Dowson.

FOTO: IBL BILDBYRÅ

Emery Walker. Ph. Sc.

Ernest Dowson
From a drawing by W. Rothenstein.

nästan tvåspråkig, och det var i fransk litteratur som han fann sina förebilder. Även om hans skolgång försumrades fick han på något sätt så goda kunskaper i latin och grekiska att han kunde studera vid Oxford. Han avbröt dock studierna efter något år eftersom han var mer intresserad av samtida litteratur. Han ville bli författare.

Familjens ekonomi hade vid det laget försämrats eftersom den gammalmodiga torrdockan blev allt mindre konkurrenskraftig. Far och son tvingades ta över skötseln av företaget, och i flera år var kontoret i East End Dowsons fasta punkt. Efter föräldrarnas bortgång tog fordringsägarna över företaget, och därefter levde han ett kringflackande liv mellan olika hotell- och hyresrum i Paris, Bretagne och London.

Eftersom Dowson befann sig exil i Frankrike växte en mytbildning om honom fram. Somliga, till exempel Yeats och hans vän kritikern Arthur Symons, framställde honom som hämningslös och destruktiv, ett rov för ett ständigt behov av alkohol och sex. Andra gav däremot en bild av honom som en försynt gentleman nedbruten av ett oblikt öde. Sanningen ligger förmodligen någonstans mittemellan. Numera kan vi lättare acceptera att Dowson i många stycken var en dubbelnatur, både tillbakadragen och aggressiv, både hämmad och utlevande. Det ligger nära till hands att tala om manodepressivitet eller bipolaritet, men han förlorade sällan sin självinsikt eller distansen till sin situation. De sena prosadikterna är talande bevis för detta.

Hans aggressiva beteende utlöstes av alkoholmissbruket. Hans favoritdryck var tidstypiskt nog absint, och under senare år började han ofta dagen med ett glas av den extremt starka drycken. Under dess inflytande kunde han fara ut i otidigheter och ge sig in i slagsmål som han var dömd att förlora. Mot slutet av sitt liv led han av hallucinationer som kunde utlösas både av missbruket och av abstinensbesvär.

Den tidsanda som rådde kring sekelskiftet 1900 intensifierade förmodligen Dowsons problem. Man skulle anamma Schopenhauers pessimism och se dystert på tillvaron. Pessimism och katolicism var enligt Dowson de enda hederliga livsåskådningarna. Han konverterade 1891 och skrev ett antal dikter med katolskt tema, men under hans senare år tycks inte religionen ha utgjort något stöd. Han och hans generationskamrater var skarpt kritiska mot borgerliga konventioner. De gjorde revolt mot tidens sexualmoral och äktenskapet som institution och var i största allmänhet på kant med det senviktorianska England. Men ständig opposition har ett pris. Dowson kom att se sig som en främling i ett samhälle han varken ville eller kunde leva i.

Ytterligare ett skäl till den melankoli och pessimism som präglade Dowson var hans känslomässiga läsning vid mycket unga flickor. Vi skulle rubricera en sådan läggning som pedofili, men det är att förenkla saken. Berömda äldre samtida som Lewis Carroll, författaren till *Alice i Underlandet*, och konst- och samhällskritikern John Ruskin förälskade sig i pre-pubertala flickor och såg ingen anledning att hemlighålla detta. För alla tre låg den unga flickans dragningskraft i att hon var "ren" och därmed oförstående inför deras kärlek. Sexualitet var något annat, och Dowson löste konflikten mellan den rena kärleken och driften med besök hos prostituerade. Förmodligen är vissa påståenden av bland andra Symons och Yeats överdrivna, men man kan ändå med visst fog kalla honom för sexmissbrukare. Men framförallt blev han mer och mer fång i den madonna-och-hora-problematik som han gestaltat i "Cynara".

Dowson mötte sitt öde i den elvaåriga Adelaide Foltinowicz, dotter till en polsk restaurangägare i Soho. Hans beundran utvecklades till en förödande passion. Han idealiserade henne besinningslöst och beskrev kärleken till henne som en religiös upplevelse. Vänner påpekade att hon var en flicka utan förutsättningar att förstå vare sig honom eller hans diktning, men sådan kritik avfärdade han. Så småningom stod det klart att hon inte var intresserad, och vid nit-

ton års ålder gifte hon sig med familjens inneboende. Dowsons sorg var förödande och han hämtade sig egentligen aldrig.

Det har spekulerats mycket kring orsakerna till Dowsons konfliktfyllda natur. Hans familjesituation med depressiva föräldrar som båda led av tuberkulos bidrog säkert. Den konkursmässige fadern tog eventuellt livet av sig med en överdos sömnmedel, medan modern definitivt begick självmord ett halvår senare. Men dessa händelser inträffade 1894 och 1895 när Dowson var vuxen; då var redan pessimism och melankoli hans mest framträdande karaktärsdrag. Hans senaste levnadstecknare föreslår att han kanske blivit utsatt för övergrepp som barn men tar genast tillbaka förslaget. Det är omöjligt att veta. Han var en rikt begåvad men trasig människa.

Själv såg sig Dowson framför allt som författare. Från det han lämnade Oxford 1888 arbetade han målmedvetet på sin karriär. Han verkade som teaterkritiker och skrev bland annat en entusiastisk recension av Ibsens *Ett dockhem*. Med den lade han korten på bordet och deklarerade att han tillhörde det radikala, avantgardistiska lägret. Han översatte Zolas *La Terre*, vilket inte var ofarligt, eftersom den förläggare som tidigare gett ut hans romaner hamnade i fängelse för "oanständighet". Slutligen stödde han lojalt Oscar Wilde både före och efter hans fängelsevistelse.

Under tidigt 1890-tal medverkade Dowson i olika tidskrifter med artiklar och noveller. Han skrev åtminstone två romaner som inte fann någon förläggare men hade bättre tur med den tredje som trycktes i två upplagor i England och en i USA. År 1895 publicerade han novellsamlingen *Dilemmas* som kom ut i England, USA och så småningom även i Tyskland. Genom

kontakter lyckades han placera sina dikter i olika publikationer. "Cynara" trycktes först i en tidskrift, sedan i en antologi som kretsen kring Yeats gav ut och slutligen i hans första diktsamling. Han hade således en viss framgång men misslyckades med sitt mål att kunna leva på sin penna.

Rättegången och fängelsedomerna mot Oscar Wilde 1895 innebar ett dräpshot mot dåtidens avantgardistiska litteratur i Storbritannien. Tidskrifter och förlag stängde sina dörrar för allt som kunde ses som radikalt och dekadent. Konstnären Aubrey Beardsley fick till exempel omedelbart avsked från sitt arbete på tidskriften *The Yellow Book*. Räddningen uppenbarade sig i den osannolika skepnaden av Leonard Smithers. Denne hade förtjänat en förmögenhet på pornografi men ville nu etablera sig som seriös förläggare. Ett av hans projekt blev att starta tidskriften *The Savoy* med Beardsley som konstnärlig redaktör. I kretsen kring denne ingick bland andra Symons som litterär redaktör, Yeats och Dowson. Under 1896 publicerade Dowson tre noveller och sju dikter i *The Savoy*. Smithers gav vidare ut hans två diktsamlingar *Verses* (1896) – i ett elegant band formgivet av Beardsley – och *Decorations* (1899), samt beställde översättningar av bland annat Balzacs *Flickan med guldögonen* och Choderlos de Laclos *Färliga förbindelser*. Dowson fick på så sätt en relativt pålitlig inkomstkälla.

Det skall erkännas att Dowsons repertoar är begränsad. Hans dikter handlar nästan alltid om kärleken mellan en man och en undflyende, oförstående kvinna, om svek, missförstånd och sorg. Ofta utspelar de sig i ett ödsligt landskap. Han lyckas bäst när han förmår gå utöver dessa gränser och tillföra en större konkretion. Framgången med "Cynara" kan delvis förklaras med att dikten gestaltar en konflikt, ett triangeldrama mellan diktarjaget, den förlorade Cynara, och den prostituerade flickan. Dowson skrev den 1891 när han var bara tjugotre, men den är lysande skickligt genomförd med en suverän hantering av versmått och rimflätning.

Diktens egentliga titel är ett citat från Horatius "Non sum qualis eram bonae sub regno Cynarae" ("Jag är inte den jag var under den

"Numera kan vi lättare acceptera att Dowson i många stycken var en dubbelnatur, både tillbakadragen och aggressiv, både hämmad och utlevande."

Från filmen *Borta med vinden*.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

goda Cynaras herravalde"). Den är kort, bara tyra stroter medan varje rad är en fot längre än vanligt i engelsk poesi. Därmed får de också en extra tyngd. Vidare har den inte bara ett utan två omkväden. Det ena upprepas med mindre variationer inne i var och en av stroforna: "And I was desolate and sick of an old passion". Det andra är den berömda, redan citerade slutraden "I have been faithful to thee, Cynara! in my fashion". Hela dikten fungerar på så sätt som en eko-kammare, och de återkommande raderna blir en del av gestaltningen av den känslomässiga läsningen vid den förlorade Cynara.

Dikten ställer implicit två frågor: Vem är Cynara och är hon god? Ytligt sett är hon den rena, goda kvinnan, kanske en internaliserad modersbild. Hennes kännetecken är den vita liljan, renhetens symbol, och diktarjaget tillber henne. Samtidigt har hon makt; hon är en härskarinna som styr hans liv. Ur det perspektivet framstår hon som kall och obevlig, medan den prostituerade flickan med sin röda mun och sitt bultande hjärta kan ses som ett alternativ till fixering och upprepningstväng. Men Cynara förblir ändå inkarnationen av en åtrådd, ouppnåelig fullkomlighet som diktarjaget är hopplöst bundet till. Så iscensätter dikten en ständig vacklan mellan ideal och verklighet som ligger långt från en svartvit hora-och-madonna-konfiguration.

Från 1893, när de första symtomen på tuberkulos konstaterades, levde Dowson bokstavligen i dödens väntrum. Det är därför inte märkligt att hans dikter ofta utspelar sig i extrema situationer och att de använder undergång och död som tema. Dikterna "Impenitentia Ultima" (Slutlig obotfärdighet) och "Seraphita" är exempel på detta. Båda är böner om en vision av den älskade i dödsögonblicket. Det är anblicken av hennes ansikte dikteren begär, inte en vision av frälsaren. Det är hon som är och förblir hans religion.

Bakgrunden till "Seraphita" ger oss en intressant inblick i Dowsons föreställningsvärld. Diktens titel kommer från en roman av Balzac, *Séraphita*, vars huvudperson är androgyn precis som Tintomara i Almqvists samtida *Drottningens juvelsmycke*. Han/hon är antingen Séraphitus eller Séraphita, beroende på vem, kvinna eller man, som åtrår honom/henne. Själv är androgynen asexuell och kan inte älska någon. I slutscenen förvandlas den till en ängel eller seraf och lämnar så jordelivet.

*"Hans favoritdryck var tids-
typiskt nog absint, och under
senare år började han ofta
dagen med ett glas av den
extremt starka drycken."*

Dowson skrev tidigt en dikt "Seraphita-Seraphitus", där han hyllar denna gestalt som "pure and perfect". Han levde således länge med föreställningen om androgynen som ett svar på vår splittring i två kön och den begränsning det innebär. Idén kan förefalla bisarr, men som den feministiska litteraturvetaren Elaine Showalter hävdar var 1890-talet en tid av "sexual anarchy". Man ifrågasatte normer, könsroller och könsidentiteter, man ville överskrida gränser. I vår egen tid väcker transgendersproblematiken stort intresse och frågan är om det inte handlar om samma sak, en vägran att se sig som fången i en begränsande biologi.

Dikternas ursprung och innehåll är intressanta ur lärdomshistorisk och sexologisk synvinkel men utgör knappast en garanti för god poesi. I "Seraphita" ger dock Dowson på ett formfulländat sätt uttryck för en radikal otillfredsställelse, en trängtan att nå en annan dimension där han kan förenas med den ouppnåeliga älskade. Dikten utspelar sig på ett stormigt hav som fungerar som symbol för diktarjagets ångestfyllda inre. Högt över honom i natten svävar visionen av Seraphita, men hans väg bär neråt mot undergång och förintelse. Dowson driver virtuost förloppet framåt samtidigt som hans behärskning av formen räddar dikten från att sjunka ned i självömkande melodram.

Dowsons andra diktsamling *Decorations* har allmänt ansetts som svagare än *Verses*. Den innehåller ett antal opublicerade, tidiga dikter men däremot inte så många nyskrivna. Samtidigt är den mycket strategiskt upplagd och genomtänkt. Ungdomsdikter återkommer, omarbetade och åtstramade, som inledning och avslutning. Så tillhör till exempel "A Last Word" en sonettcykel från mitten av 1880-talet. Nu står den i en ny version sist i samlingens poesiavdelning som, just det, diktarens sista ord.

Den avdelning prosadikter som avslutar diktsamlingen utgör en underskattad förnyelse av Dowsons författarskap. Av allt att döma skrevs de under de sista åren, bokstavligen med uppbyggande av hans sista krafter. Hans vers är ofta i jagform men här omtalas personen i dikten snarare som "han". Subjektet har blivit objekt, ett föremål för ordknapp analys. Dikternas gemensamma nämnare är krossade illusioner som i "The Princess of Dreams", där inget återstår av drömmen om evig kärlek. "Absinthia taetra" (Förhat-

lig absint) är en skakande framställning av drogen som temporär befrielse och ständigt fångenskap. Den börjar som den slutar, "nothing was changed". Den självbiografiska laddningen är ovedersäglig men samtidigt finns här en kylig distans. Dowson håller, med Ibsens ord, domedag över sig själv.

Dödsmedvetande och dödslängtan är genomgående teman i Dowsons sena författarskap. Han använde dem i novellen "The Dying of Francis Donne", som skildrar ett stegvist, plågsamt utslocknande. För huvudpersonen blir den enda sensmoralen av livet: "Beati mortui" (Saliga äro de döda). Temat återkommer i den kanske starkaste prosadikten "The Visit". Berättaren befinner sig i ett överkligt tillstånd mellan dröm och vaka. Han ser ovanifrån sin "gråa kropp" med dess förvridna lemmar på sängen men känner ingen smärta. Det knacker på dörren. Döden har kommit på besök, men den inger inte längre fruktan. Tvärtom, den ger upphov till den befriande insikten: "I have wanted you all my life."

Som ende överlevande från 1890-talet kom Yeats att ändra sin syn på Dowson och hans generation, den som han kallade den "tragiska". I sina dikter och sena minnen ser han honom inte längre som ett viljelöst offer för driften och alkoholbehovet utan som en dikters tragiske tjänare. När Oscar Wilde nåddes av nyheten om hans död betonar även han tragiken i hans öde. Dowson blir, "poor wounded wonderful fellow that he was", en symbol för olycklig kärlek och poesi. ✨

En insekt med insikter

Det är nu 100 år sedan Franz Kafkas *Förvandlingen* publicerades, och vid samma tid trycktes Gottfried Benns novell *Hjärnor*. Texterna speglade ett Europa som höll på att slitas sönder, skriver **Martin Lagerholm**.

INOM LOPPET AV några månader 1915 publicerades två märkliga prosatexter i *Die Weissen Blätter*, en av den tyskspråkiga världens då mest inflytelserika litterära tidskrifter. Den ena var läkaren och författaren Gottfried Benns novell *Hjärnor*, som omedelbart blev omtalad men senare nog förbleknat allt mer i den läsande allmänhetens medvetande. Den andra, Franz Kafkas numera kulturförklarade berättelse *Förvandlingen* (skriven redan 1912), refereras det ännu till, skrivs det avhandlingar om och görs det film och teater av över hela världen.

I ÖVERENSSTÄMMELSE MED detta inflytande har *Förvandlingens* inledningsmening kommit att bli emblematiske för hela den litterära expressionismen, något av en litterär motsvarighet till bildkonstens *Skriet* av Edvard Munch: "När Gregor Samsa vaknade en morgon ur sina oroliga drömmar fann han sig liggande i sängen förvandlad

öppningsscen vecklar Kafka ut sin kanske mest drastiska gestaltning av en infekterad far-son-relation, i en mer allmän mening också av de alienations- och skuldmotiv som så intimt förknippas med hans namn och hans tid.

DEN PÅ EN GÅNG spökaktigt och nyktert avfattade berättelsen om den unge pliktmedvetne handelsresanden Gregor, som i och med sin mardrömslika och abrupta metamorfos inte minst sätter sina gamla föräldrar och sin syster i en finansiellt prekär situation, har förstås långtgående metaforiska kvaliteter som alltså nu i ett helt sekel lockat till allsköns uttydningar. Detta kanske inte minst i ljuset av berättelsens verkligt förskräckliga utfall: de övriga familjemedlemarnas lättnad när allt är över och Gregor äntligen svultit ihjäl uppe på sin kammare.

Med behärskad stilmedel och återhållen humor låter Kafka det irrationella bryta in i vardagen, sätter den fysikaliska världens kausalitet ur spel och – grymmast av allt – låter Gregor behålla sin mänskliga identitet samtidigt som han berövas alla möjligheter att göra sig förstådd. (Kafka själv tolkade uppenbarligen slutet annorlunda, beaktat följande kommentar i ett brev till blivande fästmon Felice Bauer: "Hjälten i min lilla berättelse dog för en liten stund sedan. Om det är till någon tröst för Dig, så kan jag berätta att han avled stilla och försonad med alla.")

DOKTOR RÖNNE, DÄREMOT, Benns alter ego i novellen *Hjärnor* – samt i ytterligare en handfull Rönneberättelser som författaren skrev under sin tid som krigsläkare i det ockuperade Bryssel, där han som specialist på köns- och hudsjukdomar var stationerad på ett sjukhus för prostituerade – har överhuvudtaget inga behov av att bli förstådd. Och av allt att döma inte heller Benn

Hjälten i min lilla berättelse dog för en liten stund sedan. Om det är till någon tröst för Dig, så kan jag berätta att han avled stilla och försonad med alla.

till en jättelik insekt." (Översättarna Hans Blomqvists och Erik Ågrens "insekt" motsvarar bättre det tyska originalets obestämda *Ungeziefer* än Karl Vennbergs och Caleb J Anderssons tidigare översättning "skalbagge".) Ur denna verkningfulla

Skottarnas och punkarnas plagg

64 Charlotta Lindell om tartantyget

Islands bidrag till världskulturen

66 Sten Kindlundh läser sagor

Kultursidornas storhetstid

68 David Andersson läser Thure Stenström

Att slå tärning om det förflutna

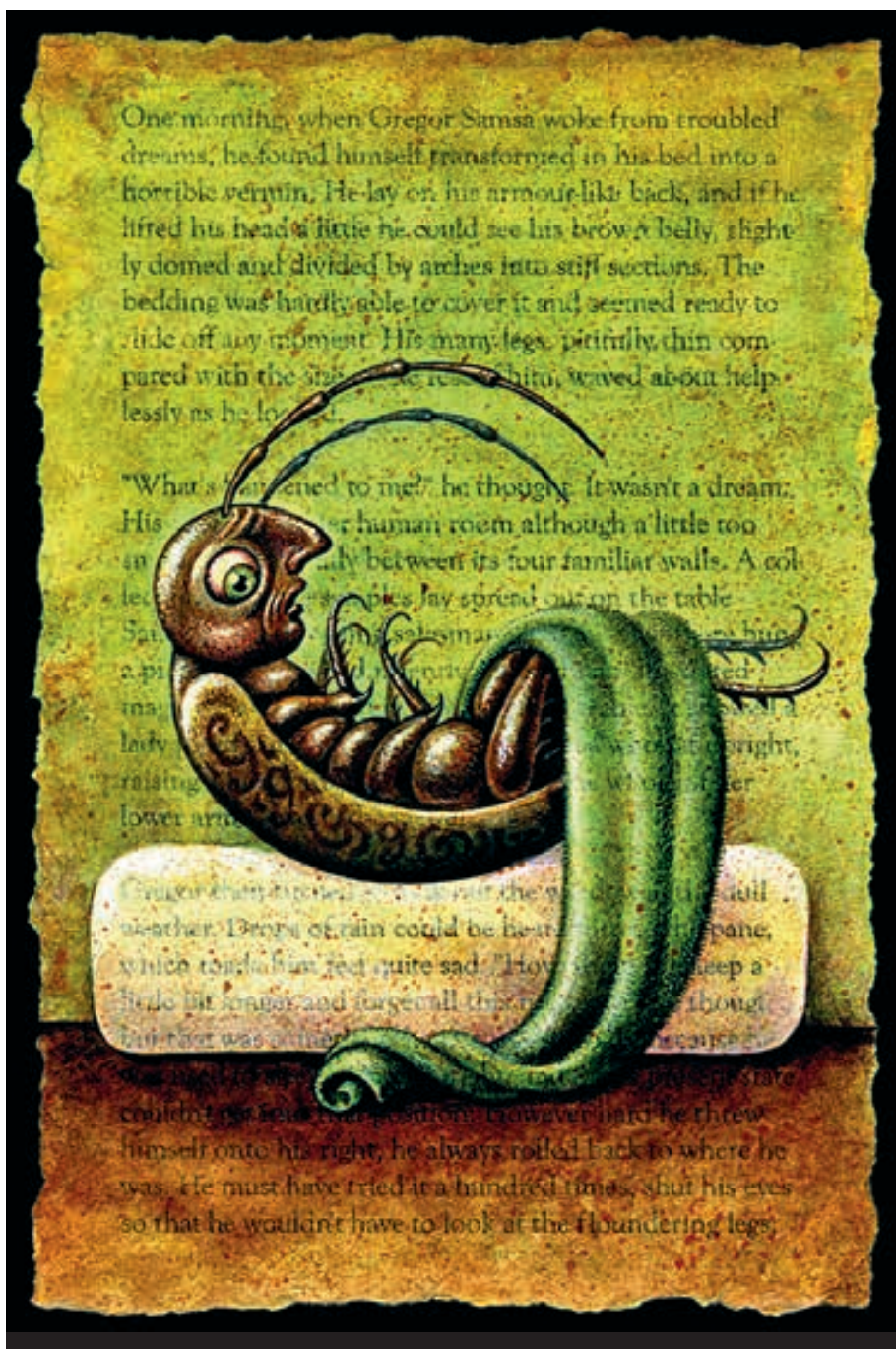
70 Patrik Strömer om brädspelet

Krönika

71 Björn Hasselgren om demokratiska principer

I korthet

71 Jakob Sjövall om Uku Masing

Den förvandlade Gregor Samsa.

FOTO: ALPHABOOKS

själv. *Hjärnor* motsvarar näppeligen någon klassisk definition av en novell och uppvisar knappast ens någon handling i gängse mening. Snarare får läsaren följa huvudfigurens betraktelser och inre upplevelser av ett förment yttlig och kälkborgerligt samhälle som han inte finner något tillträde till eller intresse för, varför han med nihilistiskt eftertryck istället odlar sin apati och utanförskapskänsla med hjälp av genomgripande associationer och hallucinationer utformade med stark poetisk lyfskraft.

FÖR RÖNNE EXISTERAR ÖVER HUVUD TAGET inte längre någon sammanhängande eller litterärt gestaltbar verklighet, och

såväl hans tids- som rumsmedvetande går ideligen förlorat. Den betecknande meningen "Han stod inte längre i något förhållande till tingen" kan appliceras på både Rönne och hans upphovsman. Den världsfrånvände, gåtfulle och högdragne fascistoide tölpen och virtuosen Benn, som föraktade allt utom själva diktningen och som med ena handen sedermera kunde skriva laglydiga rapporter i nazismens tjänst medan den andra nedtecknade berusande vacker lyrik. Redan några år tidigare hade han orsakat visst rabalder med sin debutsamling *Morgue* (Bårhus), som består av kliniskt känslösbefriade dikter med motiv från dissektionsbordet. Tecken i tiden.

Skilnaderna i temperament mellan Kafka och Benn är milsvida, och ändå är den förars uppskärade och absurdistiskt genomsyrade fabel i gränslandet mellan realism och fantastik i djupare mening besläktad med Benns mer morbida och aristokratiskt misantropiska utgiutelser. Rönne "låg alltid i samma ställning: stelt på ryggen", heter det i *Hjärnor*. Även *Förvandlingen* inleds som sagt med en transformerad stackars Gregor i liggande ställning, vilket verkar hänga samman med berättelsens tillkomst. I ett brev till Felice Bauer skriver Kafka att han fick idén till texten när han "låg och vändades i sängen". Ja, möjligen är horisontalläge att rekommendera när tillvaron plötsligt inte står att känna igen, när verkligheten börjar bli överklig. Sätillvida kan båda diktarna ses som exponenter för den närmast oöversättbara och laddade tyska benämningen *das Unheimliche* (det "kusliga", "skrämmande", eller "spöklika"; varje försök till svensk motsvarighet är lika otillräckligt), och det flera år innan Freud gjorde begreppet känt i sin med tiden berömda essä med samma namn. Med *das Unheimliche* avsåg psykoanalytikern den skräck som uppstår i stunder då det familjära plötsligt framstår som främmande, när "något som borde ha förblivit dolt/hemligt/förträngt återvänder".

FÖRSTAVÄRLDSKRIGETHADEREDANHUNNITRASA en tid när Kafka och Benn fick de här prosastyckena publicerade. De hade förstås ännu ingen vetskap om hela den förfärliga vidden av denna urkatastrof. Likväl finns hos båda förnimmelser av ett slags skevhet i tillvaron, frambesvärjd av obevekliga dionysiska urkrafter som en gång för alla kommer att förpassa den gamla bekanta världen till historien. Det är något av denna oroliga aning och alla dessa diffusa känslor av osäkerhet som just *unheimlich* sippnar fram på och mellan raderna i såväl *Förvandlingen* som *Hjärnor*, och som efter kriget kom att svepa med en hel generation av splittrade, vilsna och chockskadade européer i en lika neurotisk som förnuftsvidrig dödsdans. År 1915 har finrummens kultiverade verksamheter ännu inte på allvar utmanats av modernismens atonala musik och söndersprängda syntax, men såväl Kafkas kallsvett som Benns kallsinne (dis)harmonierar redan väl med tidsandans gryende demoni och "sjuka nerver".

Gregor Samsa är så groteskt förfrämli-gad i tillvaron att han rentav förvandlas till en insekt, om än en insekt med insikter. Och vem av oss har aldrig, som de småkryp vi är, i nattens mörker eller i dagsljusets smärtande sken reflekterat över vår egen plats i livet och likt denna rådvilla varelse hemfallit åt en möjligen irrationell men också djupt mänsklig fruktan: "Men tänk om allt detta lugn, allt detta välstånd, all denna förnöjsamhet skulle ta en ände med förskräckelse!" ✿

Skottarnas och punkarnas plagg

Tartanmönstret används ofta av skotska nationalister och självständighetsförespråkare. Men det förknippas också med punken och med den svenska upptäcktsresanden Sven Hedin, skriver **Charlotta Lindell**.

UPPROR, TRADITION, HISTORIK och politik. Allt rymms inom tartan, världens mest mytomspunna tyg och mönster. De skotska rutornas samhällsväv är tät och komplex; trådarna når runt stora delar av jordklotet. Kungligheter, adel, politiker, punkare och rockstjärnor – alla fascineras de av tartan.

– Tartan är både det mest radikala och det mest traditionella tyg som finns, säger Jonathan Faiers, författare till boken *Tartan*. Till vardags undervisar han i mode och textil vid Winchester School of Art vid University of Southampton.

– Inget annat tyg och mönster besitter den symbolik som tartan gör.

Tartan får rebellhjärtan att slå lite extra. Det rymmer mycket motstånd i tartan, både historiskt och i modern tid. De brittiska punkarna tog snabbt till sig mönster som förknippades med kungahuset och överklassen, mycket tack vare modeskaparen Vivienne Westwood och hennes dåvarande make Malcolm McLaren – skapare av och manager för Sex Pistols. Tartans spridning berodde också på att det var lätt att få tag i gratis eller billigt. Vindar och källare letades igenom, second hand-butiker blev guldgruvor. Med en kilt eller ett annat tartanplagg, en sax och några säkerhetsnålar var det lätt att få till den rätta punklooken.

– Det passade dessutom perfekt in på punkens ”gör-det-själv”-budskap, säger Faiers.

DET DRÖJDE INTE länge förrän det fanns lågpriskopior av Westwoods tartanplagg som började säljas i hennes och McLarens legendariska butik Sex på King's Road i London i mitten av 1970-talet.

Den prisbelönta skotska deckarförfattaren Denise Mina var punkare i sin ungdom. Hon talar entusiastiskt om den tartanklänning som hon fyndade för ett

par pund på Top Shop i London i sina tonår.

– Jag hittade den i en second hand-butik och älskar den. Den faller fantastiskt. Det är bara ullkvaliteten i äkta tartan som kan få ett plagg att falla så vackert.

Denise Mina bryr sig inte om vilket släktmönster hon bär och hon har inte heller någon politisk agenda med den tartan hon bär.

– Jag älskar tartan för att jag är ex-punkare. Jag är inte nationalist. Vi behöver öppna gränser länder emellan istället för att skapa fler, säger Mina som i förra årets omröst-

Tartan som protest-symbol var emellertid inget nytt fenomen. 1700-talets unga jakobiter i Skottland och England bar stolt och uppkäftigt sina rutor.

ning om självstyre för Skottland röstade ja till att skottarna ska fortsätta att vara en del av Storbritannien. Så blev det också, med knapp marginal.

TARTAN SOM PROTESTSYMBOL var emellertid inget nytt fenomen. 1700-talets unga jakobiter i Skottland och England bar stolt och uppkäftigt sina rutor.

– I protest mot etablissemangen klädde de sig i tartan, säger Jonathan Faiers och berättar hur en skotsk turist vid ett besök i den glamorösa engelska staden Bath 1748 noterade att många unga var klädda i ”plaid” – ett rektangulärt tartanmönstrat

stycke ulltyg som fästs med bälte i midjan och som draperas och fästs på vänster axel – för att trotsa regeringen.

– De var de allra första punkarna.

ÅRET EFTER DET berömda slaget vid Cullo-den 1746 då Bonnie Prince Charles tartan-klädda armé förlorade mot engelske Cumberlands armé förbjöds tartan. Militären i Skottland fick fortfarande använda sig av mönstret men för folket blev det olagligt. Den som bröt mot förbudet fick sex månaders fängelse. Förtrycket av skottarna ledde till att tartan nu blev populärt i England bland dem som kämpade för jakobiternas förlorade sak. Jakobiterna strävade på 1600-talet efter att återinföra släkten Stuart på Englands och Skottlands tron.

I samma veva förbjöds skottarnas språk – eller dialekt, beroende på vem du frågar – ”scots”. Skottlands nationalskald Robert Burns (1759–1796) fortsatte att skriva på ”scots”. ”Rabbie”, som skottarna ofta kallar sin store poet, var anhängare av franska revolutionen och motståndare till kalvinismen och den rådande samhällsordningen. Han bar också tartan, företrädesvis en svartvitrutigt plaid över axlarna. Mönstret kallas för ”The Shepherd Tartan” och lär vara den äldsta och mest primitiva av Skottlands tartaner. Den vävdes av ullen från vita och svarta får.

År 1782 blev det åter tillåtet att bära tartan. Motståndarna och klanerna i högländet ansågs inte längre utgöra någon fara för kungariket. Snart skulle det rutiga tygets status ändras radikalt. En ny epok var på ingång.

Romantikens vindar över Europa skulle komma att ge det av engelsmännen så bespottade tyget och mönstret en hög status. Skottland var tongivande under den romantiska eran och det bidrog till att bilden av det skotska högländet ändrades.

Johnny Rotten i Sex Pistols.

FOTO: JASON ALDEN/IBL BILDBYRÅ

En av de främsta hjärnorna bakom tartans renässans i romantisk tappning var författaren Walter Scott (1771–1832). I romaner som *Waverley* och *Rob Roy* skapade han en förhärligande bild av det skotska höglandet. Scott var även "arkitekten" bakom Georg IV:s berömda ridtur in i Edinburgh 1822. Konungen red in i den skotska huvudstaden i full tartanmundering – som vore han en återfödd Bonnie Prince Charlie. Allt för att få de motsträviga bland

skottarna på sin sida. Tartan är skotskt men det där med klantillhörighet och särskilda mönster är det inte:

– Många tror att familjer är kopplade till olika tartan sedan urminnes tider. Det är en kommersiell myt. Tartan förknippad med olika ätter är något engelsmännen hittade på, säger Jonathan Faiers.

Förespråkarna för ett självständigt Skottland vill ta tillbaka tartan som anrik stolt skotsk symbol. Vivienne Westwood

– som är tartan trogen i sina kollektioner år efter år – är för ett skotskt självstyre. "Jag avskyr England och dess kapitalistiska system. Skottland är ett mer demokratiskt land", deklarerade den engelska modedesignern inför omröstningen i Skottland hösten 2014. Alex Salmond – dåvarande partiledare för Scottish National Party, SNP, använde sig gärna av tartan i sin nationalistiska propaganda. Detsamma gör Nicola Sturgeon, nuvarande partiledare för SNP och Skottlands försteminister.

– En del nationalister vill dock inte kännas vid tartan eftersom det var engelsmännen som skapade den bild som folk i allmänhet har av tartan idag, säger Jonathan Faiers.

SKOTTARNA ÄR ALLTSÅ ett delat folk även när det gäller tartan. Oomtvistligt är emellertid att det tidigaste fynd av tartan som har gjorts stod en svensk för: författaren och upptäcktsresanden Sven Hedin (1865–1952). I början av 1900-talet, under sin andra centralasiatiska expedition, fann han Tarin Basin-mumierna i Takla Makan-öknen i västra Kina. De var 3 000 år gamla och bättre bevarade än de egyptiska mumierna. Den ena mumien, Cherchen Man, var klädd i tartanbyxor. Han hade ljus hy, rödbrunt hår och rött skägg. Han var med sannolikhet kelt, det visar dna-tester som har gjorts, även om påståendet är kontroversiellt bland historiker.

Visste då Sven Hedin själv något om fyndet av just tartan?

– Nej, det tror jag inte. Jag har inte sett några kommentarer om detta i Sven Hedins dagböcker eller brev, säger Axel Odelberg, författare till tre böcker om honom.

– Sven Hedin kartlade floden Tarims lopp och fann ruinerna av Loulan där också mumierna hittades. Staden hade ödelagts 300 år e Kr då flodloppet ändrats.

Fynd visar att Tarimbäckenet fungerade som ett genomgångsland mellan Europa och Östasien. Det skulle med andra ord kunna vara fullt möjligt att kelter har vandrat så långt österut. Victor Mair, professor i kinesiska och expert i kinesisk kultur vid Pennsylvania University i USA, hävdar att så är fallet. Hans teori stöds av den amerikanska textilexperten Elizabeth Wayland Barber, professor emerita i arkeologi. I boken *The Mummies of Ürümqi* redogör hon för sina analyser av Cherchenmannens tartanliknande kläder. Hon kom fram till att det är samma sorts textil som har hittats på arbetare i saltgruvorna i Österrike från cirka 1300 f Kr; där kelterna härstammar från.

Myter och fakta om tartan vävs samman i ett mer sammansatt och färgrikt mönster än i de drygt 7 000 unika tartaner som finns registrerade hos "The Scottish Register of Tartans" i Skottland. ✨

Islands bidrag till världskulturen

En komplett översättning av de isländska sagorna har nu utkommit.

Sten Kindlundh är imponerad men hade gärna sett mer kommentarer.

DEN SYNS KNAPPAST alls i bokhandeln. Men den är en stor händelse, den nya fullständiga översättningen av *Islänningasagorna. Samtliga släktsagor och fyrtionio tåtar, I–V* (Saga forlag, Reykjavík). Projektet, som är gemensamt för Island, Sverige, Norge och Danmark, har letts av Kristinn Jóhannesson, Gunnar D Hansson och Karl G Johansson. Resultatet har blivit cirka 2 500 sidor fördelade på fem trädbundna band.

För de svenska översättningarna har landets främsta sagaforskare och kännare av det fornisländska språket kallats in, bland andra Lars Lönnroth, Mats Malm, Karl G Johansson, Daniel Sävborg, Agneta Ney, Rune Palm och Inge Knutsson.

Vi har förvisso inte stått utan översättningar av de isländska sagorna och tåtarna tidigare. Hjalmar Alving's översättningar från 1935–45 fick stort genomslag och har sannolikt präglat flera generationer av läsare i deras föreställningar om den isländska sagavärlden och dess språkliga ton. Alving översatte något arkaiserande.

Åke Ohlmarks gjorde på 1960-talet på egen hand den första kompletta översättningen, i sanning en bragd. Men den utgåvan blev med åren svåråtkomlig och trycktes aldrig om. Trots några nyare översättningar, som Lars Lönnroths av *Njáls saga* och Mats Malms av *Gísli Súrssons saga*, har det därför funnits ett stort behov av en ny och fullständig översättning av detta kulturarv, det märkligaste nordiska bidraget till världslitteraturen.

ISLÄNNINGASAGORNA UTSPELAS I huvudsak kring åren 930–1030 och har till största delen ursprungligen skrivits ner på 1200-talet eller något senare. Tåtarna, kort-sagorna, är en särskild isländsk genre, oftast med anknytning till kungasagorna, där det anekdotiskt berättas om kända sagagestalters upplevelser vid resor till de norska eller danska kungahoven. Sagornas eventuella

historiska bakgrund är omstridd, liksom förhållandet mellan sagorna och muntlig tradition. Även om mycket är ren fiktion i sagorna har de under lång tid varit en guldgruva för språkforskare, etnologer, religionsforskare, litteraturvetare, historiker, rättshistoriker, mentalitetsforskare, genusforskare och antropologer. Dessa forskare och läsare är spridda över nästan hela världen.

I DE NYA ÖVERSÄTTNINGARNA har redaktionen uppenbarligen eftersträvat en enhetlig språklig form, trots att antalet översättare är stort. Isländska person- och ortnamn återges med isländska bokstäver, och det sker ytterst sällan i svenska översättningar. De verser som finns i flertalet islänningasagor översätts till begriplig svenska. Så var

Det skall ändå sägas, att de nya översättningarna är synnerligen välgjorda. Språket flyter lätt, naturligt och svenskt. Ofta glömmer man att det rör sig om just översättningar.

inte alltid fallet med Ohlmarks översättningar, som i det avseendet var mer yverborna än begripliga. Jämsides med översättningarna presenteras också verserna i originaltext, dock modifierade i en mera nyisländsk form.

Kravet på enhetlighet har gått längre än så. Det blir tydligt om man jämför Lars

Lönnroths översättning av *Njáls saga* från 2006 och Mats Malms av *Gísli* från 1993 med deras nya versioner. År 2006 använde Lönnroth ord och uttryck som "belevad", "borta bra men hemma bäst", "kolosalt", "något av ett rivjärn" och "banditer". I Lönnroths nya översättning läser vi istället "hövisk", "illa är utomlands leva", "övermåttan", "något hård till sinnet" och "illgärningsmän". Lönnroth har, kort sagt, tonat ner sitt eget frejdiga humör och anslutit sig till en lätt arkaisering.

I sin översättning 1993 var Malm påfallande följsam mot den isländska texten och tydligt arkaiserande. Nu har han en lättare ton. "Rådligt" blir "klokt" och "ristade" blir "skar".

MALM FÖLJDE 1993 det ofta överraskande och mycket oregelbundna bruket av presens i sagorna. Nu är det borta. Tempusformerna hos samtliga översättare är konsekvent imperfektum. Utgivarna har motiverat detta med att de isländska handskrifterna ofta använde förkortade verbformer, där det inte är givet att vad som tycks vara presens inte skulle vara imperfektum. Jag vågar nog påstå att man genom det konsekventa bruket av imperfektum tappar något av sagaspråkets färg. Det skall dessutom sägas att *Íslenzk fornrit*, den numera normerande utgåvan av sagatexter, förmår upprätthålla växlingen mellan presens och imperfektum. Svårare än så är det kanske inte. För man gissa att utgivarna också i detta fall snarast varit ute efter språklig enhetlighet.

Det skall ändå sägas, att de nya översättningarna är synnerligen välgjorda. Språket flyter lätt, naturligt och svenskt. Ofta glömmer man att det rör sig om just översättningar.

Utgåvan av de nya översättningarna innehåller ett mycket initierat förord av Robert Kellogg, "Islänningasagornas värld". Likväl

står de nya översättningarna där nakna, utan förklarande kommentarer. Kontexten blir svår fångad. I den på sina ställen mycket korthuggna sagan om Droplaugs söner blir detta tydligt. I kapitel 3 berättas, att det "på den tiden var vanligt att komma med mat till de kvinnor som låg i barnsäng. Och det hände sig att Droplaug skulle besöka sin mor Ingibjörg". Ligger manne modern i barnsäng och skall den vuxna, gifta dottern Droplaug ge henne mat? En kommentar hade kunnat reda ut obegripligheten. Droplaug gör rimligen besöket för att tacka modern för att hon kommit med mat när Droplaug födde sitt barn.

I kapitel 9 berättas, att Helgi Droplaugarson träffar en "förtrogen" kvinna, Tófa Hlíðarsól och efter ett nattligt samtal skänker han henne "ett vackert bälte med tillhörande kniv". Det blir lite märkligt, att Helgi ger bort kniv och bälte inför den farofyllda färd som blir så ödesdiger för honom. I en omfattande utredning har Daniel Sävborg visat, att detta slag av samtal och förtrogenhet är ett uttryck för ett erotiskt förhållande. Den förtrogna är en "hjalskona", Helgis älskade, kniven är "búinn", det vill säga klädd, finns i en slida. Mer behöver inte sägas, men utan kommentar blir episoden svårbegriplig.

I SLUTET AV SAGAN sägs att Grím Droplaugarson flyr landet men uppmanas ta sig i akt för "norrmanen Gunnar". Vem är nu Gunnar och varför är han farlig? En kommentar hade kunnat visa, att det här rör sig om Gunnar Tidrandabani, en fredlös som dyker upp i flera sagor och tåtar och som där varit i konflikt med Droplaugs söner. Nu blir passagen enbart mystifierande.

DEN NYA UTGÅVAN innehåller ett par översiktsskator där sagorna placeras in på ön. I markeringen för *Njáls saga* finns sju ortnamn och i den för Egils saga två. För de två sagorna från östfjordarna, *Vopnfjordingarnas saga* och *Droplaugsönernas saga* anges vardera tre ortnamn. Men att läsa isländska sagor utan detaljrika kartor är som att läsa Patrick Modiano utan Pariskarta.

Det geografiska rummet spelar en viktig roll i nästan alla islänningasagor. Så är det när Skallagrím fördelar mark till dem som följt honom ut till Island, när Brodd-Helgi och Geitir konkurrerar om tingsbönder, betesmarker och skogsavverkning, när Flosi ger sig ut på sin vandring längs Islands östkust för att försäkra sig om stöd inför mötet på alltinget. Läsningen kan bli förvirrande utan detaljerade kartor. Man får till exempel inte tro att Egilsstadir i Vopnfjordingarnas saga är det Egilsstadir som på moderna kartor ligger vid Lögurins norra spets.

De isländska sagorna innehåller ofta långa släktregister. I många översättningar

Illustration av *Njáls saga*.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

har de lyfts ut som oläsliga. Nu finns de på plats. Och det är rätt och riktigt. Men avsaknaden av grafiska släktavlor i en kommenterande del känns svår. De inbördes släktrelationerna i till exempel *Gísli Súrssonss saga* är komplicerade men bokstavligt livsavgörande. Och förstår alla genast hur Gunnar på Hlíðarendi är släkt med Mörd Valgardarson?

ATT ISLÄNNINGASAGORNA bara med svårighet kan läsas och förstås framgår av att

den isländska pocketutgåvan av *Njáls saga* består av 360 sidor sagatext och kommentaren av ytterligare 257 sidor. *Njáls saga* innehåller nära 800 personnamn och över 300 ortnamn.

DE FEM BANDEN kan inhandlas via www.sagaforlag.is. Förhoppningsvis leder läsningen till ett livslångt intresse som för läsaren in i en värld med en för nutiden ofta helt främmande syn på familj, moral, lag, rätt och samhälle. 🌸

Kultursidornas storhetstid

Thure Stenström publicerade nyligen *Utsikter och insikter*. Den och andra klippböcker visar hur bra de svenska kultursidorna en gång var. Det skriver **David Andersson**.

MED JÄMNA MELLANRUM utbryter debatter om de svenska kultursidorna. Dessa brukar följa ett givet mönster. Så fort någon uttrycker sig kritiskt avfärdas denne omedelbart som mossig och irrelevant av företrädare för kulturredaktionerna, som inte vill ha någon diskussion om den egna verksamheten.

Detta kunde vi till exempel se efter att Kjell Espmark i sitt direktörstal i Svenska Akademien konstaterat att "morgontidningarnas kultursidor förvandlats till nöjesmagasin där populärkulturen intagit den främsta platsen och bokrecensionerna hamnat i halvskugga". Espmark pekade också på att det finns en "temporal provincialism" som innebär att endast det dagsaktuella anses värdefullt.

De som har följt kultursidornas utveckling under ett par decennier borde inte ha svårt att se att Espmark i allt väsentligt har rätt. Det har skett en kontinuerlig nedgång sedan ungefär år 2000. I sitt tal tog Espmark framförallt upp recensionerna av skönlitteratur. Situationen när det gäller fackboksrecensionerna är ännu värre, vilket historikern Klas-Göran Karlsson nyligen beskrev i en nättext med rubriken "Kultursidans svanesång".

FRÅN TIDEN DÅ jag var tonårig fram till jag var ungefär 30 klippte jag ibland ut artiklar från framförallt *Svenska Dagbladet*. De finns nu i pärmar, och emellanåt återvänder jag till dessa skatter. När Vergilius *Aeneiden* översattes till svenska 1988 hade SvD en serie om hans aktualitet idag, med bidrag av bland andra Sven Delblanc och Willy Kyrklund. Samma år rasade en debatt i Tyskland om landets förhållande till sitt förflutna – den så kallade *Historikerstreit* – vilket föranledde Kay Glans att skriva inte mindre än sju understreckare om ämnet.

År 1992 gjorde Hans Ruin och Daniel Birnbaum ett antal intervjuer i *Dagens Nyheter* med samtidens största filosofer,

som Gadamer och Quine. Och när Harold Blooms bok *The Western Canon* publicerades 1994 uppmärksammades den med flera intressanta artiklar i SvD.

DEN SOM INTE har sparat gamla artiklar, och inte orkar läsa mikrofilm på något forskningsbibliotek, kan ändå få en uppfattning om vad som publicerades på de gamla kultursidorna. En del framträdande kritiker har gett ut klippböcker. Till exempel publicerade den legendariske *Dagens Nyheter*-skribenten Bengt Holmqvist 1987 *Kritiska ögonblick*, artiklar i urval av Olle Orrje och Torsten Ekbohm.

Så fort någon uttrycker sig kritiskt avfärdas denne omedelbart som mossig och irrelevant av företrädare för kulturredaktionerna, som inte vill ha någon diskussion om den egna verksamheten

Även Torsten Ekbohm var under många år verksam i DN. Han samlade sina texter i ett antal lysande essäsamlingar. År 2013 kom den senaste, *Krokodilen som bjöd på te*, som innehåller texter om allt från Beethoven, Borges och Kurosawa till ryska revolutionen och mayaindianernas civilisation. Ekbohm dog förra året, men det borde vara möjligt att göra ytterligare urval ur hans rika produktion.

Ekbohm slutade på *Dagens Nyheter* vid

millennieskiftet, vid den tid då tidningen slog ihop avdelningarna kultur och nöje. Det var en förändring Ekbohm var starkt kritisk till, och som också visade sig bli ödesdiger. Det lättviktiga kom alltmer att tränga ut det tyngre materialet, och kultursidorna fylldes av texter om popstjärnor. Många tidningar följde i DN:s spår.

Svenska Dagbladet höll ut längre. Men häromåret fick man en kulturchef som avskedade de flesta kvalificerade medarbetarna. En av de sparkade skribenterna var den lärde litteraturprofessorn Thure Stenström.

STENSTRÖM KOM NYLIGEN med samlingsvolymen *Utsikter och insikter*, utgiven av Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala. Boken är tryckt i en mindre upplaga, men kan också laddas ned gratis från institutionens hemsida. Många av texterna anknyter till böcker Stenström har skrivit.

Stommen utgörs av understreckare i *Svenska Dagbladet*, Stenström uppger att han skrivit 243 stycken sedan 1963. Därför är det följdriktigt att en av texterna i volymen behandlar understreckarnas historia. Där citeras Fredrik Bööks ord: "Ifall du inte lyckas skriva en understreckare i en sittning, orkar heller inte läsekretsen att läsa den i en sittning. Då är det mestadels en dålig streckare!" Stenström har själv följt denna uppmaning.

Det handlar alltså om en så kallad klippbok, men dispositionen i den känns ovanligt genomtänkt. Det börjar med några artiklar om Gotland, där han är uppvuxen. Sedan kommer texter om klassisk musik. Det var en tidig passion för Stenström, som ursprungligen tänkte sig en bana som kyrkomusiker.

Därefter följer essäer om den danske tänkaren och diktaren Søren Kierkegaard, som kan beskrivas som något av en huvudperson i denna bok. Från honom går trådar till många andra texter i boken, till exempel om de franska existentalisterna Jean-Paul

Stenström i biblioteket.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

undan tidningarna, ställ in sammanträdena, inhiibera middagsbjudningarna och annat ovidkommande strunt! Läs i stället denna bok i allvarlig begrundan, och ni kommer att se på tillvaron med nya ögon ... Det blåser en sanningens bistra vind genom hans ödsliga bok, och de politiska ideologierna – socialismens likaväl som borgerlighetens – faller som korthus.”

PÅFALLANDE OKRITISK ÄR Stenström också inför Jean-Paul Sartre. I sin populära bok *Existentialismen är en humanism* menade Sartre att existentialismen företräds av honom själv, liksom av de tyska filosoferna Martin Heidegger och Karl Jaspers. Denna kategorisering har ofta blivit ifrågasatt, inte minst av de utpekade filosoferna själva. Heidegger gick till angrepp mot Sartre i sin skrift *Brev om humanismen*. Men Stenström har ändå valt att följa Sartres syn på existentialismen.

I sitt förord till den svenska översättningen av *Existentialismen är en humanism* tar Stenström upp Heideggers medlemskap i det tyska nazistpartiet. Han lyfter fram Sartre som en positiv kontrast, utan att nämna dennes stöd till Stalins Sovjet. En understreckare av Stenström från 1980 har rentav namnet ”Jean-Paul Sartre – frihetens fanbärare”. Där påstås Sartres främsta ambition ha varit att ”öka friheten i världen, sådan han uppfattade den, den politiska, den moraliska, den litterära”.

DET SOM FRAMFÖRALLT slår en är ändå Stenströms imponerande lärdom och stilkonst. Bland övriga texter kan nämnas en fin studie över den unge Eyvind Johnsons vistelser i Berlin och Paris på 1920-talet. Där fick Johnson uppleva nöden efter första världskriget. Men han ägnade sig också åt intensiv läsning av äldre litteratur, och lade därmed grunden till sina senare storverk *Strändernas svall*, *Drömmar om rosor och eld* och *Hans nådes tid*.

Vi hittar också en positiv recension från 1986 av den då unge litteraturvetaren och DN-skribenten Horace Engdahls avhandling *Den romantiska texten*. Stenström avslutar sin artikel med orden:

”Framför allt blir man nästan ung på nytt vid läsningen av en bok, där paradnumren i forna tiders modersmålsundervisning – ’Grefvinnan Spastaras död’ och ’Krigssång för skånska lantvärnet’ – tas fram på nytt och dammas av under idel kärleksbetygler. Vem hade trott att vår ungdom skulle umgås så vördnadsfullt med de gamle? Undrens tid är förvisso inte förbi.” ❀

Sartre och Simone de Beauvoir, liksom om de svenska Kierkegaardälskarna Lars Gyllensten och Ingemar Hedenius. Påfallande är också Stenströms stora intresse för dansk kultur. Han skriver underhållande om Knud Wadum Jensen, som tjänade så mycket pengar på osttillverkning att han kunde donera hus till danska diktare och så småningom också skapa konstmuseet Louisiana.

EN STYRKA hos Stenström är den entusiasm han ofta känner inför nya böcker, trots att han läst så många tidigare. Detta kan dock ibland också vara ett problem. Jag har svårt att förstå hans devota inställning till Georg Henrik von Wrights civilisationskritiska, och närmast misantropiska, verk *Vetenskapen och förnuftet*. Stenström uttrycker sig extatiskt:

”Stäng av TV:n, knäpp av radion, lägg

Att slå tärning om det förflutna

Brädspel kan ge en ökad förståelse för historiska skeenden, menar

Patrik Strömer.

"ALEA IACTA EST" är ett av de latinska uttryck som är mest känt. Tärningen är kastad, som Julius Caesar sade när han korsade floden Rubicon för att med sina trupper tåga mot Rom. Spel och politik hör ihop sedan antiken och inte sällan beskrivs politik just som ett spel.

Viljan att gestalta samhället eller historiska skeden genom att låta personer ikläda sig olika roller vid spelbordet är inte ny. Föregångaren till *Monopol*, *The Landlord Game*, skapades för att bilda opinion för en skattereform. Alla som har spelat ett parti *Monopol* kan återuppleva den lätt hopplösa känslan av att befinna sig i ett egendomsfyllt underläge gentemot de övriga rader av hotell med ockerhyror. Något marknadsekonomiskt utbyte mellan jämbördiga parter är det inte fråga om.

RISK INNEHÅLLER STORA mått av diplomati och geopolitiska förhandlingar. Det är det kommersiella krigsspel som har störst utbredning i världen och är faktiskt ursprungligen franskt. I amerikanska *Axis & Allies* kan upp till fem spelare bekämpa varandra i lag, där utgångspunkten är ungefär andra världskriget i början av 1942.

En nackdel med de hittills nämnda spelen är att de kräver väldigt mycket tid för att hinna färdigt en omgång. Efter studietiden

är det få personer som gärna ägnar en hel helg åt spelandet. Dominerande på marknaden är den våg av nya analoga spel som internationellt benämns *German Games*. De har istället det gemensamt att de ofta innehåller flera meningsfulla beslut på kort tid. Istället för att bestämma sig för vilken handling som ska utföras och sedan slå tärningen för att se om det lyckas, är processen ofta den omvända, nämligen att slumpen skapar ett utgångsläge och sedan får spelarna agera utifrån dessa förutsättningar. *Die Siedler von Catan* kan sägas vara startpunkten för denna typ av spel och firar 20 år i år.

Sedan dess har det följt en strid ström av nyskapande spel med varierande teman. I Tyskland har det, på grund av landets historia, under lång tid funnits ett motstånd till krigsspel. De senaste åren har det dock skett en förändring. Så finns till exempel *Memoir '44* numera utgivet i Tyskland, det är ett tvåpersonersspel med olika scenarier från landstigningen i Normandie fram till Ardenneroffensiven. I grundspelet har korten engelsk text, men det går att köpa korten separat med tyska instruktioner. Att tyskar frivilligt skulle agera i ett spel med andra världskriget som tema är alltså ett tabu som numera är brutet.

YTTERLIGARE ETT EXEMPEL på hur historiens gång låter det förflutna ta form på nytt är det i Polen utgivna *7 Days of Westerplatte*. En till fyra spelare axlar gemensamt rollen som polska soldater som ska försöka hålla ut mot det tyska angreppet. När spelet lanserades vid den årliga mässan Spiel i Essen 2013 sålde spelet bra även till den tyska målgruppen.

Det polska institutet för nationell hägkomst är en statlig myndighet som informerar om kommunismens brott mot mänskligheten. I spelet *Kolejka* ska 1980-talets ändlösa köande för undermåliga konsumentprodukter påminna om hur bristen på ekonomisk frihet skapar ett slöseri med mänskliga resurser. Ordet *kolejka* betyder kö och det är den som ställer sig i rätt kö vid rätt tillfälle, utnyttjar kontakter och kan manipulera med svartabörshajarna som vinner spelet. Även *Strike* är utgivet av samma institut och där är spelarna fackföreningsledare vid skeppsvärvet i Gdansk och ska, likt Lech Walesa, skaffa sig politiskt inflytande i opposition mot kommuniststyret.

DET ÄR INGEN SLUMP att det är i marknads-ekonomiska och demokratiska länder som det kan tillverkas spel med en viss satirisk udd riktad mot det förflutna. Redan på 1980-talet kom spelet *Kremlin*, inspirerat av Mathias Rusts berömda landning på Röda torget. Den händelsen visade att den mäktiga ryska björnen i själva verket var en övertung koloss. I *Kremlin* väljer spelarna i hemlighet ut sina favoritkandidater till att klättra till toppen av kommunistpyramiden. Sedan gäller det att hålla kandidaten vid liv, undvika att bli sänd till Sibirien och efter att tre år i rad ha vinkat till paraden på 1 maj kan segern erhållas.

Till skillnad från i verkligheten finns det i spelen en möjlighet att blanda om korten och hoppas på ett bättre utgångsläge nästa gång. Just av det skälet blir spelen en källa till djupare kunskap om det förflutna när de låter oss agera i roller som var oåtkomliga för oss när historien verkligen ägde rum. ✨

En princip lever farligt

Björn Hasselgren är tekn dr vid KTH.

Ett demokratiskt styrelseskick vill vi alla ha. Vi vill att alla medborgare ska kunna vara just medborgare och därmed bland annat få påverka hur den offentliga makten utövas. Allas röster ska komma till uttryck. Och allas röster ska ha samma värde.

Men frågan är vad vi i en demokrati ska ha inflytande över. Och en annan fråga: Hur ska det mandat som folket i val ger uttryck för kanaliseras till en styrelseform och beslut? Folkviljan uttryckt i fria val kan kanaliseras på många olika sätt och ändå kan man säga att systemet är demokratiskt. Man kan ha olika system för att fördela mandat, man kan förlita sig på partier som kanaler för folkviljan, man kan ha direkt demokrati, president, monark eller premiärministermakt.

Ofta stannar man vid att det behövs något slags förmedlande länk mellan folket och det organ som har att bestämma om regler, fördelning av pengar som vi valt att kräva in från medborgarna för att finansiera sådant som vi tycker att de själva inte ska bestämma. Men också landets relation till andra länder, i krig och fred, måste någon besluta om.

DEMOKRATIER HAR OFTAST ett parlament. De kan vara olika uppbyggda. Med ett rum, eller flera. Med skiktningar mellan olika ledamöter. Några "finare" och andra "vanliga", eller alla lika. Vi har prövat flera olika modeller; baserat på sociala grupper, inkomst eller förmögenhet eller på ålder eller på ingenting, förutom på partitillhörighet.

Det verkar svårt att bygga upp organisationer som saknar en tydlig ledare. Så är det också med det offentliga systemet. Därför har man ofta en person som får representera landet eller makten eller folket. Även här har vi, och andra länder, prövat olika modeller. Antingen väljs ledaren på livstid eller på kortare tid. Baserat på släkttillhörighet eller på partitillhörighet.

DET ÄR OKLART vad denna ledare ska anses leda. Är det "landet" eller folket eller den del av samhället som vi valt att låta de valda utforma? Finns landet utan de folkvalda? Har det en egen identitet som "måste" styras? Och hur är det med de delar av mänsklig aktivitet som ligger utanför det som de folkvalda i en demokrati bestämmer om? Är det också något som landets styrelse ska bestämma om? Eller ligger det bredvid? Det här är svårt.

Nu har vi en ordning, uppenbarligen, där det bara krävs att ungefär var tredje väljare står bakom statsministern. Trots att vi har ett proportionellt valsystem.

En mindre del av parlamentet kan nu utöva makt över en majoritet, för att denna majoritet, eller en del av den, gått med på det. Tidigare i demokratins historia har flera oroat sig över att demokratin skulle urarta i "majoritetens despoti" över minoriteten. Det var ett av Alexis de Tocquevilles bekymmer när han betraktade den unga demokratin i USA på 1830-talet. Här i Sverige har vi sedan tidigare upphöjt "majoritetens despoti" till huvudregel i demokratin.

När tänkandet kring demokratiska systems tendens att urarta i fåtalsvärde varit en huvudfåra i resonemangen har vi uppfunnit en alldeles egen modell. Med decemberöverenskommelsen har vi nämligen infört "minoritetens despoti" över en majoritet. Motkraften mot fåtalsvärde brukar istället vara krav på kvalificerad majoritet. Uppenbart är att den demokratiska modell som nu tycks avteckna sig har stora svagheter. För demokratin är det oroande.

Principen om att allas röst har samma värde står i fara. Vi behöver en uppräckning.

I korthet

Särpräglade sånger

I år är det trettio år sedan den estniske poeten Uku Masing (1909–1985) gick bort. Masing är ännu inte översatt till svenska men finns lyckligtvis tillgänglig i aptitretande doser på engelska.

Uku Masing var en poet med en häpnadsväckande intellektuell kapacitet. Redan vid tretton års ålder publicerade han sin första översättning och första egna dikt. Han blev tidigt professor i semitiska språk vid Tartu universitet och kom med tiden att behärska ett tjugotal språk, däribland akkadiska, hawaiianska och etiopiska. Han redigerade en nyöversättning av Bibeln till estniska och översatte en bred uppsättning verk av författare ur världslitteraturen som Matsuo Basho, Lucretius och Mäster Eckhart.

Hans första större volym poesi gavs ut 1935. Det kom att bli fler, men utgivningstakten påverkades negativt av den intellektuella repressionen under den sovjetiska ockupationen från och med 1940.

Masing drevs inte av fåfänga till att skriva poesi. Hans författarskap har beskrivits som en sorts religiös dagbok som beskriver en ensam människas existentiella törst efter mening och religiös extas. Han har jämförts med T S Eliot och Gerard Manley Hopkins. I dikterna pågår ett direkt samtal mellan författarjaget och Gud. Det är profetiskt, drömskt och symbolistiskt. Långa passager skulle kunna vara omtolkningar av Uppenbarelseboken eller passager ur Birgittas uppenbarelser. Traditionen är den kristna mystiken, tunt förklädd till en modernism som får resning och mårg av författarens egensinniga integritet.

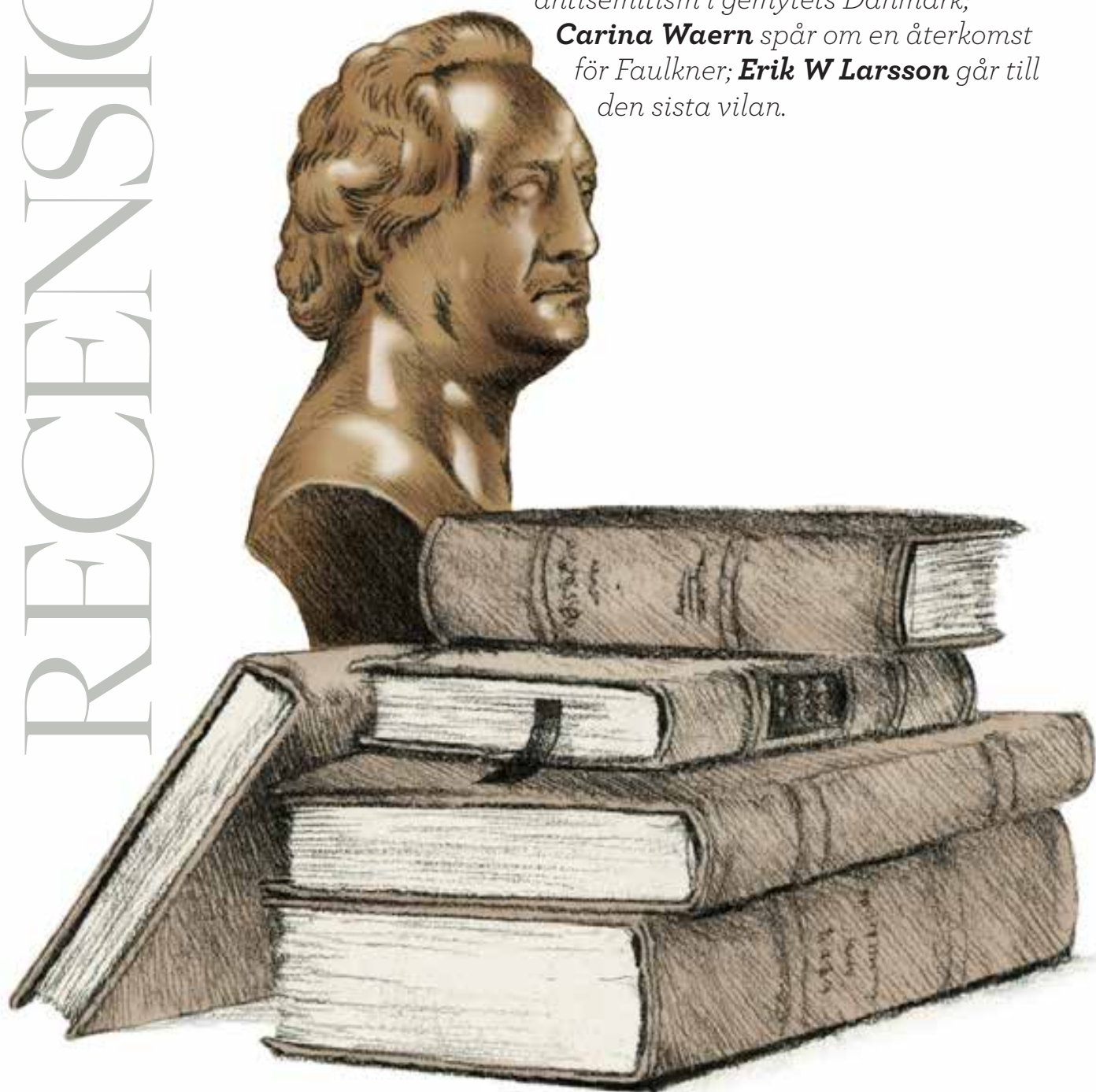
Men Masings poesi får också sin särprägel av att den hämtar färg från det estniska landskapet. Masing var uppvuxen på landsbygden under enkla förhållanden i en religiös familj. I hans poesi finns Gud bland insjöar, alar och pilträd, bland framjagande sommarmoln. Naturen är hos Masing en förutsättning för jagets uppgående i religiös extas. Han bodde tidvis ensam i en stuga i södra Estland, där han skrev sina episka och drömlika dikter (eller sånger, som han själv kallade dem); en poesi som, menar vissa, också stammar ur en djupt ligande, finsk-ugrisk, schamanistisk och halvt bortglömd tradition.

Bland poeterna från vårt östra grannland räknas han idag som en av de mest särpräglade.

Jakob Sjövall

Detta nummers recensioner:

Henrik Nilsson introducerar latinamerikansk knarklitteratur; **Jan Söderqvist** nöjesläser om nöjesläsning; **Håkan Arvidsson** jämför två amerikanska giganter; **Peter Landelius** vandrar vägen till frälsning; **Lennart Berntson** härleder vidgade klassklyftor; **Bengt E Y Svensson** ser genom nya linser; **Ruth Lötmarker** duckar för ateistiska utfall; **Staffan Ulfstrand** tvivlar på vår skattemoral; **Martin Lagerholm** slår ett slag för tyska egenskaper; **Ann-Sofie Dahl** vädrar antisemitism i gemytets Danmark; **Carina Waern** spår om en återkomst för Faulkner; **Erik W Larsson** går till den sista vilan.

Slutet är nära. Miguel Rodríguez Orejuela förs till federal åklagare i Bogotá.

FOTO:FERNANDOLLANO/TT NYHETSBYRÅN

Förbrytarens höst

I flera latinamerikanska länder har den knarkrelaterade brottsligheten och kartellernas våldsutövning påverkat hela befolkningar under decennier.

Detta har även satt djupa spår i kulturproduktionen. Henrik Nilsson förmedlar initierade inblickar från extravagansens vardag.

LATINAMERIKA

I den colombianske författaren Gabriel García Márquez roman *Patriarkens höst* från 1975, finner man en dag diktatorns döda kropp inne på hans kontor. Gamarna har tagit sig in genom de trasiga jalousierna och hackat sönder ansiktet. Palatset i det namnlösa karibiska riket har förfallit, vakterna har gett sig av och de en gång så pampiga salarna har förvandlats

till ruiner. Tavlorna av helgon och militärer ligger på golvet bland trasiga möbler och spillning efter kor som tagit sig upp för stentrapporna. "Evighetens oräkneliga tid" har nått sitt slut, och den enväldige despoten – "äldre än alla människor och alla gamla djur på jorden och i vattnet" – visade sig trots allt inte vara odödlig.

De latinamerikanska diktatorsromana gestaltade pendelrörelsen mellan den absoluta makten och den absoluta ensamheten, mellan det yttre överdådet

och den inre torftigheten. Det är till den klassiska litterära genren som mina tankar går när jag minns uppgången och fallet för en annan sorts latinamerikansk *caudillo*, närmare våra dagar – Medellíntkartellens ledare Pablo Escobar.

Under 1980-talet var han kung över den expanderande kokainhandeln och tidskriften *Forbes* listade honom som världens sjunde rikaste man. Han valdes in i den colombianska kongressen och lät

>>

bygga sitt eget zoo med exotiska djur från olika delar av världen, dit allmänheten hade gratis inträde. Efter det att hans krig mot den colombianska staten och den konkurrerande Calikartellen hade sparat ur vände dock utvecklingen. Till slut hade de flesta i hans organisation antingen dödats eller fängslats, och endast spillror av imperiet återstod. En decemberdag 1993 lyckades man lokalisera och omringa hans sista gömställe i stadsdelen Los Olivos, där han sköts efter att ha försökt flyt ut på taket.

Historien om Pablo Escobar är fylld av dramatik och excentriska detaljer och har berättats i allt från fackböcker till tv-serier. Från svenskt håll har såväl Inger Enkvist som Magnus Linton tagit sig an ämnet. Nu har emellertid ett omfattande vittnes-

som författaren bara var barn och tonåring på den tiden då hans far var Colombias mest fruktade och mytomspunna man, har hans egna minnesbilder kompletterats med såväl efterforskningar som samtal med modern och andra inblandade.

Det är en berättelse som sträcker sig ända tillbaka till narkotikahandelns guldålder, då smuggelplanen flög till USA fulla med kokain och återvände med sedlar, då gränsbevakningen var rudimentär och kartellerna ännu inte hamnat i konflikt med varandra. Den inbegriper också flera händelser som har blivit till nationella trauman – som attentatet mot ett Avianca-plan då 107 passagerare miste livet, och mordet på presidentkandidaten Luis Car-

störst intresse; de är effektivt berättade om än utan några större stilistiska ambitioner. Här finns episoder som är svåra att glömma, som när den åttaåriga Juan Pablo får självaste befrielsehjälten Simón Bolívars svärd i födelsedagspresent av sin far, och inte förstår relikens historiska värde utan behandlar det som vilket leksakssvärd som helst. Vapnet hade flera år tidigare stulits från ett museum av några medlemmar i gerillagruppen M-19, som under en tid samarbetade med Escobar. Inför sonens konfirmationsfest skickar fadern en av sina män till Schweiz med det privata jetplanet för att handla chokladpraliner.

Också extravagansen har en vardag; långa eftermiddagar då man spelar Nintendo tillsammans med livvakterna eller sitter ensam i limousinen och tittar på Tom och Jerry. I vissa stycken är det en uppväxt som speglar den organiserade brottslighetens bisarra allianser med den politiska makten både till höger och till vänster i Latinamerika under kalla kriget. Efter mordet på justitieminister Rodrigo Lara Bonilla 1984 flyr familjen i helikopter till Panama, där den USA-stödde diktatorn Noriega – en gammal kompanjon till Escobar – installerar dem i en lyxvilla med polisbevakning. Några månader senare sitter sjuåringen och gråter utan några leksaker i ett bunkerliknande palats i Managua, sedan den sandinistiska vänsterregimen i Nicaragua hade givit familjen en tillfällig fristad.

Jag kan inte låta bli att undra vad en litterärt flinkare hand hade kunnat göra med detta material. Men Juan Pablo Escobar är förstås ingen Karl Ove Knausgård. Kanske är det svårt att skriva finkalibrerat om en så extrem och måttlös uppväxt; det är som om alla spektakulära detaljer och händelser fortfarande står i vägen för en annan, intimare och mer psykologiskt djupbörande berättelse. Dessutom framstår förhållandet mellan fadern och sonen som synnerligen kärleksfullt, trots det omgivande blodbadet.

Medellínkartellens ledare fogar sig till den långa rad av despoter som haft den dubbla förmågan att uppvisa gränslös lojalitet med sina närstående och total skoningslöshet mot sina fiender. Ändå drabbas familjen hårt. Efter faderns död får sonen veta att hans egen dödsdom redan har förkunnats i den undre världen. Han tvingas infinna sig i staden Cali och under rättegångsliknande former plädera för sitt liv inför landets samlade knarkbossar. Efter att ha lovat att han inte kommer hämnas eller försöka återuppbygga det raserade imperium han ärvt, benådar de till slut honom. Som vuxen kommer Juan Pablo Escobar istället att ta avstånd

"När Pablo Escobar till slut segnade ner på taket i Los Olivos var det många fingrar som trängdes på avtryckaren."

mål kommit inifrån den närmaste familjekretsen. Det är sonen Juan Pablo Escobar (född 1977) som ger sin version av händelserna i den omfångsrika *Pablo Escobar, mi padre* (Min far Pablo Escobar). Under de senaste månaderna har den varit en av de mest sålda böckerna i Latinamerika. Efter-

los Galán, som brukar betraktas som ett av Escobars allvarligaste misstag.

Här finns också den för colombianska myndigheter genanta episoden då Escobar tilläts konstruera sitt eget lyxiga "fängelse" La Catedral på en bergssluttning utanför Medellín, där han fortsatte att sköta affärerna omringad av sina livvakter, i utbyte mot en garanti om att inte bli utlämnad till USA. På det personliga planet rymmer boken vissa anklagelser; berättarens farbror påstås ha samarbetat med den amerikanska narkotikapolisen och förrått sin bror mot slutet av dennes liv. Faderns släktingar ska också ha länsat de sista penninggömmorna, utan att sonen Juan Pablo och hans mor och syster fick någon del av rikedomarna. Dessutom stöds tesen om att det sista, dödande skottet avlossades av fadern själv när det stod klart att slaget var förlorat.

För en utomstående betraktare framstår redogörelserna för släkttvisterna som partsinlagor av sekundärt intresse. Andra detaljer är uppseendeväckande men hör kanske mest till den kriminella världens mytbildning. En sådan uppgift rör bröderna Fidel och Carlos Castaño, centralgestalter i Colombias paramilitära rörelser. En gång i tiden var de allierade med Escobar, för att sedan förvandlas till hans dödsfiender efter det att kartelledaren låtit avrätta gemensamma kompanjoner inne på La Catedral. Vid ett tillfälle ska en av bröderna ha anförtrött Escobar en av sina bäst bevarade hemligheter; att sångaren Frank Sinatra hörde till Castaños viktigaste kontakter inom drogdistributionen i USA.

Istället är det skildringarna av en minst sagt ovanlig barndom som jag läser med

Kokablad.

FOTO: SILVIA IZQUIERDO/TT NYHETSYBYRÅN

Råd i gryningen: Colombias antinarkotikabrigad.

FOTO: JEREMY HORNER/GETTY IMAGES

från sin fars handlingar och vid upprepade tillfällen träffa anhängare till de många offer som Medellínkartellens krigföring har krävt. Tidvis låter han nästan som en statsman som offentligt ber om ursäkt för sin företrädares många beklagliga misstag och övergrepp.

Pablo Escobars våldsamma valde måste ses i sitt historiska sammanhang. Hans födelse sammanföll med inledningen på en av de mörkaste perioderna i Colombias historia. Efter det att den liberala presidentkandidaten Jorge Eliécer Gaitán blivit mördad 1948, utbröt omfattande kravaller som slogs ned av militären. Det ledde till ett synnerligen våldsamt 1950-tal då liberala och konservativa krafter drabbade samman; en epok som går under benämningen "La Violencia" (Våldet) och som kostade mer än 200 000 människors liv. Detta är den centrala konflikten under Colombias 1900-tal och upprinnelsen till många av landets senare problem – kartellernas inflytande, de paramilitära milisernas härjningar och det krig mellan staten och Farc-gerillan som man nu försöker lägga bakom sig genom utdragna och komplicerade fredsförhandlingar.

Det var i ett sådant klimat av våld och instabilitet som Pablo Escobar lyckades avancera från simpel biltjuv och småskalig marijuanaförsäljare till en position där han till och med drömde om presidentmakten. Även om han byggde fotbollsplaner och vid ett tillfälle lät sprida sedlar från ett flygplan över Medellínns fattiga sluttningar, tycks det övergripande målet med hans sociala engagemang och försök till politisk karriär ha varit att stärka sin egen position i populistisk anda. Mot slutet hade de flesta tröttnat på hur det excessiva våldet drabbade poliser, domare, politiker – men också oskyldiga civila.

En underjordisk terrorcell vid namn "Los Pepes" hade då i snabb takt börjat avrätta underhuggare och närstående till Escobar. När han till slut segnade ner på taket i Los Olivos var det många fingrar som trängdes på avtryckaren – den colombianska polisen och säkerhetstjänsten, amerikanska specialstyrkor, paramilitära grupperingar – och inte minst den konkurrerande Calikartellen.

Pablo Escobars död blev början på en fredligare utveckling i Medellín, som lett fram till att staden idag är en populär turistdestination. Däremot resultera-

de inte kartellens sönderfall i att kokainproduktionen i landet minskade. Fältet låg nu öppet för den mindre sensationslystna och mer diskret affärsmässiga Calikartellen, och det vita pulvret strömmade ur landet som aldrig förr.

Organisationen hade grundats av Gilberto Rodríguez Orejuela och dennes yngre bror Miguel. Under den turbulenta "La Violencia"-perioden tjänade de som barn sitt levebröd genom att sälja blomstervaser på marknader, varpå den äldre brodern gav sig in i en apoteksbransch med illegala inslag. Några decennier senare kontrollerade de merparten av världens kokainproduktion.

Calikartellens storhetstid efter Pablo Escobars död varade dock inte särskilt länge; de båda bröderna greps 1995 och avtjänar nu långa fängelsestraff i USA. Miguel Rodríguez Orejuelas son William Rodríguez Abadía (född 1965) hade vid tiden för gripandena just inlett en karriär som advokat, men fick istället överta rollen som Calikartellens juridiska och politiska ledare. Nu har också han berättat sin historia i *Yo soy el hijo del cartel de Cali* (Jag är Calikartellens son). Det är en bok som

>>

Pablo Escobar.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

i många stycken speglar organisationens diskreta framtoning. Den börjar visserligen dramatiskt, med en skildring av det attentat som 1996 nästan kostade författaren livet. I övrigt är den en ganska torr redogörelse för affärskontakter och maktspel i den undre världen. Intressant är dock kapitlet om fotbollslaget América de Cali, som författaren under en tid framgångsrikt ledde, och som under lång tid var svartlistat av USA eftersom det ansågs styrt av just Calikartellen.

I boken avtecknar sig ett betydligt mer komplicerat förhållande mellan fadern och sonen än i Escobars fall, och som slutade med att sonens fängelsestraff förkortades till fem år i och med att han samarbetade med amerikanska myndigheter i rättsprocesserna mot de äldre släktingarna.

I dag har dessa båda maffiasöner distanserat sig från den kriminella världen och ägnar sig åt lagliga affärsverksamheter i betydligt mindre skala. Även om deras vittnesmål inte kännetecknas av några större konstnärliga kvaliteter, ger de en inblick i dunkla men inflytelserika sfärer i det colombianska samhället som journalister och historiker annars främst har

skildrat utifrån. Här står inte de intellektuella analyserna utan de konkreta händelserna i centrum – men hos framförallt Juan Pablo Escobar skildras dessa i gengäld med självbiografins direkta anslag.

De bredare resonemangen om hur gestalter som Escobar och bröderna Rodríguez Orejuela kunde bli så mäktiga, får man söka efter på annat håll. Ändå framträder bilden av ett land där den politiska makten och narkotikaproduktionen under flera decennier har levt både i konflikt och symbios med varandra samtidigt.

De båda böckerna är dessutom exempel på hur droghandelns problematik och miljöer har satt avtryck i snart sagt alla kulturuttryck i dagens Latinamerika, från teater och film till tvåloperor och poesi. När man idag besöker en bokhandel i Mexiko – som under de senaste åren har varit hårt drabbat av narkotikavåldet – finner man hyllorna fulla av fack- och skönlitteratur som på ett eller annat sätt knyter an till ämnet. Här finns allt från studier över hur kartelledarna porträtteras i populärmusikens så kallade *narcocorridos*, till romaner om Sinaloakartellens ledare Joaquín "El Chapo" Guzmán och Sandra Àvila Beltrán alias "Stilla havets drott-

från kartellen Tempelriddarna i delstaten Michoacán. Den senare är en på samma gång extremt våldsam och medialt medveten organisation med en kvasireligiös framtoning, inspirerad av nordamerikanskt självhjälptänkande.

I de drabbade länderna har i stort sett hela befolkningen på ett eller annat sätt påverkats av sådana kriminella ledares våldsutövning. Men de intar också en särskild plats i allmänhetens medvetande, omgärdade av såväl skräck som fascination. Kanske är det i skildringarna av dessa gestalter som man finner dagens motsvarigheter till den latinamerikanska diktatorsromanen som blomstrade på 1970-talet med framstående utövare som colombianen Gabriel García Márquez, paraguayanen Augusto Roa Bastos och kubanen Alejo Carpentier.

På den tiden saknades det inte förebilder i verkligheten för dessa författare. Idag är de politiska enväldshärskarna på den latinamerikanska kontinenten färre, och de ideologiska konflikterna som för några decennier sedan skakade många av dessa länder har ersatts av en svårartad brottslighet. I vissa centralamerikanska länder dukade folk under i blodiga inbör-

"Vissa latinamerikanska litteraturkritiker menar till och med att narcoliteratura blivit den viktigaste litterära riktningen på kontinenten sedan den magiska realismen."

ning". Vissa latinamerikanska litteraturkritiker menar till och med att *narcoliteratura* blivit den viktigaste litterära riktningen på kontinenten sedan den magiska realismen.

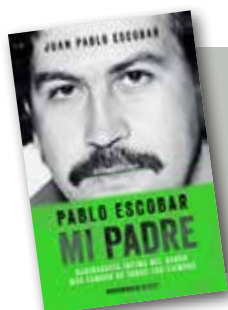
Numera har Simón Bolívars svärd – Juan Pablo Escobars födelsedagspresent – återbördats till det museum i Bogotá som det en gång stals från. I Colombia tycks de uppseendeväckande knarkbaronernas tid vara över; droghandelns strukturer har förändrats för att kunna överleva i nya tider.

I Mexiko har de mytomspunna centralgestalterna dröjt kvar på ett annat sätt, även om många av dem hamnat bakom lås och bom under de senaste åren. Nyligen arresterades både Los Zetas ledare Omar Treviño och Servando "La Tuta" Gómez

deskrig; numera är det istället gängstriderna och knarkvåldet som skördar offer.

Den latinamerikanske *caudillon* – diktatorn eller revolutionären – muterade men överlevde. Det finns ett svartvitt fotografi i Juan Pablo Escobars bok som påminner om det. Knarkbossen sitter med en flaska whisky på bordet bredvid sig och ett gevär av äldre modell över benen. Över bröstet hänger ett patronbälte och på huvudet sitter en stor sombrero. Det är ett semesterminne från Las Vegas, där Pablo Escobar på skoj har klätt ut sig till den mexikanske revolutionsledaren Pancho Villa. Men tittar man efter ser man att hans ansikte är allvarligt. Är han förklädd eller inkarnerad? Är det kameran han spannar blicken i, eller är det framtiden? ✨

Henrik Nilsson

PABLO ESCOBAR, MI PADRE
RADIOGRAFÍA ÍNTIMA
DEL NARCO MÁS FAMOSO
DE TODOS LOS TIEMPOS
JUAN PABLO ESCOBAR
Península 2015

**YO SOY EL HIJO
DEL CARTEL DE CALI**
WILLIAM RODRÍGUEZ
ABADÍA
Academia Norteamericana
de la Lengua Española 2014

Det förlorade paradiset

LITTERATUR

Möjligen var det, för att låna en socialdemokratisk formulering, någonting som gick sönder redan i ett tidigt skede.

Hemma i den lilla byn Daresbury i Cheshire (Var annars?) var unge Charlie den varmt älskade storebrodern, dyrkad av sina många (till slut tio) syskon för sin påhittighets skull. Oförtröttligt roade han småttingarna med lekar, spel och egenproducerade, rikt illustrerade tidskrifter fylla med dikter, berättelser och allehanda knep och knäp. Han var beundrad mediemogul, marionetteaterdirektör och välvilligt diktatorisk lekledare i barndomens lyckligt skimrande paradis.

På sin 14-årsdag, den 27 januari 1846, anlände han till internatskolan Rugby. Därefter ville Charles Lutwidge Dodgson aldrig mer fira sin födelsedag, utan föredrog årets alla övriga "icke-födelsedagar". Han stammade, uppfattades som allmänt tafatt och var helt hopplös i alla idrottsliga övningar, vilket gjorde honom till föremål för en inte sällan hårdhänt och inte alltid så kamratlig uppfostran, administrerad av de andra eleverna.

Mer än i någon annan Lewis Carroll-biografi jag har läst betonas de olyckliga åren på Rugby som något av en nyckel till författarens speciella och paradoxala personlighet i *The Story of Alice* av Robert Douglas-Fairhurst, litteraturprofessor i Oxford.

Det är nämligen jubileumsdags igen – i år är det 150 år sedan *Alice i Underlandet* gavs ut för första gången – och följaktligen dags för en ny biografi. Senast det begav sig, i slutet av 1990-talet då det var 100 år sedan Dodgson/Carroll avled, kom det en hel drös. Och i perioderna däremellan duggar de också tämligen tätt.

"Barndomen var magisk, alltigenom ren och oskuldsfull, ett för alltid förlorat paradiset."

Vid sidan av Shakespeare och Bibeln är de två Aliceböckerna de mest citerade i det engelska språket; de frigjorde sig snabbt från sin ursprungliga kontext och började leva ett eget liv bortom sin upphovsmans kontroll. De figurerar prominent i vår

Underjordisk tebjudning.

ILLUSTRATION/JOHN TENNIEL

kulturs kollektiva föreställningsvärld och kommer i ständigt nya upplagor, tilltalar ständigt nya läsargenerationer. Min egen mellandotter är ett prima exempel på detta; hon tröttnar aldrig på att läsa om dem och tar varje chans att göra dem till föremål för diverse skoluppgifter.

Att romantisera barndomen är kanske inte något helt ovanligt, men Dodgson/Carroll gick längre och hårdare fram än de allra flesta. Redan som 21-åring skaldade han följande rader:

*I'd give all wealth that years have piled
The slow result of life's decay
To be once more a little child
For one bright summer-day.*

Barndomen var magisk, alltigenom ren och oskuldsfull, ett för alltid förlorat paradiset med vilket ingenting i en korrumpe-

rad och smutsig vuxenvärld kan mäta sig. Och han inrättade sitt eget vuxenliv därefter. Han liksom hoppade över puberteten i alla avseenden utom möjligen de rent biologiska; det lilla barnet utvecklades till ett stort barn som inrättade sig i en stor

barnkammare i form av en lärarbostad på Christ Church College i Oxford, där han under hela resten sitt liv roade sig själv och sina unga besökare med skojiga uppfinningar, spel och pysselattiraljer.

J a, och så fotograferade han också. Mest och helst sina små flick-vänner (betoning på "små" och "vänner"), och allra helst då utan några vanprydande kläder, eller "sans habilement", som han själv uttryckte det. Vilket naturligtvis inte var helt okontroversiellt, vare sig då eller nu. Somliga föräldrar misstuckte kraftfullt. Å andra sidan var detta ingenting han smög med, och fick han avslag på sin tydligt formulerade begäran drog han sig högdraget tillbaka. Då fick det väl vara.

Och då är frågan hur vi ska förhålla oss till detta. Douglas-Fairhurst har gått igenom alla handlingar i målet och menar att det troligen förhöll sig ungefär så som Dodgson/Carroll själv hävdade: För den passionerade fotografen var den nakna flickkroppen det vackraste Guds skapelset har att erbjuda, den ljuva jungfruligheten inkarnerad. Puberteten fördärvar den änglalika renheten och fick honom själv att tappa allt intresse. När Humpty Dumpty säger till Alice att det kan räcka med att uppnå sju års ålder tjänar han av allt att döma som författarens språkrör.

Ingen av hans små vänner och modeller har i efterhand vittnat om att de någonsin

>>

utsattes för något övergreppsliknande; tvärtom berättade många av dem våltaligt om hur vänlig och rolig den alltmer berömda Lewis Carroll var att umgås med för en söt liten flicka. Och de fick honom att känna sig bekväm och beundrad. Återigen blev han den käre storebrodern. ”Hans starkaste känslor”, skriver Douglas-Fairhurst, var ”sentimentala snarare än sexuella.”

Den käraste lekkamraten av dem alla var den lilla Alice Lidell, dotter till rektorn på Christ Church, som var fyra år då Dodgson/Carroll träffade henne första gången. Han brukade spela krocket med systrarna Lidell i deras trädgård och bjuda dem på te hemma hos sig. De gjorde utflykter tillsammans, ibland med roddbåt på Themsen. Som den utflykt de gjorde den 4 juli 1862, och som har gått till litteraturhistorien. Det var denna ”gyllene eftermiddag” då ”Mr Dodgson”, som barnen kallade honom, började berätta om hur den lilla Alice följde efter en kanin ner i en underjordisk håla och allt spännande och märkligt som sedan följde. Tre år senare gav Lewis Carroll ut den bok som skildrar dessa äventyr.

Han förhöll sig kallsinnig till den berömmelse boken gav honom, ville stundtals inte alls kännas vid sin pseudonym; egentligen utnyttjade han den bara för att lättare bekanta sig med nya små lekkamrater. Och Douglas-Fairhurst förhåller sig tämligen kallsinnig till det motsägelselfyllda föremålet för sin studie – den världsberömda humoristen som den vuxna omgivningen uppfattade som kufisk och tråkig – liksom till den Alice Lidell som växte upp till mrs Reginald Hargreaves och firades på bägge sidor av Atlanten som ”den verkliga Alice i Underlandet”.

Däremot flödar den varma kärleken till de båda Aliceböckerna. Till behållningen med den utmärkta *The Story of Alice* hör de utförliga resonemangen om hur varje ny tid i dessa texter ständigt hittar nya, fascinerande fasetter att spegla sig i. Det är glädjande att så mycket intelligent uppmärksamhet riktas mot läsandets av nytta helt oförorenade glädje. ✨

Jan Söderqvist

THE STORY OF ALICE
LEWIS CARROLL AND
THE SECRET HISTORY OF
WONDERLAND
ROBERT DOUGLAS-
FAIRHURST
Harvill Secker 2015

Abraham Lincoln: självlörd.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Kriser och kransar

HISTORIA

Bland USA:s 44 presidenter intar tre en särställning i historieskrivningen, men också i det folkliga medvetandet. Den förste är George Washington, som grundlade staten och blev

landets förste president. Det var förvisso en bragd att slita 13 engelska kolonier ur moderlandets grepp och sammansmälta dessa mångkulturellt blandade samhällen till en nation med en fungerande författning som var den mest moderna och frihetliga i den dåtida världen.

Det är på sätt och vis självklart att nationsgrundaren alltid blir glorifierad.

Han har lagt hörnstenen såväl till den nationella identiteten som till samhällets plats i historien. Washingtons särställning är därför inte mycket att orda om.

De två andra är Abraham Lincoln och Franklin D Roosevelt. Deras rykte är grundat på att de lotsade landet genom två svåra kriser som utan deras insatser kunde ha äventyrat nationens fortsatta existens. Lincoln räddade landet undan upplösning, till priset av ett förödande inbördeskrig. Genom sin övertygelse tvingade han en djupt splittrad nation till enhet och fortsatt marsch mot en ställning som världsmakt.

Roosevelt räddade USA undan landets värsta ekonomiska kris då allt, också det dagliga brödet, tycktes stå på spel. Därtill ledde han nationen genom andra världskriget och placerade det som den västliga världens oomtvistliga maktcentrum.

De båda ledare hade inte mycket gemensamt, i varje fall inte om man ser till deras sociala bakgrund och personliga egenskaper. Lincoln växte upp i en fattig familj i Kentucky och Indiana. Han var självlärd och hade inte gått i skola mer än sju år. Trots denna påvra bakgrund lyckades han bryta sig en bana som advokat och politiker och gå hela vägen till presidentämbetet. Det är en karriär som vittnar om både begåvning, envishet och energi. Hans politiska gärning utmärks av en järnvilja, modererad av en folklig humor. Han ägde

"Lincoln och Roosevelt hade inte mycket gemensamt, i varje fall inte om man ser till deras sociala bakgrund och personliga egenskaper."

förmågan att trassla sig ur svåra konflikter genom att berätta anekdoter som fick hans antagonister att antingen böja sig eller tappa fattningen.

Roosevelt kom från en extremt rik och socialt gynnad familj. Han gick i de bästa av skolor, lärde sig det högre sociala umgängets subtila koder. Släkten hade redan en president i sina led, nämligen Theodore Roosevelt. Med denna bakgrund var den unge Franklin närmast förutbestämd att bli, om inte president, så dock en nationell politisk ledare. Hans begåvning var knappast intellektuell. Skolbetygen var medelmåttiga och han misslyckades med att ta sig in i collegevärldens mest ansedda klubbar.

Han var emellertid också utrustad med en stark vilja, om än av annat slag än Lincolns, något som framgår av att hans lycka plötsligt bröts när han i 30-årsåldern drabbades av polio och efter en tids sjukdom förklarades från höfterna. Därefter kunde han endast stå upp med hjälp av

tunga metallskenor. Benen var i sig själva obrukbara. Ett sådant handikapp skulle för vem som helst ha omöjliggjort en politisk karriär. Dock inte för Franklin Roosevelt. Han blev president inte bara en och två gånger. Mot alla odds och mot traditionens föreskrifter valdes han fyra gånger: en unik bedrift som medförde att det efter hans ämbetsperiod och död gjordes ett tillägg till konstitutionen som begränsade presidentens möjligheter att väljas för fler än två perioder.

Båda dessa män ställdes inför situationer som var sällsynt vanskliga och som ytterligare tillspetsades av deras egen hållning. Lincoln var när han valdes till president känd som en kompromisslös slaverimotståndare och en benhård federalist. Det var ett rykte han bara delvis förtjänade. Han avskydde slaveriet, men var tillräckligt mycket realpolitiker för att inse att systemet inte skulle kunna avskaffas i en handvändning. Den amerikanska rasismen var så grundmurad att Lincoln såg slaveriets upphävande som en affär på uppemot 100 år eller mer. Han insåg att en lagstiftning bara kunde bli ett formellt utanverk. Ingen lag kunde skrivas så vattentät att den inte lämnade luckor för en reell diskriminering av de amerikaner som hade sina rötter i Afrika.

Hans syn på slaveriet byggde på en kompromiss, som innebar att de stater där sla-

veriet var etablerat måste få rätt att behålla det. Däremot fick systemet inte utvidgas till de nya territorier, som stod på kö för att upptas i unionen. Lincoln ville låsa inne slaveriet i de stater där det redan var etablerat och sedan lita på att utvecklingens egen kraft skulle bryta ned fördomarna mot landets afroamerikanska befolkning.

Hans rykte som slaverimotståndare var emellertid så gediget att sju hängivna slavstater utträdde ur unionen i samma stund som Lincoln valdes till president. De sju blev elva och bildade en ny stat – en konfederation, som gav större frihet åt delstaterna än den federala unionen medgav. Lincoln kunde måhända tänka sig både kompromisser och eftergifter när det gällde slavfrågan. Men då det kom till den federala författningen var han orubblig. Konstitutionen var i hans ögon helig. Dess principer var, i Lincolns ögon, själva manualen för hur ett modernt samhälle skulle styras, och den innehöll ingen utträdesparagraf. Utbrytningen var därför inte bara ett

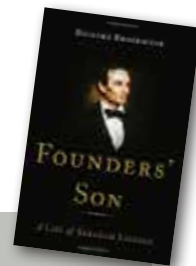
svek mot unionen utan ett brott mot en hel världsåskådning. På den punkten kunde han inte kompromissa.

Mycket snabbt eskalerade utbrytningen till krig. Det första steget togs när konfederationen angrep Fort Sumter i Charleston, South Carolina. Fortet var svagt beväpnat och blev inte mer än en munsbit för konfederationens styrkor. Angreppet föranledde Lincoln att utskicka 75 000 soldater som en stomme i den blivande unionsarmén. Därmed var kriget ett faktum.

Krigets inledning innebar flera bakslag för federationens trupper. Dess förband var dåligt övade och dess befälhavare näst intill odugliga. Syd hade betydligt dugligare fältherrar och i synnerhet en mycket skicklig befälhavare i Robert E Lee. I det långa loppet blev emellertid Nords industriella kapacitet och befolkningsresurser avgörande. Efter slaget vid Gettysburg och stadens Atlantas fall var konfederationens öde beseglat.

Inbördeskriget räddade Unionens federala karaktär, men priset blev högt. Det kostade fler amerikanska liv än något annat krig och delade utvecklingen mellan Nord och Syd i en klyfta som fortfarande består. Den aristokratiska livsstil som odlats i plantagestaterna vittrade bort. Slaveriet hade varit dess ekonomiska bas. Kvar blev ett fåtal stora jordägare, men utan den inre sammanhållning som karaktäriserat sydstatsaristokratin. Lincolns pessimistiska förutsägelse att det skulle ta hundra år att utplåna slaveriet och den mentalitet det skapat förefaller idag närmast optimistiska. Fortfarande syns de djupa spår slaveriet och rasismen plöjt i det amerikanska samhället.

Lincoln och Roosevelt var, såvitt det är möjligt att bedöma personligheter på historiska källor, två mycket olika människor. Lincoln tycks ha varit en allvarlig, närmast tungsint person, som stundtals kunde lysa upp med sin avväpnande humor. Men bekymmer var hans dagliga sällskap och vandan ett utmärkande karaktärsdrag. Under allvaret anar man en utpräglad intellektuell läggning – en orolig ande som ständigt vände och vred politikens stora frågor och som just därför var upptagen av att skydda den

FOUNDERS' SON
A LIFE OF ABRAHAM LINCOLN
RICHARD BROOKHISER
Basic Books 2014

>>

Franklin D Roosevelt: silverskedsmatad.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

konstitution som han uppfattade som den moderna civilisationens urkund.

Roosevelt tycks inte ha besvärats av intellektuellt grubbel. Han verkar ha varit en formidabel handlingsmänniska, en problemlösare som aldrig lamslogs av problemens allvar och tyngd. Han tycks ha haft en magisk förmåga att hitta öppningar där andra bara såg hinder. Han var en politikens trollkonstnär, utrustad med en charm som bländade och förvillade både motståndare och anhängare. Hans specialitet var att göra det omöjliga möjligt.

Han var den ideale ledaren när börskraschen förklarade först Amerika och sedan resten av världen. När andra slogs till marken av situationens dödande tyngd kavlade Roosevelt upp ärmarna och log ett av sina hypnotiska leenden. Lincolns valkampanjer hade varit korta och inte speciellt intensiva. Nomineringen av en presidentkandidat tog vid mitten av 1800-talet inte mer än ett par dagar. Valdebatterna kunde vara långa och efter vår tids mått intellektuellt krävande. Politikens hantverk fordrade med andra ord mer av

intellektuell uthållighet än av fysisk energi. Vägen till kongressen eller presidentämbetet kantades som alltid av ett mått intriger, däremot inte några väldiga ekonomiska resurser. Det politiska hantverket handlade om att ha sina argument i god ordning och att presentera dem på ett övertygande sätt. Det var i stort sett allt.

När Roosevelt gjorde sin politiska karriär var situationen en annan. Nomineringarna innebar en lång rad av primärval, kampanjer och mötesturnéer som slukade pengar. Därtill tillkom ett kroniskt intrigerande inom kongressen och de komplexa partiapparaterna. Roosevelt hade en enastående talang för det spelet. Han förlorade knappast någon kampanj under hela sin långa karriär och blev känd för sin förmåga att hinna skaka hand med alla och envar.

Hans politik tycks inte ha varit resultatet av sega analyser av den ekonomiska katastrof som skakat hans land, utan istället en frukt av stundens ingivelser och en inre kompass som alltid fann rätt kurs. Det har sagts att hans recept för att häva den ekonomiska krisen i USA inspirerades av den brittiske ekonomen John Maynard Keynes. Det är möjligt, men inte särskilt troligt. Roosevelt var inte lagd för långa resonerande analyser om överproduktion eller underkonsumtion. För honom var saken långt enklare. Vanligt hyggligt folk saknade försörjning och framtidshopp. Då fick man se till att skapa arbeten och ingjuta tillförsikt i den förtvivlade massan.

Han drog slutsatsen att om ingen annan var beredd att dra lasset så fick den federa-

la staten göra det. Och han lyckades förmå den politiska eliten att göra något som den normalt sett hatade, nämligen att ge staten inflytande på marknadens bekostnad. Det innebar emellertid inte att Roosevelt var någon socialistisk eller ens socialdemokratisk politiker. Han var en genuin amerikansk liberal, som plötsligt såg en öppning där andra bara såg en massiv mur.

Han förkroppsligade en amerikansk mentalitet, som både entusiasmerade landets breda massor och samtidigt ingöt mod i den elit som stod handfallen inför depressionen. Det gjorde honom till alla tiders mest framgångsrike president. Inte nog med att han lyckades få bukt med den ekonomiska krisen, han krånglade sig under världskriget igenom den isolationistiska kongressens motstånd och kunde göra Amerika till demokratiernas vapenarsenal. När USA drogs in i kriget genom Japans angrepp på Pearl Harbor förvandlades landet i ett slag till en ofantlig vapenfabrik. Det var denna industriella råstyrka som knäckte både Tyskland och Japan.

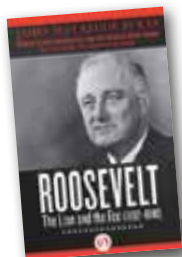
Franklin Roosevelts liv är en makalös framgångssaga. Han lyckades med allt. Han tämjde allt motstånd och hans motståndare började till sist tro att även de få motgångar han inkasserade ingick i hans planläggning. Det gjorde de inte. Sanningen var snarare den att han aldrig hade någon plan. Han agerade utifrån sin ofelbara känsla för spelets osynliga logik, och hade därför trots sina förlamade ben ett oöverträffat fotarbete.

Under sin långa karriär gjorde han blott var typiskt nog i mötet med en udda personlighet från en främmande kultur. Han felbedömde Josef Stalin. Roosevelt trodde fullt och fast på att ett intimt samarbete med Stalin efter kriget och viftade bort Churchills invändningar. Det var ett fatalt misstag. Vid Jaltakonferensen hade USA förmodligen behövt en Abraham Lincoln med en djupare intellektuell förståelse för politikens och demokratins villkor.

De båda verk jag har läst speglar båda de biograferade personligheterna på ett karaktäristiskt sätt. Det serveras inte precis några nyheter om deras liv och inga undagömda hemligheter avslöjas. Ur en medial synpunkt är kanske detta en svaghet, men i gengäld tecknas två mycket detaljerade porträtt.

Såväl James MacGregor Burns återutgivna skildring av den hypnotiskt optimistiske Roosevelt som Richard Brookhisers bild av den mer intellektuelle och svärmotigt bekymrade Lincoln är personteckningar i helfigur, och när man slår igen böckerna är det med en känsla av att ha gjort två lärorika bekantskaper. ✨

Håkan Arvidsson

ROOSEVELT
THE LION AND THE FOX
(1882-1940)
JAMES MACGREGOR BURNS
Open Road Media (Kindle) 2012

Jesus går på vattnet.

MÅLNING AV PAUL BRIL

Hela härligheten

RELIGION

”Varifrån pratar du?” frågade de parisiska rebellerna varandra i maj 1968. ”Den enda intressanta diskussionen är den som använder sig av *argumenta ad hominem*”, instämmer Emmanuel Carrère.

Han är född 1957 och debuterade inte förrän 1982, efter mångåriga vistelser i Ryssland tillsammans med sin berömda mor, den framstående Sovjetkännaren Hélène Carrère d'Encausse, och statsvetenskapliga studier i Paris. Först med romanen *L'Adversaire* (2000, *Doktor Romand* på svenska) slog Carrère igenom hos en bredare publik.

Den byggde på ett verkligt kriminalfall: Jean-Claude Romand hade mördat sin hustru, sina barn och sina föräldrar. Motivet var bisarrt – han hade falskeligen utgett sig för att vara läkare och var bokstavligen beredd till vad som helst för att inte bli avslöjad ens av sina närmaste. Romand dömdes till livstids fängelse, och innan han började avtjäna straffet lämnade han alla sina anteckningar till förvaring

hos Carrère. Om ett år väntas Jean-Claude Romand få lämna fängelset efter 22 år. Carrère har alla papper kvar.

Det har hänt honom en hel del sedan dess. Han har skrivit filmer och tv-manus, och det grämer honom än idag att han tackade nej till att skriva manus till serien *Les revenants*, som gjorde succé 2013. I mina ögon hör boken om Romand till hans allra bästa vid sidan av *Limonov*, den fascinerande berättelsen om den ryske fascisten från Donbass som blev hovmästare hos en miljardär på Manhattan, slog igenom på den franska parnassen och etablerade sig som guru för den postsovjetska revanschism som fler än Putin har ridit så framgångsrikt på.

Förhållandet mellan fiktion och fakta är ett återkommande tema hos Carrère. I sin senaste bok, *Le Royaume* (Riket), tar han itu med det besläktade ämnet tro och vetande. Redan i utgångspunkten skiljer han sig fördelaktigt från de flesta som behandlar det: till skillnad från Hedenius och Tingsten, för att inte tala om dagens mer naturvetenskapligt initierade ateister som Richard Dawkins, är Carrère

verkligen intresserad av religion. Och till skillnad från präster och predikanter är han inte part i målet.

Bokens första del handlar om hans egen religiösa erfarenhet och bygger på dagböcker från de tre år då han omvände sig till kristendomen efter 30 år som ”hedning”. Dagens Frankrike är kanske inte riktigt lika avkristnat som Skandinavien, men de yngre generationerna är rätt ljumma i andan, åtminstone inom den katolska majoriteten.

Med *Le Royaume* sällar sig Carrère till en månghövdad skara som skriver om ”den historiske Jesus” och kristenhetens första tid. Genren skapades, åtminstone i modern tappning, av prästen Ernest Renan (*Vie de Jésus*, 1863), och det kommer nya bidrag varje år. Renan fick förstås mothugg från Vatikanen och betecknades som avfälling. Doktrinen har alltid varit den katolska kyrkans styrkebälte och akilleshäl.

Det är först med kristendomen som religionen centraliseras; romarriket var tolerant mot alla religioner så länge de inte skapade problem för den politiska makten. Med den nya läran fick ordet

>>

religion nämligen en ny betydelse; från att ha syftat på en mångfald av etniskt baserade samfund med stora geografiska variationer, ofta mer rituella än trosbaserade, blev religion i kristen tappning besvärande för det mångkulturella romarriket just genom sitt universella anspråk: "Jag är vägen, sanningen och livet." Så småningom skapades ett resonemangssäktenskap mellan kejsare och kyrka, som trots många schismer inte sprack förrän med reformationen. Det politiska samförståndet återupprättades av westfaliska freden, men på lägre nivå – *cuius regio, eius religio*: furstens trosbekännelse bestämde statens.

Det kändes litet genant för en parisisk intellektuell att vara på väg att undfå

"Det kändes litet genant för en parisisk intellektuell att vara på väg att undfå nåden mitt i en äktenskaplig kris."

nåden mitt i en äktenskaplig kris, särskilt som hans dåvarande hustru hade tråkiga minnen av en tryckande moralistisk uppväxt präglad av religiös konservatism. Men hans psykoanalytiker hade inga lösningar att erbjuda – det hör ju till branschens standardgrepp – och både skrivtorkan och livsångesten var svåra att bära.

I tre år kämpade författaren med den gudstro som den katolska kyrkan erbjuder, och han gjorde det inte lätt för sig. Här gavs inga à la carte-lösningar, och han skulle ha fnyst åt den svenske ärkebiskop som med en relativism värdig Bill Clinton svarade på frågan om Guds existens: "Det beror på hur man definierar ordet existera."

Treenigheten, uppståndelsen, transsubstantiationen och hela härligheten måste alltså accepteras av en man som dessförinnan hade brukat läsa Nietzsche varje dag: "En gud som alstrar barn med en dödlig kvinna. En vishetslärare som rekommenderar oss att inte arbeta, att inte skipa rätt, utan söka tecken på världens förestående undergång [...] En mästare som befäller sina lärjungar att dricka hans blod. Synder som begåtts mot en gud och sonas av en gud [...] Vem kan tro att folk fortfarande tror på något sådant?"

Konfirmander: Vad får de egentligen läsa?

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

Kuriöst nog verkade han inte besväras av teodicéproblemet, som annars brukar vara värst för både judar och kristna; det berörs i varje fall inte i boken.

Vägledningen till den sanna tron tillhandahålls framför allt av evangelisten Johannes, den ende av de fyra som anses ha träffat Jesus personligen och rentav ha varit hans favorit. Sedan går Carrère vidare med Lukas. Liksom Tomas av Aquino vill han tro *quia absurdum*, men det tar ofta emot, och här berättas livfullt om hans Jakobsbrottning. Men Carrère är också författare, och upplevelsen påminner honom om den amerikanske science fiction-hippien Philip K Dick, som han

sedan länge har läst med förtjusning.

Nu tar han itu med att skriva en bok om Dick, och då löser sig skrivkrampen, om än till priset av religiösa samvetskval. När boken (*Je suis vivant et vous et morts*) är färdig upptäcker han att luften har gått ur hans omvändelse. Han väljer istället att närma sig kristendomen från ett annat håll: genom att studera dess ursprung. Religionshistorien får ersätta teologin.

Här passar Lukas utmärkt. I Apostlagärningarnas 19:e kapitel hittar författaren den grammatiska detalj (första person pluralis) som bekräftar att Lukas och Paulus kände varandra och samarbetade trots att ålderskillnaden bör ha varit avsevärd.

Andra har kallat den revolutionäre Paulus för kristendomens Lenin, men till skillnad från bolsjevikerna försökte han få med så många som möjligt i partiet. "Här är icke jude eller grek" är förstås en stor stötesten för de många judar som uppfattade Paulus som en hädisk gudsförnekare. Men just greker och judar hade ett väl utbyggt kulturellt och kommersiellt nätverk kring hela Medelhavet vid den här tiden.

Den grekiske läkaren Lukas måste ha varit ett verksamt verktyg för att sprida den nya läran i det mångkulturella, hellenistiska Rom, där *koine*-grekiskan tjänstgjorde "som dålig engelska gör idag". Nya testamentet skrevs ju på grekiska, och det som vi kallar gamla testamentet var i stort sett redan översatt till grekiska av judarna i Alexandria (Septuaginta). Paulus bakgrund som farisén Saulus bör ha haft betydelse för hans förmåga att både bryta med den judiska traditionen och anknyta till den.

Carrère har en mästerlig talang för att med stor men lättburen lärdom sammanfatta det kulturella sammanhanget och

den religiösa strategin. Framställningen lyfts också av en prosa som i kraft och klarhet bara kan jämföras med Albert Camus. Som ingen annan förenar han spontanitet och engagemang med eftertanke och humor.

Boken beskriver både Paulus och de andra apostlarna på ett på en gång prövande och berättande sätt som gör förloppet sällsamt levande. Författaren har berikat sitt stoff med hjälp av långa vistelser i de beskrivna områdena. Man behöver inte vara särskilt bibelsprängd för att få både nöje och lärdom ur detta, men visst hjälper det att ha läst så pass mycket i Bibeln att man känner igen rollfigurerna. Annars blir mycket av Västerlandets kulturarv och en hel del av dess språk obegripligt. Hur många av de tre senaste generationerna svenskar har gjort det? Det enda av mina barn som fick så kallad konfirmationsundervisning blev inte särskilt berikad av den upplevelsen. Inte en rad ur Bibeln, bara en modern katekes om att vara snäll, berättade han.

Sedan fokuserar *Le Royaume* återigen på Lukas. Här känner Carrère igen sig. Han granskar olika människor i berättelserna som han själv – och tydligen även Lukas – kan identifiera sig med. Bägge två har sinne för den konkreta iakttagelsen och lägger tonvikten på den individuella moralen. Det hjälper också författaren att efter ett en aning spekulativt kapitel om Johannes, Markus och Petrus återknyta till bokens början och till mördaren Romand.

Finns det någonting mänskligt av värde i en människa som har visat en så vettlös grymhet? Det är här som Emmanuel Carrère menar sig finna återstoden av sitt kristna engagemang: i tron på, eller åtminstone hoppet om, att det finns någonting gott i alla. Han vill vara agnostiker, inte ateist. Med sin nya hustru tror han på kärleken, men hos Jesus finner han en alltför abstrakt variant av kärlek: den som älskar alla älskar ingen.

Även en hopplös, men varken kärlekslös eller ens trolös ateist som jag har mycket att hämta i denna rika, levande och kunskapsfyllda bok som rymmer både fiktion och fakta, tro och vetande. "Ackurat som en bild ur livet", skulle väl Engströms gubbe ha sagt. 🌸

Peter Landelius

LE ROYAUME
EMMANUEL
CARRÈRE
POL 2014

En förlorad värld

SOCIOLOGI

Det senaste halvsekle har de sociala klyftorna i det amerikanska samhället av allt att döma vuxit kraftigt. Utvecklingen har givit upphov till omfattande studier och en intensiv debatt bland samhällsvetare och publicister. Nyligen utkom den internationellt kände statsvetaren Robert Putnam med en bok – *Our Kids* – som dels bekräftar förändringarna, dels söker förstå vad som har orsakat dem. I stora stycken utgör boken en ingående redovisning av och diskussion om de senaste årtiondenas empiriska undersökningar rörande familjeförhållanden, utbildning, uppfostran och civila institutioner i USA.

Putnam väljer inledningsvis en personlig utgångspunkt. Han beskriver fängslande det lilla samhälle där han växte upp: Port Clinton, Ohio, vackert beläget vid stranden av Lake Erie. Under 1950-talet var Port Clinton en stad med full sysselsättning, små sociala skillnader, låg kriminalitet och bra skolor. Staden var väl sammanhållen, och tryggheten och tilliten var allmänt utbredd. Framförallt var skillnaderna vad gäller möjlighet till utbildning, fritidsaktiviteter och sysselsättning relativt små mellan de olika samhällsklasser-

skilmässorna, andelen utomäktenskapliga barn exploderade, droger och kriminalitet fick ett järngrepp om den gamla innerstaden.

Men lika avgörande var utvecklingen i den andra änden av den sociala skalan. De välbeställda flyttade till nya expanderande förstäder med välordnade skolor. Medan lönerna för den högst utbildade tredjedelen har mångdubblats de senaste årtiondena, har de lågutbildade inte upplevt någon reallöneförbättring på ett halvt århundrade. Till skillnad från 1950-talet lever idag högutbildade och lågutbildade i olika områden, deras barn går i skilda skolor och de har få eller inga sociala aktiviteter tillsammans.

Putnam indelar klasssystemet i USA i tre kategorier – den övre gruppen har minst collegeutbildning, den lägre högst "high school" och den däremellan kortare postgymnasiala utbildningar. Det är framförallt den lägre gruppens möjligheter till en bättre framtid som har försvunnit. Putnam går så långt att han talar om en kollaps för den amerikanska arbetarklassen. Det är inte bara inkomstskillnaderna i USA som har ökat de senaste 30–40 åren, värre i Putnams ögon är att också "inequality of opportunity" har vuxit så kraftigt – därav bokens undertitel *The American Dream in Crisis*.

1950-talet: ordning och reda.

FOTO: GETTY IMAGES

är tonårsgravititeter bland de lågutbildade snarare regel än undantag; korta förhållanden och upprepade skilmässor är normen, kortvariga och dåligt betalda jobb likaså. Droger, alkoholism, misshandel och kriminalitet är ständigt närvarande – barnen får ofta uppfostra sig själva eller ta hand om sina trasiga föräldrar.

"Poängen är att barnens uppväxt sker i en stabil värld med mycket omsorg, trygghet, tidig stimulans och utbredda sociala nätverk."

na, vilket medförde en stor social (uppåt-gående) mobilitet. Nästan alla som växte upp under åren närmast efter kriget fick det bättre än sina föräldrar. Sedan tog det, som Putnam skriver, stopp. Den hiss som tidigare lyfte de lägre klassernas barn upp för samhällsstegen, främst genom skolsystemet, stannade plötsligt. Barnen till femtioralets arbetare och tjänstemän avancerade inte förbi sina föräldrar.

Vad hade hänt på mindre än en generation? Först försvann tillverkningsindustrierna från Port Clinton, därefter armébasen och sedan småföretagen inom jordbruk, handel och transport. Arbetslösheten steg, och med den fattigdomen. Innerstaden började förslummas och skolorna förföll. I hierarkins lägre skikt ökade

Starkt bidragande till bokens läsvärde är att varje huvudavsnitt inleds med skickligt genomförda intervjuer, gjorda av sociologen Jennifer M Silva. Läsaren får följa ett syskonpar från den högsta respektive lägsta samhällsgruppen, vilka beskriver sin uppväxt, utbildning och sitt sociala liv; de diametralt olika livsmönstren analyseras sedan på grundval av samhällsvetenskaplig forskning.

I den värld där Putnam växte upp fanns nästan inga kulturella skillnader mellan de bäst och sämst ställda familjerna. Alla bestod av mamma-pappa-två barn och långvariga äktenskap. Likartade normer låg till grund för uppfostran, till exempel gemensamma middagar, kyrkan på söndagar och naturligtvis inga graviditeter innan skolan var avslutad. Idag

Bland de högutbildade och välbeställda är sådana förhållanden en okänd kontinent. Enligt Putnam är inte poängen att det här finns mer pengar, utan att barnens uppväxt sker i en stabil värld med mycket omsorg, trygghet, tidig stimulans och utbredda sociala nätverk. Givetvis spelar också de större finansiella resurserna en viktig roll i form av bättre bostäder, fler resor och dyrare fritidsaktiviteter. Med andra ord: klasstillhörighet har på några årtionden blivit den utslagsgivande faktorn för möjligheten att genom utbildning avancera socialt. Intressant nog har denna polarisering inte bara ägt rum bland vita; tendensen är densamma bland svar- ta och latinos.

Bokens intressantaste kapitel handlar om skolans betydelse för de växande

>>

Nutiden: armod och förfall.

FOTO: JUSTIN SULLIVAN/GETTY IMAGES

skillnaderna i möjligheter i det amerikanska samhället. Ökar eller minskar skolan skillnaderna? Är skolan orsak till klassskillnaderna, eller är den bara ett säte för ojämlikheten? Först och främst pekar Putnam på den växande prestationsklyftan mellan barn till hög- respektive låginkomsttagare, vilket i stora drag svarar till grupperna hög- och lågutbildade. Intressant nog har denna klyfta ökat *inom* varje enskild rasgrupp, men minskat *mellan* dem. Klass har således blivit viktigare än ras vad gäller prestation. Akademisk bakgrund ger barn en större fördel än att bara komma från en "vit" bakgrund.

Det andra överraskande resultatet som Putnam lyfter fram är att skolornas resurser betyder relativt litet vad gäller att påverka klasskillnader ifråga om prestationer och social kompetens. De skillnader som föreligger när barnen börjar skolan kvarstår när de slutar skolan (efter 12 år). Slutsatsen är att skolorna inte orsakar klyftorna, utan mer är platser där klyftorna vidareförs. Till saken hör här, kanske något överraskande, att amerikanska skolor som ligger i sociala problemområden får minst lika stora resurser som skolor i välbeställda områden. Också lärarnas löner är i stort sett desamma. Ändå är det ett faktum att skolkvaliteten varierar kraftigt i USA, liksom i Sverige och andra länder. Vari består då skillnaden?

Kort uttryckt är det omgivningen det handlar om. Av Putnams analys kan man utläsa att bra skolor har ett upptagnings-

område med många högutbildade föräldrar, att eleverna på sådana skolor är mer motiverade och stabila, att arbetsförhållandena är lugnare, att kontakterna mellan föräldrar och skola är tätare, att det finns fler fritidsaktiviteter knutna till skolan och att lärarna oftast har mer erfarenhet.

Putnam konkluderar att sådana skolor genom sin anda stimulerar alla elever, oavsett bakgrund, till bättre prestationer än vad fallet är i problemskolor – även om resurserna på de senare är lika stora eller större. Men framställningen rymmer på denna punkt också ett par andra, mer indirekta, slutsatser.

För det första: en skolas kvalitet eller goda etos är svår att skapa utan långsiktig stabilitet; hög omsättning av lärare och ständigt nya lågpresterande elever gör det närmast omöjligt att höja nivån i skolor som redan är problemfyllda. För det andra: välfungerande skolor är också sårbara, i synnerhet om de utsätts för ett stort inflöde av oroliga och våldsbenägna elever.

Men jag frågar mig om det inte finns en ännu viktigare slutsats att dra av dessa resultat. Är i själva verket inte politikens/statens möjligheter att skapa goda skolor genom att återkommande ändra i regler och resurstillförsel ytterligt begränsade? Både en bra och dålig skola är resultatet av sin sociala och kulturella miljö. I synnerhet den goda skolan verkar först och främst

vara en produkt, givet en hygglig materiell "bottenplatta", av det Putnam i en tidigare bok kallade "det sociala kapitalet" – tydliga och konsekventa normer, respekt för lärare, krav och traditioner, konsensus bland lärarna om kunskapens innehåll och en tät kontakt med föräldrar och förningsliv.

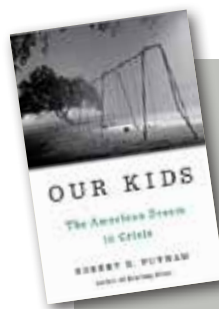
Putnam tecknar i stora drag en ytterst mörk bild av den amerikanska arbetarklassens sociala villkor: en alltför stor andel utgörs av dysfunktionella familjer, av barn som växer upp i relativ fattigdom, med misshandel, droger och kriminalitet, med långt färre civila gemenskaper än för en generation sedan och därmed också med färre engagerade vuxna omkring sig.

Styrkan i Putnams bok är de många undersökningar han diskuterar, alla de samband och orsaksrelationer han söker frilägga. Ändå är det en hel del man saknar. Så finns det exempelvis ingen koppling till den omfattande avindustrialiseringen i USA under det senaste kvartssektlet och hur denna har påverkat bostads- och familjeförhållanden. Förändringarna av arbete och industri lyser med sin frånvaro i framställningen.

Kontrasten mellan det stabila amerikanska samhället under 1950-talet och tidigt 2000-tal är givetvis slående. Men hur representativ är den tidiga efterkrigstiden för bilden av den amerikanska arbetarklassens situation? Kanske jämför Putnam, fokuserad som han är på just jämlikheten i möjligheter, dagens situation med ett historiskt undantag? Hur skulle jämförelsen utfalla om den istället gjordes med mellankrigstiden?

Putnam avslutar sin analys med ett kapitel titulerat "What is to be done?". De föreslagna botemedlen framstår som bokens antiklimax. Här refereras bland annat till bättre yrkesutbildning och avgiftsfria fritidsaktiviteter, och mot detta kan naturligtvis ingen invända. Någon recensent har menat att Putnams förslag är att likna vid Alvedon mot cancer. Det ligger mycket i det, men vem har något radikalt bättre att föreslå? En högerkristen väckelse? En vänstersocialistisk revolution? En Rooseveltsk New Deal? 🌸

Lennart Berntson

OUR KIDS
THE AMERICAN
DREAM IN CRISIS
ROBERT
D PUTNAM
Simon & Schuster
2015

Johannes Vermeer: Utsikt över Delft.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Att se med nya ögon

KULTURHISTORIA

Under 1600-talet var Nederländerna en stormakt. Med provinsen Holland i spetsen hade det i slutet av 1500-talet lösgjort sig från det habsburgska Spanien. Visserligen fick man ständigt försvara sin frihet i krig inte bara med Spanien, utan också med England, Frankrike och de tyska staterna i deras olika mer eller mindre tillfälliga allianser. Trots dessa påfrestningar blomstrade välståndet. Nederländerna blev en ledande nation i handeln på världshaven, från Östersjön till Indiska oceanen.

En rik borgarklass dominerade det politiska livet men såg till att välståndet nådde stora delar av befolkningen. Kvinnor hade rättigheter som deras systrar i andra länder avundades dem. Barn accepterades som barn. Religiöst olikfärdigtänkande tolererades. De rika tog på sig en avsevärd skattebörda för att samhället skulle kunna ta hand om fattiga, äldre och sjuka på ett sätt som kom tillbaka först i 1900-talets välfärdsstater. Renhållningssystemet var långt före sin tid, kommunala transporter underlättade kommunikationerna, gatubelysning infördes i de större städerna.

I detta samhällsklimat blomstrade kulturen. Mest känt är det holländska måleriet som genomlevde en guldålder med mästare som – för att nämna några – Rembrandt, Frans Hals och Johannes Vermeer. Många tänkare sökte sig till toleransens Nederländerna, bland dem René Descartes, som fann en fristad i Amsterdam. Baruch Spinoza kunde verka och leva som en fri man och tänkare fastän han hade stämplats som avfälling av sin judiska församling.

Även naturvetenskapen blomstrade med föregångsmän – det var nästan bara fråga om män – som fysikerna Simon Stevin och Christiaan Huygens, liksom mikroskopisten Antoni van Leeuwenhoek, pionjär inom vad vi idag kallar mikrobiologi.

Laura J Snyder behandlar denna nederländska guldålder i en nyutkommen bok: *Eye of the Beholder*. Här finns flera olika ledmotiv. Ett är just hur kulturpersonligheter som Vermeer och van Leeuwenhoek levde sitt liv under de speciella betingelser som rådde just där just då. Ett annat, det som för Snyder gör det så intressant att föra ihop en konstnär med en naturvetare, är deras ständiga arbete

med att utforska och förstå det mänskliga seendets villkor.

Snyder betonar att det där med att se inte är så bara. När man ser något nytt gäller det till exempel att så långt som möjligt kunna bortse från sina förutfattade meningar om vad man borde se. Det var på 1600-talet inte alltid så lätt; de aristokratiska doktrinerna om förnuftets övertag över sinnena hyllades fortfarande, även om de under den pågående vetenskapliga revolutionen höll på att undermineras. Problemen blir än mer påtagliga när det gäller den förstärkning av synsinnet som teleskop och mikroskop innebar.

Kunde man, till exempel, vara säker på att det man såg av stjärnhimlen genom en kikare verkligen fanns därute och inte bara var skapat av själva instrumentet? Eller att det man såg i ett mikroskop verkligen kunde vara någon form av småkryp, bara så små att de inte kunde ses utan hjälp av instrument? Och kunde konstnären övertyga dem som betraktade hans målning att den faktiskt återgav det som den skulle föreställa?

Huvudpersonernas personhistoria börjar med att de båda föddes i september 1632 i staden Delft strax norr om

Rotterdam. Med undantag för några år som lärningar i andra städer – Vermeer hos konstnärer, van Leeuwenhoek inom tyg- och klädeshandverket – blev de båda födestaden trogna. Men trots att de bodde praktiskt taget grannar, finns det inga direkta belägg för att de någonsin hade något med varandra att göra, i varje fall inte förrän staden utsåg van Leeuwenhoek till dödsboförvaltare när Vermeer avled.

Snyder argumenterar dock kraftfullt för att de knappast kan ha undgått att ha

"När man ser något nytt, gäller det till exempel att så långt som möjligt kunna bortse från sina förutfattade meningar om vad man borde se."

haft kontakt också i livet, även om deras delvis olika sociala bakgrunder kunde tala däremot. Ett exempel hon anför som stöd för sin åsikt är att någon eller några av Vermeers målningar skulle kunna föreställa van Leeuwenhoek.

Vermeer var konstnär, konsthandlare, katolik och 15-barnsfar (fyra av barnen dog redan som spädbarn). Han levde hela tiden med ekonomiska problem som inte direkt lindrades av att det tog honom lång tid, ofta mer än året, att färdigställa en målning. Problemen accentuerades av att hans konsthandel upplevde en ekonomisk berg- och dalbana beroende på de allmänna konjunkturerna. Han dog utfattig i 40-årsåldern.

Till skillnad från Vermeer var van Leeuwenhoek välbeställd som tyg- och klädeshandlare. Han var kalvinist, gift två gånger, far till ett överlevande barn. Han anställdes senare i staden Delfts förvaltning, en välbetald och ansedd anställning som gav honom goda möjligheter att bedriva sin vetenskapliga verksamhet vid sidan av sitt yrkesliv; han levde till han blev över 90 år.

Det som förenade dem i Snyders bok är deras intresse för och utnyttjande av optiken. Att detta var ett förstahandsintresse för en mikroskopist som van Leeuwenhoek är självklart. Det kan tyckas ha varit mera av ett sidointre-

se för en konstnär. Inte alls, menar Snyder. Hon för speciellt fram dåtidens intresse från konstnärernas sida – inte enbart Vermeers – för det arrangemang som kallas camera obscura.

Enkelt beskrivet är en camera obscura ett "mörkt rum" – som namnet betyder – med ett litet hål i ena väggen och en skärm på den motsatta. Rätt uppställd ger den på skärmen en visserligen uppochnedvänd men dock bild av omgivningen utanför rummet. Man får extra effekter om man

sätter någon form av glaslinns i hålet. I dess miniatyrform är en camera obscura helt enkelt en tidig variant av 1900-talets laddkamera.

Sådana anordningar var verkligen inget nytt. De finns tidigt beskrivna av kinesiska författare. På 1000-talet undersökte den arabiske naturfilosofen Alhazen ljusets egenskaper med hjälp av en camera obscura. Och astronomer som Nikolaus Kopernikus, Tycho Brahe, Galileo Galilei och Johannes Kepler använde camera obscura för solstudier: istället för att titta på solen direkt, med ögonskador som följd, betraktade de solens avbild på skärmen i en camera obscura.

Bland konstnärer började camera obscura användas i slutet av 1500-talet, inte minst i varianter med en lins i öppningshålet, och de kom i rätt allmänt bruk under 1600-talet. Konstnärerna kunde använda sig av detta instrument, i stor eller liten utformning, med eller utan lins, för att förstå hur man på en tvådimensionell målarduk så väl som möjligt skulle återge den tredimensionella värld som vi ser omkring oss.

Tidens konstnärliga ideal var ju i mycket att avbilda ett motiv så realistiskt som möjligt, såväl vad gäller perspektiv och proportioner som vad gäller färger. I allt detta var Vermeer en mästare; inte minst hans förmåga att verklighetstroget återge ljus och skugga skapar den speciella atmosfär som kännetecknar hans målningar. Det är ingen tvekan, menar Snyder, om att Vermeer använde sig av tekniken med camera obscura, även om det inte heller här finns någon dokumentation som hon kan stödja sig på. Hon spekulerar till och med i att Vermeer kan ha fått stöd och hjälp av van Leeuwenhoek i att skapa sina "mörkrum".

van Leeuwenhoek var nämligen en mästare i att göra glaslinser, särskilt små sådana som gav stor förstoring – upp till

flera hundra gånger – i de enobjektivmikroskop han konstruerade och så skickligt utnyttjade. Han avslöjade aldrig riktigt hur han gjorde, men tekniken han använde var att först skapa fina glastrådar ur en glassmälta för att sedan åter upphetta trådarna och få dem att "knoppa av" små glaskulor av mycket hög kvalitet. Efter behov kunde han sedan slipa och polera dess små kulor. Han placerade därefter glaskulan i ett hål i en mässingsplatta så att han med ögat tätt intill linsen kunde undersöka föremål som han satt upp på en nål på andra sidan den lilla glaskulan.

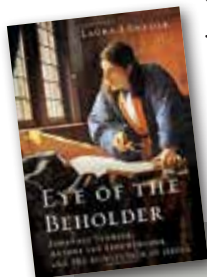
van Leeuwenhoek var inte den förste att använda mikroskop. De hade börjat användas redan på 1620-talet. Men ingen hade kunnat göra mikroskop med den förstoring som van Leeuwenhoek kunde åstadkomma. Och vilken värld som öppnade sig för honom! Han – den olärde klädeshandlaren från Delft – skrev stolt till en av dåtidens ledande vetenskapsakademier, Royal Society i London, om alla de olika former av smådjur – han kallade dem "animalkuler" – som han såg.

Han undersökte vatten från kanalerna, blod, sädesvätska, ja vad han kunde komma över, och fann en uppsjö av olika småkryp, osynliga för det vanliga ögat men som kunde röra sig och föröka sig. Han var en av de första att upptäcka levande celler och började undersöka dess delar. Han upptäckte det vi idag kallar bakterier, han påvisade de röda blodkropparna, han upptäckte spermier. Genom att påvisa att också de smådjur han såg kunde föröka sig motbevisade han effektivt dåtidens föreställning att sådant som insekter och annat smått bara uppstår spontant ur ruttande sopor eller dynga.

Genom att under mer än 50 år skriva fler än 300 vetenskapliga brev till Royal Society om vad han såg i sina mikroskop, etablerade sig van Leeuwenhoek som mikrobiologins fader. Och detta trots att han aldrig skrev någon reguljär vetenskaplig artikel eller någon sammanfattande monografi över sina upptäckter.

Det dominerande temat i Snyders väl-skrivna och faktaspäckade bok är alltså vårt seende, hur både konstnärer och forskare undersöker hur vi med vår syn upplever omvärlden och därigenom utvecklar kunskapen om densamma. Hon betonar hur viktig denna process är och hur den genomsyrar den vetenskapliga revolutionen under 1600-talet, likaväl som målar-konsten under denna tid. Med hjälp av förlängda sinnen – kikare, mikroskop, camera obscura – tillåter den oss att uppleva nya världar. Det är en utveckling som med alltmer avancerade instrument fortsatt i i våra dagar. ✨

Bengt E Y Svensson

EYE OF THE BEHOLDER
JOHANNES VERMEER,
ANTONI VAN LEEUWEN-
HOEK AND THE REINVEN-
TION OF SEEING
LAURA J SNYDER
Head Zeus 2015

Kosmos: inga änglar, inget harpospel.

FOTO: UNIVERSAL HISTORY ARCHIVE/GETTY IMAGES

Här och nu

FILOSOFI

Aterigen har den franske filosofen Michel Onfray slagit sig ner i sin skrivarlya, men denna gång inte för att utöka sin serie om filosofins ”mot-historia” utan för att författa det som torde bli han magnum opus, en trilogi med huvudtiteln *Brève encyclopédie du monde* (En kortfattad encyklopedi om världen). Den första delen, *Cosmos*, på dryga 500 sidor föreligger nu och har temat naturfilosofi – från antikens joniska filosofer som Thales och Herakleitos fram till dagens naturvetenskap.

Boken inleds med en sorgesång. Inom loppet av några år har författaren förlorat de två personer som betytt mest för honom. Först fadern, Gaston Onfray, sedan hans livskamrat, Marie-Claude, endast 38 år gammal. Han funderar över termen sorgearbete. Det är möjligt att bearbeta sorgen efter en åldrad förälder, men när det gäller den kvinna han älskat gäller det bara att överleva, och den kampen är han inte redo att berätta om. Han tvingas medge att filosofin ger ringa tröst. Epikuros hör till hans husgudar, men dennes kända ord om att när vi finns till, finns inte döden och när döden finns, finns inte vi, avser individens egen död; om en närståendes död har de ingenting att säga.

Han inser att det är det andliga arvet från fadern som stakar ut hans väg. Fadern, den enkle lantarbetaren, med kort skolgång och långa arbetsdagar hos normandiska storbönder, är den som lärt honom allt viktigt i livet. Han hade ett förhållande till tillvaron som var både kristet

och hedonistiskt. Han var uppfostrad i den katolska tron, han kunde berätta om de tre vise männen och Jesu födelse i stallet.

Men han gick aldrig i mässan om söndarna utom på påsksöndagen, en helgdag som symboliserade vårens och växtlivets återkomst. Han biktade sig aldrig och han tog inte nattvarden. När han blickade upp mot himlen tänkte han inte på änglar och harpospel; han pekade ut stjärnbilderna och berättade om att ljuset från vissa stjärnor varit på väg till oss i miljarder år. Det var en lektion i astronomi som gav proportioner åt vår plats i kosmos, världen och naturen. Det är det tema som har mognat hos sonen och som nu sätts på pränt.

Cosmos är min första bok, skriver han, utan att bry sig om de 80 titlar han redan har publicerat. En tolkning kan vara att han nu, tack vare idogt arbete, har byggt upp en ackumulerad kunskap som närmar sig encyklopediska dimensioner. Han förfogar över ett arkiv, där han kan hämta material för sitt fortsatta skrivande. *Cosmos* skulle då vara första verket skrivet utifrån dessa betingelser. Rubrikerna till bokens fem delar antyder en hög ambitionsnivå: *le Temps, la Vie, l'Animal, le Cosmos, le Sublime* (Tiden, Livet, Djuren, Kosmos, det Sublima).

Det brydsamma är att alls betrakta denna bok som en encyklopedi. Definitionen för en sådan är ett alfabetiskt uppslagsverk över olika ämnesområden. Onfrays bok svarar inte mot den definitionen. Ett exempel kan vara tillräckligt för att visa att den har en helt annan karaktär. Den som vill veta vad Onfray har att säga om Darwin, får leta sig fram under sektionen ”l'Animal” och sedan konstatera att

den viktigaste informationen verkar vara att Darwin i dubbel bemärkelse vederlägger den judisk-kristna läran.

Den vanliga tolkningen är att om Darwins teori om evolutionen är sann, så är skapelseberättelsen en vacker saga. Onfray går ett steg längre. Han utgår framförallt från Darwins bok från 1872, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, där det framkommer att djur har ett rikt känsloliv och att det i sista hand endast är en gradskillnad mellan människa och djur. Djur har till och med en högre moral än människor, de dödar inte för nöjes skull! Den kristna läran vilar dock på Guds befallning att människan skall härska över jorden, naturen och alla dess levande varelser. Denna lära har därför aldrig officiellt förhindrat grymhet mot djur och aldrig frågat efter i vilken grad djur kan känna lidande – en standpunkt som Onfray inte kan förlika sig med.

Onfrays verk är ingen encyklopedi i vanlig mening, det måste läsas på ett helt annat sätt. Jag väljer att se den som en yvig självbiografi, som vilar på en enorm beläsenhet och där han ger fritt spelrum åt sina egna värderingar. Han vill möjligen inbjuda till en dialog med läsaren.

Den kritik av den kristna religionen som Onfray ständigt återkommer till har sin grund i självupplevda händelser. Han var begåvad och det ansågs att han borde få möjlighet att läsa vidare efter avslutad obligatorisk skolgång trots att familjens ekonomi inte tillät det. Han skickades till ett internat som leddes av salesianer, präster som verkade för utbildning åt medellösa ungdomar. Där grundades Onfrays syn på religionens företrädare. Deras nattliga

"Onfrays verk är ingen encyklopedi i vanlig mening. Jag väljer att se den som en yvig självbiografi."

besök, händer som trevade över unga kroppar... De åren gjorde honom till en oförsonlig ateist.

När han var 17 år, skriver han, hade han svårt att föreställa sig hur man kunde vara kristen och moralisk. Filosofin blev räddningen. Hans lärare, Lucien Jerphagon, specialist på antiken, fick honom att upptäcka en förebild, romaren Lucretius, vars *De rerum natura* utvecklade den grekiska epikurismen. För Onfray blev detta underlag till en postkristen filosofi.

Epikuréerna ägnade sig inte åt lösa spekulationer eller intellektuell retorik. De sökte utforma reglerna för ett gott liv. Dit hörde även det vetenskapliga tänkandet. På grund av sin teori om att allt består av atomer som förenas, omgrupperas och åtskils hyste de ingen tanke på evigt liv och ingen fruktan inför döden. De utvecklade en helt materialistisk syn på tillvaron. De bekämpade myter som till exempel den om att blixten var Zeus hammare med ett budskap till folket. Genom att söka naturliga förklaringar till de fenomen de studerade, levde de i harmoni med världen och med kosmos.

Dagens vetenskap, menar Onfray, har bekräftat många av epikuréernas antaganden, däremot ingen av kristendomens hypoteser. Astrofysiken visar att vi är små varelser i ett oändligt universum. För Onfray är detta en sublim tanke. Vi lever här och nu som unika varelser.

För den som inte väntar sig sakliga encyklopediska fakta och inte heller tar illa upp av Onfrays ateistiska utfall, har hans bok mycket att ge. Han berättar vidare om den undervisning han bedrev i 20 år på ett tekniskt gymnasium utifrån sin egen lärobok, *Antimanuel de philosophie*. Därefter skapade han det avgifts- och examensfria l'Université populaire i Caen, vilket har kompletterats med ett "smakernas universitet", där kända kockar medverkar.

Han berättar om sin klass- och bildningsresa. I en familj där pengarna var slut redan i mitten av månaden, existerade varken konst, teater eller musik. Det var för andra, de välbeställda. Snälla granar gav på 1960-talet familjen en begagnad tv-apparat. Klassisk teater eller konstnären Dalís hysteriska reklam

för chokladen Lanvin föranledde en lakonisk kommentar av pappan: "Litet speciellt..." Genom skolan kom han själv i kontakt med poesin och gjorde egna försök, vilka han dock inte ger några prov på. Att lära sig spela ett instrument var en omöjlighet. Under sommarferierna arbetade han på en fabrik. För sin första lön köpte han en volym av Baudelaire, lockad av melankolin.

Den uppmärksamhet han fick för sina böcker gjorde att han ofta inbjöds att föreläsa på de mest skilda håll inom och så småningom också utom Europa. Han förenade detta med besök på ortens museum för att se konst. Det som slog honom med häpnad är den propagandaapparat för kristendomen den klassiska konsten utgjorde.

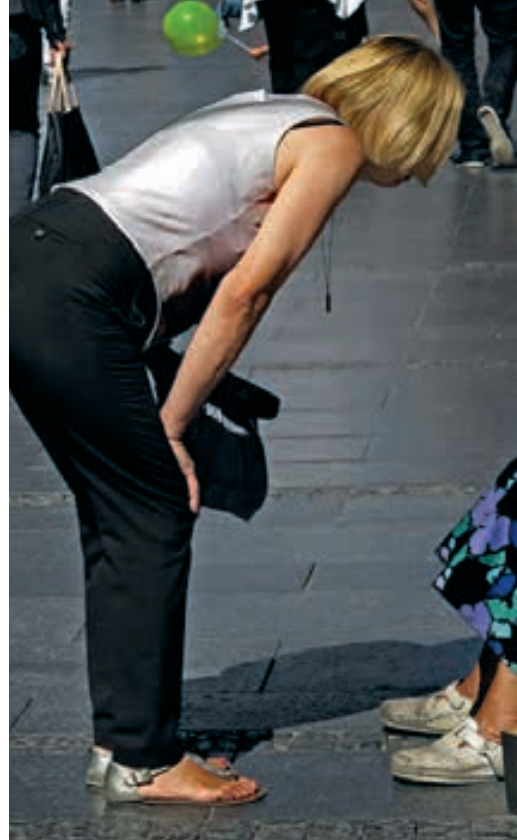
Med tiden emanciperades dock konsten. Andra beställare trädde in. De flamländska borgarna ville låta sig avporträtteras. Landskapet framträder, först som bakgrund och inramning av bilder av kända personer, sedan som motiv i sig. Onfray återger utförligt hela utvecklingen från impressionisternas intresse för ljuset till den abstrakta konsten och den revolutionen den normandiske konstnären Marcel Duchamp skapar med sina ready-mades.

Trots allt, hävdar han, försvinner inte de kristna motiven. Han nämner den franska konstnären Gina Paine som representant för 1900-talets kroppskonst, vilken fortfarande har religiösa drag; blodet, såren, dödsdriften. Den sena konceptkonsten beskriver han som rent metafysisk. Den bygger på en idé eller ett begrepp som aldrig behöver eller kan förklarigas.

Onfrays egen favoritkonstnär och kultfigur blir 1500-talets Arcimboldo. I en obetydlig antikvitetsaffär hittar han en tavla, där han såg ett lejon som vilade sin tass på en trädgren, två fåglar, en vargs hotfulla öga, en hund med ett rött halsband. Plötsligt framträdde en helt annan bild: ett mansansikte. Han köpte tavlan.

Archimboldo har själv aldrig lämnat någon skriftlig förklaring till sin konst.

Den där därför tolkats på högst olika sätt, från att betraktas som hovkonst till tidig surrealism. Onfray ser honom som en hednisk panteist. Hans verk visar att allt är byggt av den substans som förekommer i hela naturen, även hos människan: de atomer som Demokritos, Epikuros och Lucretius beskrivit. ✨

Altruism?

En för

BIOLOGI

En grundmurad slutsats inom evolutionsbiologin har länge varit och är att det naturliga urvalet är den enda process som leder till anpassningar i de levande varelsers byggnad och beteende. Alla individer i en population är utrustade med var sina unika uppsättningar av arvsanlag, och skillnaderna ger dem olika mått av framgång vad beträffar förmågan att överföra dessa anlag till kommande generationer. Naturligt urval är kort sagt samma sak som ojämlig fortplantningsframgång.

Så småningom vaknade emellertid den insikten att en individs gener också finns i högre utsträckning hos nära släktingar än hos andra individer i beståndet. Alltså kan genöverföringen gynnas inte bara av egna insatser, utan också genom stöd åt och från släktingar. Släktskapsselektion kallas detta "trick", och det är en företeelse som har iakttagits och kartlagts hos otaliga organismer.

Däremot råder det en betydande oenighet om en speciell typ av naturligt urval som David Sloan Wilson har varit och är en energisk förespråkare för. Vad han talar om är nämligen grupper av individer som saknar nära släktskap med

COSMOS
MICHEL ONFRAY
Flammarion 2015

Ruth Lötmarker

FOTO: SVEN-OLOF AHLGREN/TT NYHETSBYRÅN

alla?

varandra men som likväl håller samman och stöttar varandra, till exempel i form av samfällt försvar mot rovdjur och konkurrenter. När havsörnen flyger an mot en koloni av häckande silvertärnor, lyfter de allesammans och går till gemensam attack mot örnen. Men är det ett "gruppsselektat" beteende, eller helt enkelt ett antal individer som var för sig försvarar just sitt bo, vilket som en ren biprodukt fungerar som ett "koloniförsvar"?

Flera decennier har förrunnit sedan Sloan Wilson lanserade sin hypotes om "gruppsselektionens" betydelse i djurvärlden i allmänhet. Den har fått utstå bister kritik, dock kanske något mindre bister när det gäller vår egen art. Hos människor finns ett medvetande om stam, flock, samfund, klubb, nation et cetera, och det är i alla fall tänkbart att vi människor i skarpa lägen reagerar som en "enhet" – det vill säga: att vårt försvar (eller anfall) är en i ordets djupaste betydelse samfällad aktion där uppoffringar görs till förmån för anonyma individer.

Kritiken mot gruppselektion har framförallt riktat in sig på det faktumet att den som faller i försvaret av en grupp gör en riktigt dålig affär om denna grupp inte innehåller några släktingar. Denna individ offerar sitt liv och sin fortplantning för andra

individer med helt andra arvsanlag. Att bete sig på det sättet kallas altruism: uppoffringar för andra utan någon som helst kompensation. Men finns altruism i djurvärlden?

Ända sedan Sloan Wilson presenterade sin idé har den frågan ställts, och hans jakande svar har debatterats och kritiserats. I sin nya bok, *Does Altruism Exist?*, hävdar han emellertid att hans förslag har dragit nytta av all denna kritik och nu är brett accepterat. Men även om detta påstående mildt uttryckt är diskutabelt, kan man ha stort nöje av att läsa hans bok, som är ett stimulerande inlägg i en fortlöpande debatt om hur det naturliga urvalet fungerar i olika situationer och i synnerhet hos oss människor.

Vi lever i samhällen (en stam, en nation, en klubb, en sekt...) bestående av ett antal individer som har vissa gemensamma ideal och ambitioner och som strävar mot ett definierat mål, som exempelvis seger i allsvenskan, evig existens i ett fröjdefullt paradiset eller världsherravälde. För att gruppen ska fungera måste emellertid olika individer fylla olika funktioner. Soldater slåss vid fronten, trossen kör dit mat, läkare tar hand om de skadade... Målet är detsamma, men sättet att gynna resan dit varierar.

Visst gör gruppens medlemmar uppoffringar för att alla ska nå vissa gemensamma fördelar. Uppenbarligen behöver somliga avstå från vissa förmåner för att hela gruppen ska klara sig och frodas. Då handlar det emellertid inte om altruism, som Sloan Wilson hävdar, utan om vad som de flesta istället uppfattar som "prosocialitet".

Med den termen menas att man hjälper sin nästa, till exempel genom att lotsa en blind över gatan eller skicka pengar till en välgörenhetsorganisation, därför att man vet att i det samhälle man lever i kommer man själv att få hjälp den dag det behövs – om samhället fungerar, vill säga. De insatser man gör är för att just detta ska vara fallet, vilket onekligen även är till egen fördel.

Silvertärnorna som hjälps åt med att avvärja hotet från havsörnen tillhandahåller ett av otaliga exempel på "prosocial" beteende. Medan allas attacker skyddar allas bon, skulle ett ensamhäckande par tärnor inte ha en chans att försvara sig mot en hungrig örn. Hjälptill självhjälpt – det är den fundamentala principen hos arter med ett socialt levnads-sätt, något som vi människor har utvecklat till en mer avancerad nivå än någon annan djurart.

Exempelvis betalar alla människor med glädje och gamman sin skatt till stat och kommun – ja, många lägger alldeles frivilligt på en tusenlapp eller flera... Att folk skulle vilja reducera sina skattebetalning-

ar har man ju aldrig hört talas om, eller hur?

Jaså, det stämmer inte? Nej, det gör det ju verkligen inte, för sådan är den mänskliga naturen att visst vill vi samarbeta och visst är vi prosociala, men var och en strävar efter att betala minst och kamma hem mest, både i form av pengar och i form av status och beundran. Därför all kontroll och lagstiftning och bestraffning...

Genom den djupa historien har sådana grupper av människor (eller valar eller elefanter eller babianer...) klarat sig bäst där individerna har hittat en optimal nivå av "flocksolidaritet". Hänsynslös egoism fungerar inte, men att offra eget liv och egen fortplantning är inte heller en funktionsduglig strategi. Hjälptill självhjälpt – en sorts "försäkringspremie" – är vad det i grund och botten handlar om, låt vara med ett långt tidsspann mellan det första och det andra momentet i "utbytet" ibland. Och dessutom varierar människors inställning markant i avseende på hur mycket de vill satsa till förmån för den grupp de räknar sig till.

Altruism i ordets rätta bemärkelse handlar det inte om, varken i mänskliga eller i andra arters samhällen eller flockar eller kolonier, hur mycket Wilson än argumenterar för den saken. Individer är i grund och botten själviska, även om de ibland i samfällt försvar av sin grupp betar sig på sätt som kan medföra stora kostnader och risker.

En närmare granskning visar emellertid att de utsätter sig för faror och umbäranden helt enkelt därför att de därmed ökar sannolikheten för att den flock som de och deras nära och kära ingår i får en ljus framtid med talrik avkomma. Även grundmurat egocentrerade individer har en viss benägenhet för prosociala beteenden, som till exempel att försvara flocken mot fiender av olika slag. Alternativet, att inte ställa upp, skulle ju öka risken för utfrysning, mager eller utebliven fortplantning och tidig död och förgängelse. "Smitare" ligger inte bra till när belöningar ska delas ut.

I sin argumentation för hur mänskligheten ska kunna nå till en fredlig samexistens och parera framtida resurskriser, citerar Sloan Wilson gärna och med beundran Elinor Ostrom, som är den första kvinna som har tilldelats Nobelpriset i ekonomi (2009). Hon betonar betydelsen av avgränsade gruppers rättigheter att bestämma över sina tillgångar och en lång rad andra faktorer som måste tas i beaktande om vi ska uppnå global stabilitet.

Med all respekt för hennes insikter och ideal är det svårt att sätta tilltro till att den värld som hon och Sloan Wilson skisserar kan bli en realitet. Det mänskliga psyket är skapat under helt andra omvärldsbetingelser och är svårt att "oms skapa" med den

hastighet som skulle krävas för att jorden ska kunna leverera tillräckliga resurser för det snabbt växande människomyllret, som dessutom i många fall har synnerligen väl-motiverade krav på ökad resurstillgång och höjd levnadsstandard.

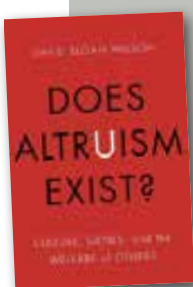
Sloan Wilson formulerar sig i allmänhet briljant, och hans texter är alltid intressanta och tankeväckande. Emellertid lockar de nästan alltid till opposition. I snart 40 år har han flitigt bidragit med artiklar i olika vetenskapliga tidskrifter och har dessutom givit ut ett par böcker (ibland med medförfattare). Hela tiden har han från olika vinklar attackerat det förhärskande paradigmet i den evolutionsbiologiska forskningen, nämligen att andra individer – när allt kommer omkring – ingenting annat är än individens hjälpmedel till maximerad fortplantningsframgång.

Han kallar sin modell för ”flernivåselektion” och menar att selektionen kan arbeta på ett annorlunda sätt när striden står mellan individer (hänsynslös konkurrens) respektive mellan grupper (solidaritet och offervilja inom gruppen och fiendlighet mot andra grupper). Det är många som inte köper det här konceptet och som pekar på att vad gäller fortplantningsframgång är det mellan individer som skillnader förekommer, och att solidariteten mycket ofta är påtvingad eller inbyggd i samhällssystemet på ett sätt så att ingen individ ska kunna ignorera gällande regelverk.

Kanske, kanske skymtar i nutid hos oss moderna människor, som äger tillräckliga kunskaper för att kunna anlägga verkligt globala perspektiv, en spirande antydan till en ny kultur, där begränsad reproduktion förordas och lovprisas som ett villkor för att nå maximal livslängd och dito välfärd för alla och envar. Om en sådan inställning skulle få global spridning, skulle mänskligheten sannerligen ha kommit in i en ny epok: antropocen.

Men det är ont om tid. Jordens befolkning ökar i svindlande tempo, något som knappast lär underlätta framväxten av den ”planetära altruism” som enligt Wilsons förhoppning ska ge våra efterkommande en ljus framtid. ✨

Staffan Ulfstrand

**DOES ALTRUISM
EXIST?
CULTURE, GENES,
AND THE WELFARE
OF OTHERS**
DAVID SLOAN
WILSON
Yale University
Press 2015

Järn och blod

BIOGRAFI

Att skriva en biografi om Otto von Bismarck skulle kunna vara ungefär detsamma som att skriva om andra nationers stora män och landsfäder: en Lincoln, Napoleon eller Churchill. Men riktigt så oproblematiskt har det aldrig varit med ”järnkanslern”, och anledningen till det är förstås det sätt på vilket Tysklands historia utvecklades efter hans död 1898. Två världskrig, två katastrofala världsbränder med Tyskland som huvudsaklig brandstiftare, har lett till att historiker tenderar att ägna sig åt ett slags bakvänd historieskrivning, där äldre tidsskeden gärna betraktats i ljuset av vad som senare skulle äga rum.

Förvisso har denna metod delvis varit befogad – enligt kausallagarna är ju allt som händer i någon mening en konsekvens av sådant som redan har hänt – men tolkningsmodellerna har i det här fallet också resulterat i en lång rad felslut och tendentiösa generaliseringar. Och under det tyska 1800-talets andra hälft skymmer Bismarcks väldiga och omstridda gestalt sikten med sin uniform, pickelhuva och säbel – en tacksamt emblematisisk sinnebild för allt som senare skulle gå snett i Tyskland.

Fler än Churchill har hur som helst sett just Bismarcks Preussen som roten till allt ont i den europeiska 1900-talshistorien. Den slarviga men icke desto mindre populära kopplingen Bismarck–Hitler är dock högst problematisk, på avgörande punkter rentav felaktig och intellektuellt ohederlig.

Alla dessa minnesmonument till Bismarcks ära, alla dessa gator och torg uppkallade efter honom i Tyskland, bör i första hand inte betraktas som patriotiska hyllningar av hans militarism. Snarare är det väl bilden av en klok statsman man vill framhäva, och av en ledarfigur som enade Tyskland och i praktiken grundade den tyska nation som existerar än idag. Ändå är denna respektfulla hedersbevisning relativt ny, eller rättare sagt nygammal. Decennierna efter de båda världskrigen handlade det snarare om att rehabilitera ”den tyska mentaliteten” och om en återanpassning till en mindre chauvinistisk historiesyn. Nu handlade det inte längre om att som äldre generationers tyskar minnas det ärofulla året 1871 – då kejsardömet Tyskland bildades efter det

fransk-tyska kriget – utan de mer traumatiserande årtalen 1914, 1918, 1933 och 1945.

Och bilden av Bismarck har följt med i pendelrörelsen: från det tidiga 1900-talets hagiografiska dyrkan av rikets förste kansler till efterkrigstidens demoniseringar och fördömanden. Men Bismarck var varken någon hjälte eller demon, menar historikern Hans-Christof Kraus i sin färska biografi *Bismarck. Größe – Grenzen – Leistungen*, en av många nyskrivna tyska biografier som nu har kommit ut lagom till 200-årsminnet av den preussiske junkerns, ministerpresidentens och rikskanslerns födelse. Snarare var han ”en människa, en personlighet, en man med brister och förtjänster, med intelligens och karaktär, men också med en tendens till småaktig hämndlystnad, och som i det privata såväl som i det offentliga livet kompletterade hela känsloskalan, från het kärlek till avgrundsdyjpt hat – och vars obestridda storhet likväl inte kan betvivlas”.

I sin levnadsteckning beskriver Kraus förvisso också Bismarcks familjeliv, från den lantadliga uppväxten i preussiska Schönhausen till hans något bittra, memoarskrivande ålderdom och död. Sina hälsoproblem (i synnerhet hans omvittnade frosseri och myckna drickande) skyller Bismarck själv på sina emotionella umbäranden under barndomen (han hade uppenbarligen en mycket känslokall och oengagerad mor). Vidare får vi läsa om hans vilda ungdom i de tyska furstendömena – där han bland annat förlorade en stor summa pengar vid samma kasino i Wiesbaden där Fjodor Dostojevskij 25 år senare spelade högt med blandad framgång. Och om hans långa och av allt att döma lyckliga äktenskap med Johanna von Puttkamer. I övrigt verkade han helst umgås med hundar, hästar och preussiska lantjunkrar – hans gelikar.

Men detta är huvudsakligen en politisk biografi, där statsmannen Bismarcks storhet och bedrifter, begränsningar och misslyckanden utreds och där hans taktiska geni, hans omvittnat lysande retorik och förmåga att trumfa igenom sin vilja till makt skärskådas.

Tiden som ungt och oförskräckt preussiskt sändebud i Tyska förbundet präglades inte minst av hans för diplomater så betydande språkbegåvning (flytande engelska, franska och ryska). Det var också här han utvecklade sina analytiska

Kejsar Wilhelm I:s kröning. Kansler Bismarck i vit uniform.

MÅLNING AV ANTON VON WERNER

färdigheter och rationellt grundade ståndpunkter, vilka efter hand lyckades modifiera den ultrareaktionära idévärld han stammade från. Bismarcks politiska karriär var inte direkt spikrak – Kraus uppehåller sig också vid en rad motgångar, i synner-

Bismarck. I enlighet med denna bild kan han också beskrivas som en statsman som på en och samma gång var en stockkonserverativ nationalist och en modern politiker som utformade grunderna för vad vi idag skulle kalla en välfärdsstat. Även om hans

”Av den tyska kulturen hade han nu lyckats skapa en nationalstat och förmedlat en för alla tyskar gemensam politisk medvetenhet.”

het under 1860-talets preussiska författningsskonflikter – men pekade ändå ut en tydlig riktning och beskrev den obevekliga utvecklingen mot hans slutgiltiga och också högst personliga triumf: grundandet av Tyska riket eller Kejsar-Tyskland 1871.

Det var alltså först med den protestantiske Bismarck och hans berömda tal om ”järn och blod” som ett mer eller mindre enat Tyskland kunde sluta upp bakom Preussen, och därmed en gång för alla krossa de romersk-katolska drömmarna om ett tyskt imperium under den österrikiska kronan. Därmed blev järnkanslern, för att citera den amerikanske historikern Steven Ozment, ”mannen som ledde Tyskland in i den moderna världen medan han gjorde allt för att hålla det tillbaka”.

Detta paradoxala omdöme är i själva verket helt kongenialt med statsmannen

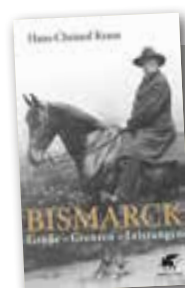
motiv för att införa ålderspension och sjuk- och olycksfallsförsäkringar måhända inte var särskilt ädla – här handlade det främst om att förekomma och bekämpa den organiserade socialdemokratin – kvarstår det faktum att han därigenom drev igenom själva fundamenten till den tyska socialstaten.

Men Bismarcks största bedrift är förstås enandet av Tyskland (trots det mäktiga kungariket Bayerns missnöjesyttringar), även om man tar hänsyn till att det krävdes en rejäl dos realpolitisk cynism och tre mer eller mindre framtvingade ”enhetskrig” för att övertyga de tyska småstaterna om enandets nödvändighet.

Av den tyska kulturen hade han nu lyckats skapa en nationalstat och förmedlat en för alla tyskar gemensam politisk medvetenhet. Denna medvetenhet i sig – Kraus är nog med att poängtera detta – ledde varken fram till eller omintetgjordes av 1900-talets stora tyska katastrofer, utan är i allt väsentligt aktiv än idag. Hur man än vrider och vänder på saken är dagens tyska förbundsrepublik alltså en konsekvens av Bismarcks livslånga strävan mot ett enat Tyskland. Och för att uppnå sitt mål förfogade han i likhet med många andra stora statsmän i världshistorien över en framgångsrik blandning av sakpolitiska dygder: illusionslöshet, pragmatism, nykterhet och ett osvikligt sinne för realiteter.

Det låter kanske som tråkiga och ja, hopplöst tyska egenskaper. Men föreställ er politiska ledare i total *avsaknad* av dessa karaktärsdrag. Hur önskvärt vore det i en redan nog så affekterad och orolig värld? 🍀

Martin Lagerholm

BISMARCK
GRÖSSE – GRENZEN –
LEISTUNGEN
HANS-CHRISTOF KRAUS
Klett-Cotta 2015

Efter dådet: ett hav av blommor...

FOTO: GETTY IMAGES

Vilket judehat?

DANMARK

En isolerad händelse, ett vansinnesdåd av en enda extremist; inget som på något vis var representativt för Danmark. För där finns ju ingen antisemitism.

Det var bilden efter terrorattentaten i Köpenhamn under alla hjärtans dag-helgen i februari, när två personer sköts ihjäl, varav en var en frivillig, oskyddad judisk vakt utanför synagogan på Krystalgade.

Någon massaker blev det därför gudskelov inte – för som vi nu vet inträffade attentatet samtidigt med att det var fest på andra sidan synagogans höga stängsel. En ung flicka firade sin konfirmation, sin *bat mitzva*, tillsammans med 80 familjemedlemmar och vänner som dansade och sjöng när angreppet inträffade bara några meter därifrån.

Några timmar senare var terroristen ihjälskjuten i andra ändan av stan; dramat var över. Ett hav av blommor och ljus, halsdukar från fotbollsklubben där den ihjälskjutne Dan Utzon hade spelat hellre än bra och lappar med en sista hälsning, växte för varje timme och dag framför synagogan.

På minneshögtiden måndagen efter terrorhelgen, när tusentals köpenhamnare samlades på Gunnar Nu Hansens Plads, förklarade statsminister Helle Thorning-

Schmidt att ”et angreb på Danmarks jøder er et angreb på Danmark”.

Agerandet efter terrorangreppet stärkte statsministerns redan höga trovärdighet bland danska folket, som gillar henne mer än de gillar regeringens politik. Kan-ske de inte alla tänker rösta på henne vid valet som kan komma när som helst, för danskarna är i hög grad ett borgerligt folk. Men i just den frågan träffade hon mitt i prick, menade många.

”Det fattar väl vem som helst att man inte kan gå med kalott mitt bland alla arabiska grönsaksstånd på Nørrebro?”

För i Danmark finns ju ingen antisemitism; att danskarna värnar och skyddar sin judiska befolkning vet vi ju. Det såg man redan under kriget och den tyska *besættelsen*, och så är det än. Inte sant?

Några dagar senare trängdes representanter för det offentliga Danmark med stora delar av Köpenhamns judiska befolkning på begravningsplatsen, där en alldeles för ung Dan Utzon följdes till sin sista vila.

Det var många kända ansikten på bilderna från begravningen, men en som inte krävde någon närmare presentation för de

flesta danskar – i alla fall inte för de samhällsintresserade – var Martin Krasnik: stridbar och omstridd dansk-judisk journalist som oförskräckt riktade blicken rakt in i kameralinserna precis som han gör flera kvällar i veckan som programledare för *Deadline*.

Krasnik hade utkommit med sin senaste bok bara några månader tidigare: *Fucking jøde* (Jävla jude), ett epitets han

själv har fått vänja sig vid de senaste åren, och speciellt sedan det senaste Gazakriget i augusti förra sommaren.

Att folk reagerar på hans inslag är förstås inget nytt; det är väl också litet av en poäng, att få tittarna att tänka några varv till och att få dem han intervjuar att skärpa sig. På bokens baksida finns en teckning från Politiken, med Krasnik vid sitt bord i tv-studion, mitt emot en stol där bara en strimma rök återstår av den person som han just har grillat.

Krasnik går hårt åt sina intervjuoffer. Han särbehandlar inte någon och har för

länge sedan insett att reporterns främsta uppgift är att ta sig fram till problemens kärna, inte att bli populär.

Som person är han vänlig och artig, rentav rätt lågmäld, men journalisten Krasnik delar vattnen och danskar. "Fedt ("häftigt"), Martin!" är lika vanligt bland hans inkommande e-brev som de till synes outsynliga varianterna på temat "jävla judesvin".

Jävla judesvin? Men Danmark värnar ju sina judar, där finns ingen antisemitism. Det har statsministern ju alldeles precis slagit fast, och det vet ju alla. Så hur är det egentligen?

Var attentatet i februari en enstaka, isolerad händelse, utförd av en galen terrorist, assisterad av några polare i invandrar-gettot Mjølnerparken, eller har Danmark samma – eller i alla fall liknande – problem som alla andra europeiska länder? Är de dagar förbi när *det lille land* med sin stora portion hygge med rätta kunde hävda att det just precis där inte finns något judehat?

Är Danmark ett land som de flesta andra nuförtiden, där judar trakasserar och måste tänka sig för både en och två gånger innan de sätter på sig sin kalott på väg till fredagsbönen?

Just det har faktiskt Krasnik testat genom att gå en runda på invandartäta Nørrebro med pappans gröna sammetskalott på skulten för att se vad som skulle hända. Om något alls nu skulle hända.

Krasnik hör nämligen till dem som tidigare alltid har hävdat att Danmark var lyckligt fritt från antisemitism – och han om någon borde veta, "besatt av det judiska" som han är, vilket han gärna också gör en både offentlig och privat poäng av.

Så till den grad upptagen av det judiska är han att, konstaterar han i boken, han ju hade varit tvungen att konvertera till judendomen om han inte redan vore född till jude – och om detta inte hade krävt att man är religiös.

Så när det för några år sedan uppstod en debatt om judar kan gå med kalotter på Nørrebro utan att råka illa ut tyckte han att det lät lite överdrivet. Om det hade funnits antisemitism hade han väl märkt det; det var ju hans gamla kvarter. Och judarna hade faktiskt bott där först.

Det är det närmaste Mellanöstern man kan komma utan att resa utanför stadsgränsen, och där om någonstans borde väl en gammal Mellanösternkorre som Krasnik känna sig som fisken i vattnet.

Först fick han lite förvånade blickar; nämen, vad är det för en lustig grej den där killen har på huvudet? När han nått kvarten som i folkmun går under namnet *Lille Palestine* – eller *2200 Beirut* – händer något oväntat; plötsligt känner han sig nervös.

Det är inte tal om några blodiga överfall. En knuff här, en hårdhänt tackling där, ett gäng unga killar skriker glåpord. När han går ut från en kiosk spärrar fyra fem unga män vägen för honom; en av dem säger att han ska ta av kalotten, och delar frikostigt med sig av upplysningen att "min kusin stack en gång ner en som gick med en sån".

Sedan går – givetvis – Krasnik hem och skriver en artikel i *Weekendavisen*. Och möts därefter av reaktionen att han fick skylla sig själv: det fattar väl vem som helst att man inte kan gå med kalott mitt bland alla arabiska grönsaksstånd på Nørrebro?

Sedan blir det krig i Gaza, och ännu ett, förra sommaren. En intensiv intervju med den aktivistiske och skarpt propalestinske norske läkaren Mads Gilbert utlöser en massiv lavin av rabiata hatmejl och hotbrev riktade mot både Krasnik själv och hans barn. Efter någon dag tar han bort sitt namn på brevlådan där hemma.

Och sedan Gazakriget förra året är Martin Krasnik inte längre så säker på att Danmark är befriad från annat än sporadisk rasism. Fast bättre än Malmö är det väl ändå, såklart.

Det var händelserna i augusti som gjorde att Krasnik skrev *Fucking jøde*, så något gott kom det i alla fall ut ur det. Det är en bok i klassisk Krasnikstil: om väldigt många saker på en gång, allt från historien om farföräldrarna som möttes i koncentrationslägret, om sionismen – själv är Krasnik "supersionist" – argumenten för omskärelse av judiska gossebarn, och Israels historia.

Plus en massa däremellan, inte minst berättelsen om hans eget liv, både i Danmark och i Israel, där Krasnik har bott i flera omgångar.

Första gången var redan som ettåring, när föräldrarna studerade medicin vid Hebreu University; i boken finns en bild på en rödlockig liten Martin, stående med sin trehjuling vid en dammig israelisk backe. Strax därefter föddes lillasystemen, mitt under brinnande oktoberkrig.

En lika ilsket rödhårig skolpojke sitter på ett annat foto med sina hebreiskböcker i judiska Carolineskolen bakom taggtrådsstängsel på Østerbro; mor- och farföräldrar och andra släktingar – många mördade under Förintelsen – blickar mot läsaren från gulnade foton; lille sonen David lutar pannan mot Klagomuren i Jerusalem; en ung korre hamrar på skrivmaskinen i London.

För något annat än journalist kunde han ju omöjligen bli, det insåg Krasnik redan som tonåring efter ett besök hos en äldre kusin som jobbade på *Randers*

Martin Krasnik: hårdför programledare.

FOTO: SØREN SOLK/OBSERVER

Amtsavis. Unge Martin fick hjälpa till med texten till en faktaruta, dagen därpå fanns den i tidningen och karriärvägen låg utstakad.

Fast det var en krånglig väg dit; någon journalisthögskola var det inte tal om – för "man går alltså inte en kortare utbildning än sin far och farfar", förklarar läkarsonen Krasnik. Istället blev det en frustrerande tid med universitetsstudier i statskunskap, där verklighetsfrånvarande lärare inte verkade ha noterat att Berlinmuren nyligen hade fallit.

Under tiden skrev Krasnik oändliga mängder artiklar, recensioner, reseberättelser som nästan alla refuserades. Räddningen dök upp i form av en akademisk praktikantjänst på *Weekendavisen*.

Så många sökande var det inte, för Krasnik for runt och rev ner alla annonserna på universitetens anslagstavlor. Jobbet blev hans, och tur var det, för "utan den chansen hade jag möjligen skjutit mig", deklarerar Krasnik teatraliskt i boken.

Skjutjärnsjournalisten har också ett förslag till hur man ska hantera de rasister och judehatare som uppenbarligen finns även i Danmark. Att anlägga några svenskinspirerade åsiktskorridorer går knappast ihop med den danska mentaliteten, och inte heller är det genom förbud, inte ens mot de grävsta rasistskämt om judar och gaskammare.

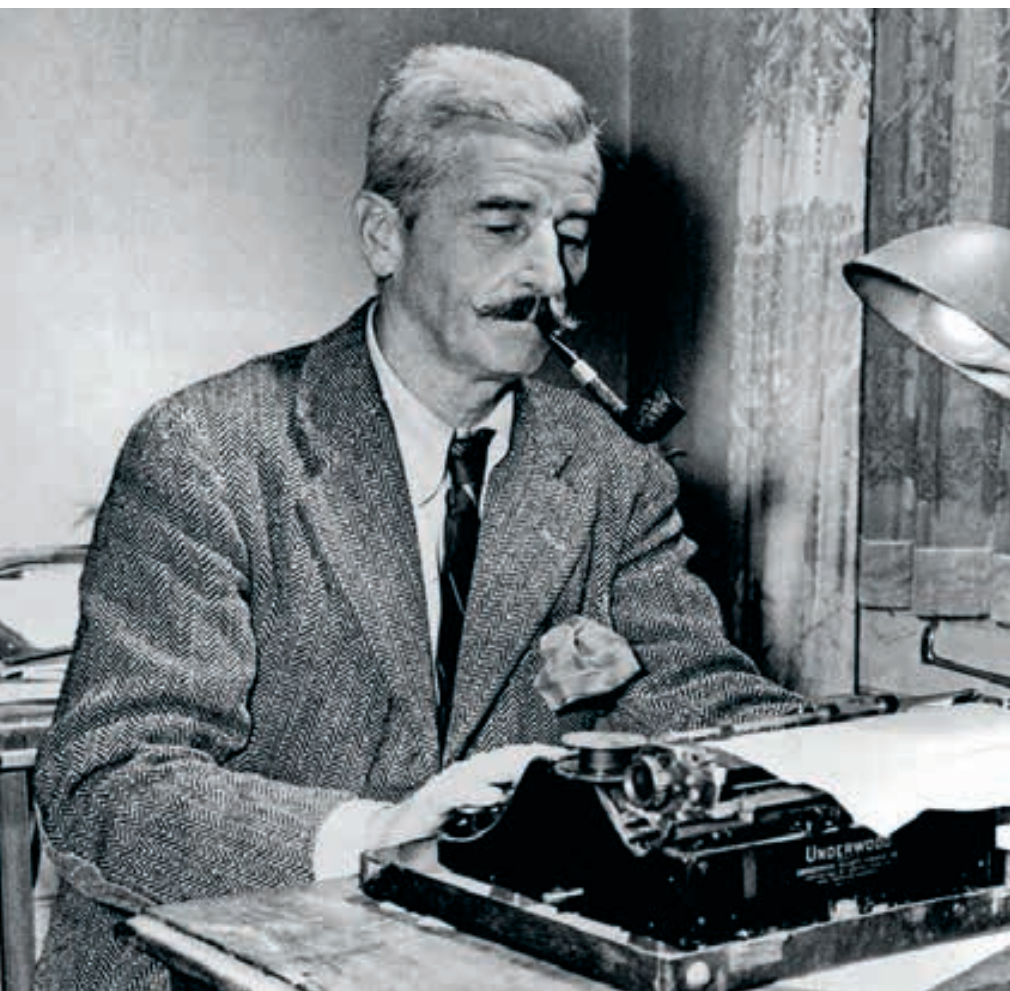
Nej, släng in dem till mig i tv-studion istället, säger Martin Krasnik. Så tar vi duellen där. ✨

Ann-Sofie Dahl

FUCKING JØDE!
MARTIN KRASNIK
Bianco Luno 2014

Känslan av nederlag

William Faulkner i sitt arbetsrum, november 1950.

FOTO: TT NYHETSBYRÅN

LITTERATUR

William Faulkners inflytande på den moderna litteraturen är oöverskådligt; efter Shakespeare och jämsides med Herman Melville lär han vara den mest utforskade författaren i den engelska litteraturen. Han var nyligen på tapeten då The Faulkner Estate stämde Woody Allen för att ha använt ett Faulknercitat i sin film *Midnatt i Paris*: "The past is not dead. It's not even past." Lyckligtvis avvisades talan av den lokale domaren i Mississippi; att använda en rad från en bok betraktas som "fair use", och dessutom var det felciterat.

Faulkners betydelse växer ständigt inom den postkoloniala litteraturen och litteraturkritiken. John T Matthews,

professor i engelska vid Boston University, som har skrivit en rad böcker om Faulkner och den amerikanska sydstatslitteraturen, har nu redigerat två nya volymer med bidrag från ledande forskare: *William Faulkner in Context*, som uppmärksammar de omständigheter som skapade Faulkners prosa, samt *The New Cambridge Companion to William Faulkner* med nya och delvis banbrytande analyser.

Faulkner, som tilldelades 1949 års Nobelpris i litteratur, ansåg att livet var rörelse. Och författarens uppgift är, menade han, att fånga denna rörelse; vilket bara är ett tecken på hur djupt rotad han var i den moderniseringsprocess – både teknologisk och språklig – som pågick i början av 1900-talet: dels bilen, den rörliga bilden (filmen), fonografen, telefonen, den elektriska glödlampen, och så vidare; dels berättartekniska uppfinningar

som *point-of-view*-teknik och *stream of consciousness*. Vilket förtjänar att påpekas eftersom Faulkner rent tematiskt borrade sig så djupt in i sydstaternas förgångna.

Faulkner företräder "southern gothic", en litterär genre sprungen ur de amerikanska sydstaterna med rötterna i 1800-talets gotiska skräckromaner, kanske under 1900-talet den mest livskraftiga ådran i amerikansk litteratur. Andra namn i samma genre är Flannery O'Connor, Tennessee Williams, Carson McCullers, Eudora Welty, Truman Capote. Också Joyce Carol Oates kan, trots sin nordstatsbakgrund, väl sägas ha en släng av "southern gothic". Toni Morrison räknas dit, liksom Cormac McCarthy.

Utmärkande för denna litteratur är inte övernaturliga fenomen – gudar, vampyrer, spöken – som i den gotiska romanen. Snarare en tragisk känsla av förlust samt våldsamma händelseförlopp, religiös brottnings, groteska karaktärer, dekadens och mänskligt förfall. Här finns en hög frekvens av degenererade och alkoholiserade vita aristokrater, förståndshandikappade, trashankar, luffare, frigivna slavar, halveller helgangstrar, religiösa fanatiker, rasister. Samt utnyttjade kvinnor och våldtagna unga flickor som i *Sanctuary*, som anses vara Faulkners "perversa" roman.

Livskraften kommer från de svarta, mulatterna och mestiserna; själva rasblandningen, creoliseringen, utgör framtidshoppet. Många Nobelpristagare, som Gabriel García Márquez och Claude Simon, har lutat sig tungt mot Faulkner. Matthews framhäver i förordet till *The New Companion* hur Nabokov, som sade sig förakta Faulkners "vulgära" stil hämtat byggstenarna till intrigen i *Lolita* från just *Sanctuary*.

Kriget och känslan av nederlag först i amerikanska inbördeskriget och sedan i första världskriget spelar en oerhört stor roll för Faulkner, som 1918 förgäves försökte ansluta till Royal Air Force via Kanada. Faulkner lär aldrig ha lämnat träningslägret, även om han försökte inbilla sin omgivning något annat. Trots sin vurm för det militära hade Faulkner dock en klart antimilitaristisk hållning. Redan på 1950-talet, när Faulkner yttrade sig om USA:s roll i världen, sa han att vad USA behövde var ett rejält militärt nederlag.

När jag nu för första gången läser Faulkners *Absalom, Absalom*, har den en minst

lika stark verkan på mig som en annan roman hade för uppåt 40 år sedan, en roman som dessutom alldeles uppenbart står i skuld till den, nämligen Claude Simons *Vägen till Flandern*. Det är ett inflytande som Simon öppet vidgick då jag i mitten av 1980-talet intervjuade honom i hans hem vid Place Monge i Paris. Simon avfärdade allt tal om den nya franska romanen. "Jag hör inte dit", hävdade han (många skulle hävda motsatsen). "Bara två författare har verkligen betytt något för mig", sa Simon: "Fjodor Dostojevskij och William Faulkner." "För oss fransmän", sa Jean-Paul Sartre redan på 1940-talet, "är Faulkner en Gud."

Vägen till Flandern är en mäktig, pacifis-

"Livskraften kommer från de svarta, mulatterna och mestiserna; själva rasblandningen, creoliseringen, utgör framtidshoppet."

tisk beskrivning av krigets meningslöshet och hur det brutaliserar människor. Men *Absalom, Absalom* är i sin tur ett majestätiskt anatema över hela den patriarkala, koloniala, vita erövrar- och dödscivilisationen som en militant feminist inte kunde ha formulerat starkare. En i ordets bokstavliga mening trollbindande bok, då huvudpersonen Thomas Sutpen beskrivs som ett troll, Belsebub.

På grund av vad Sutpen uppfattade som en kränkning i ungdomen bestämde han sig för att grunda en dynasti genom åka till Haiti, där han skaffar sig en hopar fransktalande slavar samt tillfångatar en fransk arkitekt. Han kommer till Oxford, Mississippi, där han lurar en chickasaw-indian på ett stycke mark. Och därefter bygger han, med egna händer och slavars hjälp, en stor herrgård, skaffar sig en hus-tru, två barn. Driven av ett mekaniskt, kärlekslöst makt- och revanschbegär.

Vad som ska sätta stopp för hans strävanden är för det första en son från ett äktenskap med en färgad kvinna på Haiti som plötsligt dyker upp med sofistikerade vanor från New Orleans. Charles Bon (notera efternamnet) är givetvis medveten om vem han är. Och för det andra amerikanska inbördeskriget, som upphäver slaveriet och därmed grunden för Sutpens dynasti.

Alla romanens gestalter – utom en son från Sutpens förening med en svart slavkvinna – går en våldsam eller tragisk död till mötes. Som Hugues Azérad påpekar i *The New Companion*, är Faulkners verk revolutionerande inte så mycket genom vad han säger utan på grund av *hur* han säger det – i ett perspektiv inifrån människors medvetanden kombinerat med muntliga berättartraditioner. Vi är där, inuti deras hjärnvindlingar. Édouard Glissant, författare och litteraturvetare från Martinique, nära lierad med filosofen Gilles Deleuze, gav på 1990-talet ut *Faulkner, Mississippi*, där han deklarerade att Faulkner var den största författaren på 1900-talet. Trots Proust och

Joyce – eller möjligen tack vare dem – vilkas verk Faulkner var nära förtrogen med, inte minst tack vare en halvårslång vistelse i Paris i mitten av 1920-talet strax före debuten med *Soldatens lön* 1926.

I de två nytitade volymerna om William Faulkner är de mest intressanta essäerna de som tar sin utgångspunkt i *Absalom, Absalom* och den amerikanska Söderns, inte minst New Orleans, kopplingar till hela Karibiens förflutna, genom slavhandeln och rasfrågan. Haiti, som behärskades av fransmännen, gjorde genom ett stort slavuppror runt 1800 sig självständigt och alla slavar utropades som fria; ett tilltag som höll på att misslyckas eftersom Napoleon skickade en stor armé över Atlanten för att underkuvat upproret; enskilda slav- och plantageägare behöll också sina slavar. Men flertalet emigrerade till Kuba och till New Orleans, som alltså är uppbyggt av fransktalande plantageägare och frivriga och likaledes fransktalande svarta slavar.

Hela energin i den amerikanska sydstatslitteraturen tycks böttna i att sydstaterna som Louisiana och Mississippi, egentligen var – och delvis fortfarande är – en del av den karibiska övärlden och dess historia med slavhandel och plantageägarkultur. Då slaveriet förbjöds efter inbördeskrigets slut lämnades dessvärre sydstaterna att

stifta sina egna delstatslagar, vilket innebar att rassegregationen i hög grad levde kvar. Eller så kringgick man förbudet på olika sätt genom ett statarsystem. Eller också importerade man arbetskraft från Mellanamerika och den karibiska övärlden; människor som inte hade några medborgerliga rättigheter i USA och som således kunde utnyttjas hänsynslöst. Där, menar Matthew Pratt Guterl i *William Faulkner in Context*, skapades dagens globala riskkapitalistiska rörelser som fritt flyttar kapital och människor över gränser för egen vinning.

Flera av texterna är skrivna av framstående kvinnliga forskare, till exempel Aliyyah I Abdur-Rahman, som i *What Moves at the Margin*. William Faulkner and Race visar hur Faulkner hela tiden filtrerar sin berättelse genom rasfrågan. Och Melanie Bensin Taylor framhåller hur Faulkner var mer queer än de flesta av dagens författare; hos Faulkner finns alla varianter av sexuella variationer; intet mänskligt eller djuriskt var honom främmande. Ändå är det en analys jag saknar, nämligen den av kvinnornas roll i *Absalom, Absalom*.

Faulkners roll i filmhistorien avhandlas också av olika, främst manliga, skribenter. Faulkner skrev också manus i Hollywood, som till filmen gjord efter Raymond Chandlers *The Big Sleep* med Lauren Bacall och Humphrey Bogart i huvudrollerna; en karriär som tog slut på 1940-talet, kanske på grund av Faulkners tilltagande och ibland ohanterliga alkoholmissbruk.

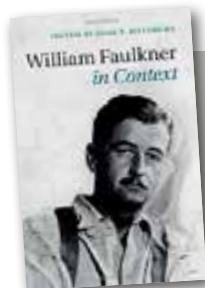
Även om "southern gothic" förknippas med skräckfilm är den också en mäktig underström till exempel hos Lars von Trier och bröderna Cohen som för övrigt gjorde ett nioporträtt av Faulkner i en tidig 90-talsfilm, *Barton Fink*.

Så gott som samtliga Faulkners romaner är översatta till svenska. Ändå tycks Faulkner vara något av en icke-person i den svenska litterära offentligheten, och det mesta som skrevs om honom har 50 år eller mer på nacken. Som Thorsten Jons-sons introduktioner från 1940-talet i *Sex amerikaner* och "Sidor av Amerika", en introduktion av Artur Lundkvist i *Ikarus flykt*.

Kanske är det trots allt, med tanke på bröderna Cohen och Woody Allen, nu dags för en triumfartad återkomst för

Faulkner på svensk mark? Det citat som Allen använde sig av kom faktiskt från en roman som blev en pjäs i Albert Camus händer: *Requiem for a Nun*. ✿

Carina Waern

**WILLIAM FAULKNER
IN CONTEXT**
JOHN T MATTHEWS
(RED)
Cambridge University
Press 2015

**THE NEW CAMBRIDGE
COMPANION TO
WILLIAM FAULKNER**
JOHN T MATTHEWS (RED)
Cambridge University
Press 2015

Konsten att dö

MEDICIN

En av de mer spännande vetenskapliga rönen på senare år är upptäckten av de så kallade "kortsovarna". Denna lilla grupp individer – omkring 2 procent av världens befolkning – klarar sig alldeles utmärkt på bara fyra eller fem timmars sömn per dygn. Kortsovarna bär på en muterad variant av *hDEC2* – en gen som påverkar människans sömncykel. Dessa sömnlösa supermänniskor utmärker sig också genom att vara mer arbetsamma, optimistiska och bättre på att hantera nederlag än vi eländiga åttatimmarssovare.

Utan att ha någon närmare insikt i hans dna, så känner jag mig rätt säker på att Atul Gawande har en synnerligen muterad *hDEC2*. Vad skulle annars förklara den gode doktors oerhörda produktivitet? Förutom att han sköter två professorer vid Harvard (kirurgi och sjukvårdspolitik) är Gawande också en flitig skribent i *The New Yorker* och författare till flera hyllade och inflytelserika böcker, som han marknadsför under ständiga föredragstur­néer. Med ett sådant omänskligt schema kan man fråga sig hur han har tid att sova, äta, umgås med sin familj eller utträtta sina naturbehov. Har han ens några naturbehov? Är han överhuvudtaget mänsklig?

I Atul Gawandes senaste bok, *Being Mortal*, får vi äntligen svar på denna fråga. Det visar sig nämligen att professorn hem­sökts av grubblerier kring det mest mänskliga av teman – hans egen dödlighet. Här tampas Gawande framför allt med de mer praktiska aspekterna av förfall och bortgång; det som den medeltida kyrkan brukade kalla *Ars Moriendi*, eller *konsten att dö*. Boken fokuserar på ett dussintal mer eller mindre sjukliga äldre och olika dilemman de ställs inför på vägen mot sin kroppsliga undergång.

Inledningsvis framstår *Being Mortal* som ännu en i raden av Gawandes medicinska bästsäljare. Stilen är opretentiös, saklig och kliniskt humorfri, som en kirurgs journalanteckningar. Läsaren bombarderas med deprimerande utsagor om människokroppens förgänglighet (visste du, till exempel, att 40 procent av din käkmuskulatur kommer att ha förtvinat innan du ens är 80 fyllda?). Efter denna häst­dos av vetenskapliga data övergår författaren dock från ett informerande till ett dramatiserande, och rentav inspirerande, tilltal. Gawandes porträtt av livskraftiga, och i allmänhet högutbildade, människor som tvingas förlika sig med fysiska och intellektuella funktionshinder är genuint rörande. Vi får träffa Felix Silverstone, en välnommerad geriatriker, som med

hjärtskärande objektivitet kartlägger sin egen kropps undergång. Vi får träffa Gawandes egensinniga svärmormor, som måste acceptera sina kognitiva handikapp efter att ha lurats på pengar av sin trädgårdsmästare. Slutligen får vi också träffa författarens egen far, även han en respekterad kirurg, som för en utsiktslös kamp mot en sällsynt tumör i ryggmärgen.

Hellre än att snöa in på medicinska frågeställningar fokuserar Gawande på vad han kallar för åldrandets tre stora plågor: tristess, ensamhet och hjälplöshet. Dylika problem sysselsatte även den excentriske läkaren Bill Thomas – en av den moderna äldrevårdens mest omhuldade pionjärer, och en viktig inspirationskälla för Gawande.

Thomas började sin medicinska karriär på ett litet ålderdomshem i New York under mitten av 1980-talet. Där noterade han snart att patienterna, utöver sina fysiska krämpor, plågades av ett slags andligt underskott – en brist på mening i tillvaron. I ett försök att liva upp stämningen övertalade Thomas sin chef att låta ett par husdjur flytta in hos de gamla. Personalen var skeptisk; förutom att vara stökiga och allmänt skitiga utgjorde husdjuren en potentiell källa till smittsamma sjukdomar. Detta till trots gav chefen med sig, och tillät Bill Thomas att införskaffa en

katt, eller möjligen en hund. Men Dr. Thomas var inte nöjd förrän han hade skapat ett veritabelt zoo.

Med stor förtjusning berättar Gawande om hur Thomas lilla klinik plötsligt invaderades av dussintals fyrfotingar, för att inte tala om hundra friflygande undulater! New York-geriatrikerns tanke var att denna «chockterapi» skulle rubba gamla ruti-

med äventyrlig spontanitet är lättare sagt än gjort.

En lustigkurre som Bill Thomas kan säkert få liv i vilket sällskap som helst. Men att systematiskt skapa trivsel är något helt annat. Undulater och kattungar fungerar inte överallt.

En annan av Gawandes hjältar är Karen Brown Wilson, som 1981 grundade värl-

"Ska friflygande undulater breda ut sina vingar över all världens ålderdomshem? Måste åldringar framöver inhysas på bondgårdar eller i djurparker?"

ner och skapa liv i både patienterna och personalen. I så måtto blev projektet en succé. Genom att översvämma hemmet med djur tvingade Bill Thomas sina uttråkade patienter att axla en ny, och fullkomligt oväntad, roll som djurskötare. Denna livsuppgift var allt som krävdes för att förvandla ett gäng surmulna och apatiska tv-tittare till livsbejakande hippies, som tagna ur en reklamfilm för pensionssparande.

Doktor Thomas och hans djurskötande åldringar är onekligen mycket inspirerande. Frågan är dock vilka lärdomar Gawande vill att vi ska dra av denna anekdot. Ska friflygande undulater breda ut sina vingar över all världens ålderdomshem? Måste åldringar framöver inhysas på bondgårdar eller i djurparker? Självklart inte. Snarare försöker Gawande förklara att frigörelse från trista och enformiga rutiner är en förutsättning för hälsosam ålderdom. Men att krydda vardagen

dens första serviceboende. När Brown Wilsons egna föräldrar blev för gamla för att klara vardagen tvingades dottern placera dem på ålderdomshem. Liksom Bill Thomas förfärades hon av vad hon såg; de deprimerande miljöerna, de kala väggarna, bristen på växter, ljus och liv. Det som störde Karen Brown Wilson allra mest var dock hur till nyligen kompetenta och vitala människor behandlades som barn. De kvalitetsmått som styrde personalens agerande verkade ha ganska litet att göra med patienternas livskvalitet.

Alla aktiviteter som kunde resultera i en bruten höft, ett förhöjt blodsocker eller en episod av förvirring, var strikt förbjudna. Spontana utfärder, en bit tårta till kaffet, en whisky till nyheterna – allt sådant var bannlyst, liksom förstås nattliga äventyr av romantisk art.

Tillsammans med sin make beslöt sig Brown Wilson för att bygga ett nytt slags logi för de äldre; ett som garanterade såväl säkerhet som frihet för sina gäster. Projektet blev en stor succé, och inom kort började nya serviceboenden dyka upp över hela USA. Denna ökning i kvantitet ledde dock snart till en generell nedgång i kvalitet. Mot slutet av kapitlet om Karen Brown Wilson klagar hon över hur dagens serviceboenden alltmer börjar likna gårdagens ålderdomshem med sina regelverk, sin trista dekor och sin ofta oengagerade personal.

Liksom i fallet Bill Thomas rör det sig här om en fritänkande eldsjäl som får en briljant idé, vilken dock visar sig svår att reproducera i större skala. Som läsare kan man inte låta bli att fråga sig om individer måhända spelar en större roll för kvalitet än olika vårdmodeller. Kanske är detta Atul Gawandes budskap till de äldre: Håll utkik efter drivna entreprenörer som Bill Thomas eller Karen Brown Wilson. De vet hur livet kan göras drägligt på ålderns höst.

I slutet av sin bok diskuterar Gawande

allvarliga frågor rörande livsuppehållande behandling. Medicinska åtgärder under patienters sista levnadsår slukar idag närmare en tredjedel av budgeten för *Medicare*, USA:s sjukförsäkringssystem för personer över 65 års ålder. Gawande slår ett slag för palliativ vård i livets slutskede, och beklagar sina kollegers, såväl som sin egen, rädsla för att diskutera med patienter och anhöriga som inte vill släppa taget.

Vissa av Gawandes exempel på dödsjuka patienter som erbjuds aggressiv kirurgi eller cellgiftsbehandling kan framstå en smula underliga för en svensk publik. Detta beror på att beslut om behandlingsbegränsning för svårt sjuka (vad som inom svensk sjukvård kallas "hjärtnollning" eller "o-HLR") i USA fattas av patienten eller dennes anhöriga. Detta leder till en del absurda situationer, där till exempel svårt dementa cancerpatienter tillbringar månader på intensivvård, till enorma kostnader för samhället.

Med tanke på det amerikanska folkets mottaglighet för republikansk skrämselfpropaganda om "dödspaneler", där diaboliska läkare godtyckligt dömer folk till döden, gör författaren klokt i att bara snudda vid detta politiska minfält. Man kan dock undra hur länge amerikanerna har råd att låta vanliga människor fatta komplicerade, medicinska beslut, och när exploderande sjukvårdsutgifter kommer att tvinga dem att anamma den europeiska modellen, där den behandlande läkaren har sista ordet i frågor om liv och död.

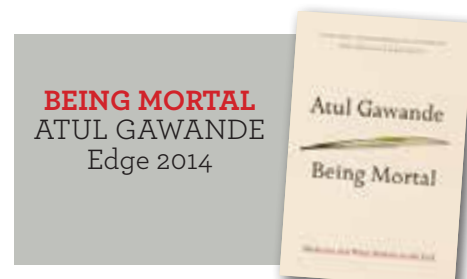
För den som är intresserad av de politiska och ekonomiska dilemmorna som gäcker den amerikanska äldrevården har *Being Mortal* inte särskilt mycket att erbjuda. För den som däremot söker inspirerande och tankeväckande läsning om livets stora frågor, författad av en förstklassig medicinsk tänkare och humanist, kan man knappast tänka sig ett bättre val än Atul Gawandes nya bok. Vad gäller författarens ruelser inför sin egen död, så har jag svårt att tro att den är nära förestående, med tanke på hans övermänskliga arbetskapacitet. Om karln ens är dödlig föreställer jag mig hur som helst att Gawandes himlafärd, i likhet med hans jordeliv, kommer att präglas av stor kompetens och hög effektivitet. ✨

Erik W Larsson

Till slut tar det slut.

FOTO: MÄRTEN ADOLFSON/JOHNÉR

Jag kan inte göra mig kvitt misstanken att tävlingen om vem som avser att satsa störst resurser på försvaret inte växer ur patriotism och statsmannaskap, utan ur opportunism och inställsamhet. Det brukar hänvisas till "ändrade omvärldsförhållanden", men Ryssland låg där det låg under hela Fredrik Reinfeldts tid som statsminister.

Det kloka är kanske att inte skåda given häst i munnen. Politik är det möjligas konst, men också de omöjligas passion. Demokratin bygger, som alla vet, på ett stort mått av barmhärtigt overseende. Men även med ett sådant konsekvensetiskt perspektiv kvarstår frågan om det plötsliga intresset för att försvara Sverige, ärligt eller ej, kan ge något nämnvärt resultat. För att använda en vardaglig liknelse:

Krigsmakten är som en vinkällare. Fyller man källaren kontinuerligt, har man i praktiken ett ymnighetshorn till låg kostnad. Tömmer man däremot källaren helt innan man bryr sig om att fylla den, står man inför en oöverstiglig investering.

Ett sätt att hantera en sådan kris är att ställa sig in hos kamrater som skött sina vinkällare. Men vänskap är svår, för att inte säga onaturlig, mellan den som har en vinkällare och den som inte har det.

Så långt ett svenskt Natomedlemskap.

Ett alternativ är att skapa en illusion av att ha en vinkällare, genom att då och då köpa enstaka flaskor av riktigt goda viner för omedelbar konsumtion: att unna sig prakten, utan att ha gjort investeringen. Det är en form av självbedrägeri, men vi lever en absurt kort tid på denna jord. Varför inte hålla humöret uppe?

I militära termer motsvaras de enstaka flaskorna utmärkt vin naturligtvis av Arméns musikkår, Marinens musikkår, Livgardets dragonmusikkår och Hemvärnets 26 musikkåror.

Det är en rörande tanke att vi skulle ha en chans att återuppbygga ett verkligt försvar, men även självbedrägerier måste ha en gräns. Orimliga ambitioner föder olycka, men marschmusik och nystruckna uniformer har aldrig gjort någon besviken.

DET ÄR MÖJLIGT ATT Åsa Linderborg och Vladimir Putin har rätt i att Sovjetkommunismen är styvmoderligt behandlad, Röda armén baktalad och att det som gick fel orsakades av otur, beklagliga förbiseenden och utländska agenter. Trots det är jag inte säker på att det vore klokt att ge kommunismen ytterligare en chans, eller att återlämna stora delar av Centraleuropa till Ryssland, som en försoningsgåva.

Man inte vara missunnsam, men inte heller vårdslös.

Kanske går det att finna en tredje väg. Jag tänker mig till exempel en obligatorisk kålsupparapp till mobiltelefonen. Den kunde balansera varje sovjetiskt övergrepp med ett amerikanskt eller brittiskt och på så sätt visa att det egentligen inte var någon skillnad mellan Sovjetdiktaturen och de västliga demokratierna. En monumentalstaty av Stalin på Mosebacke torg är tacksam. Möjligen kunde några kulaker kedjas vid befriarens fötter, även om vi börjar få brist på mjölkbönder och det allvarliga uppsåtet förmodligen skulle misstas för ännu en konstinstallation.

"Ett sätt att hantera en sådan kris är att ställa sig in hos kamrater som skött sina vinkällare. Men vänskap är svår, för att inte säga onaturlig, mellan den som har en vinkällare och den som inte har det."

Idén att någonstans bygga en mur och lägga ett minfält till skydd mot det monopolkapitalistiska, socialfascistiska klassamhället ligger nära till hands, men antifascistiska skyddsvallar är orimligt dyra. En symbolisk kollektivering av Stockholms kolonilotter bör däremot ligga inom det rimliga. Detsamma gäller en nyutgåva av Stalins egen bok *Historieförfalskarna*, som den sovjetiska informationsbyrån lät publicera 1948. Såvitt jag minns innehåller den alla de argument som Linderborg anför på sistone.

Även dessa blygsamma gester kan av vissa uppfattas som överdrivet inställsamma, men vi får inte glömma

att dagens kulturchefer mycket väl kan vara morgondagens ryska guvernörer. Det är nästan alltid klokt att investera i en försäkring.

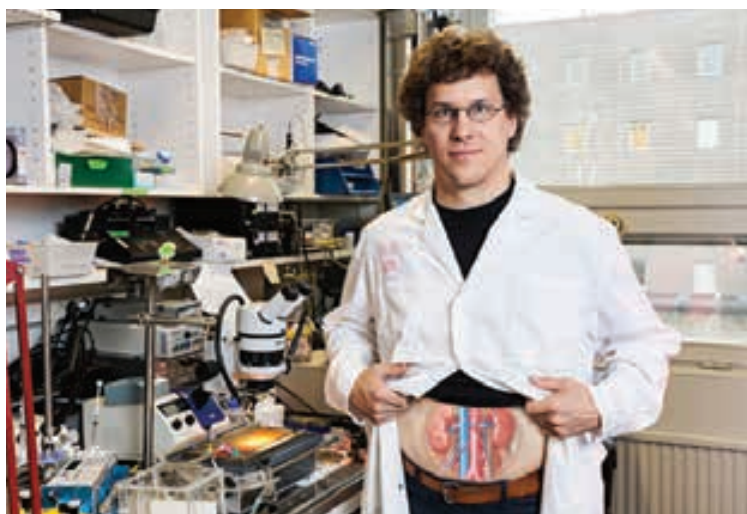
JAG HADE SETT FRAM EMOT något slags firande när årsdagen för kriminaliseringen av tidelag passerade nyligen. Kanske en värdig procession av djur av alla arter, två och två, från Hagaparken till Mynttorget. Allra minst en elegant formationsflygning av en större samling stjärnor över Helgeandsholmen. Det blev ingenting. Inte ens min egen hund visade minsta engagemang. Ändå kan jag inte påminna mig att jag har läst om några fällande domar för tidelag, eller ens åtal, så lagstiftningen verkar ha haft en närmast hundra procentig avskräckande effekt.

Jag antar att den goda gärningen är sin egen belöning, men det är svårt att inte känna viss besvikelse över djurens bristande politiska medvetenhet. Det är precis den här sortens loja likgiltighet som föder speciesism, även hos den mildaste liberal.

Det är en obehaglig tanke, men kanske är djuren trots allt inte mogna för rösträtt.

”Vid svåra olyckor har njurarna ofta det mest otacksamma jobbet – för att rädda liv riskerar de att själva dö.”

Netter Illustration from www.netterimages.com © Elsevier Inc. All rights reserved.

En korridor på Akademiska sjukhuset i Uppsala. Det är här de allra svårast skadade i hela Mellansverige hamnar, utrullade ur ambulanser och helikoptrar. Olyckor. Trauman. Människor som svävar mellan liv och död.

Sjukvården är i dag bra på att rädda flera vitala organ. Ett hjärta kan få nitroglycerin, en hjärna kan sövas ned. Däremot vet vi väldigt lite om hur man räddar de organ som kan drabbas värst vid stora blödningar – njurarna.

Läkaren och forskaren Michael Hultström, med intensivt nyfiken blick, gestikulerar med händerna när han förklarar.

”I krislägen kompenserar kroppen. Hjärnan och hjärtat prioriteras. Kvar lämnas njurarna som får en omöjlig uppgift. De får order att spara vätska *samtidigt* som de blir tillsagda att jobba dubbelt så hårt som möjligt. Det blir ohållbart.”

Redan under normala omständigheter tillhör njurarna kroppens hårdast ansträngda organ. Njurarna filtrerar svindlande 200 liter vätska om dagen.

När njurarna vid trauma måste jobba ännu hårdare så kan allt det andra livräddningsarbetet bli förgäves. Tre av fyra som drabbas av akut njursvikt avlider.

”Vi måste få njurarna att tagga ner och få dem att spara på krafterna vid blödningschock,” säger Michael. ”Det är det som jag arbetar med att försöka lösa.”

Tack vare ett nytt stort anslag från Svenska Sällskapet för Medicinsk Forskning (SSMF) kan Michael Hultström de närmaste åren fördjupa ansträngningarna att ta fram ett läkemedel som vid akuta njurskador kan öka blodflödet till njurarna. Och därmed rädda liv.

”Många som skulle kunna räddas genom bättre kunskap om njurarna har långa liv framför sig,” säger Michael.

Inom sjukvårdsstatistik talar man om QALY, ”quality-adjusted life years”, kvalitetsjusterade levnadsår, ett mått med vilket man ur ett samhällsekonomiskt perspektiv kan väga olika medicinska insatser mot varandra. Ett år i full hälsa motsvarar 1 QALY. Unga som vid akut njursvikt kan räddas innebär många QALY.

Michael Hultströms dagar i laboratoriet är långa men han klagar inte. Det är detta han brinner för.

När Michael står med ögat i mikroskopet vet han att många, många QALY ligger i potten.

SVENSKA SÄLLSKAPET FÖR **MEDICINSK FORSKNING**

Vill du att nästa generation ska få bättre mediciner och vård än vad som finns i dag? Ge då ett bidrag till SSMF.

Vi stödjer forskning kring alla stora sjukdomar och även många mindre uppmärksammade sjukdomar.

Läs mer på ssmf.se eller ring 08-33 50 61. Plusgiro 90 11 09-9. Bankgiro 901-1099.

90 SVENSK
KONTO INSAMLINGS
KONTROLL

PosttidningB

Axess magasin

PressData AB

Box 610

832 23 Frösön

OYSTER PERPETUAL MILGAUSS

ROLEX

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM